

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

EMRE AYDİLEK

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE BAĞIMLILIK YAKLAŞIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
DOÇ.DR. HALUK ÖZDEMİR

KIRIKKALE, 2011

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

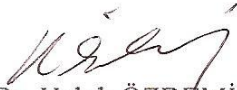
Emre AYDİLEK tarafından hazırlanan “Uluslararası İlişkilerde Bağımlılık Yaklaşımı” adlı tez çalışması, jürimiz tarafından, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir. 28./09./2011..

Başkan

Prof.Dr. Erol KURUBAŞ

Üye

Doç.Dr. Haluk ÖZDEMİR

(Danışman)

Üye

Yrd.Doç.Dr. Abdulkadir ZORLU

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Özet	VI
Abstracht	VII
Kişisel Kabul / Açıklama	VIII
Önsöz.....	IX
Şekil ve Çizelgeler Dizini.....	X
Kısaltmalar Listesi.....	XI
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM:

KURAMSAL AÇIDAN BAĞIMLILIK OLGUSU

I. BAĞIMLILIK KAVRAMI.....	7
II. BAĞIMLILIK TÜRLERİ.....	10
A. Tek Taraflı Bağımlılık ve Türleri.....	10
B. Karşılıklı Bağımlılık ve Karşılıklı Bağımlılığa Dair Bir Örnek: 2008 Küresel Ekonomik Krizi.....	13
III. BAĞIMLILIĞIN TEMEL NEDENLERİ: Hammadde Kaynakları, Dış Yardım, Uluslararası Yatırım ve Dış Ticaret.....	18
IV. ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK BAĞLAMINDA BAĞIMLILIK.....	21
V. BAĞIMLILIK TEORİLERİNİ ORTAYA ÇIKARAN ORTAM VE GELİŞMELER.....	25

VI. BAĞIMLILIK TEORİLERİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	27
A. Ekonomik Çerçeve.....	27
1. Büyüme ve Kalkınma Sorunu.....	27
2. Geri Kalmışlık (Azgelişmişlik).....	29
B. Siyasal Çerçeve	34
1. Güç ve Uluslararası İlişkiler	34
2. Hegemonya.....	38
C. Küresel Çerçeve.....	40
1. Küreselleşme.....	40
2. Çok Uluslu Şirketler ve Uluslararası Sermaye.....	42

İKİNCİ BÖLÜM:

BAĞIMLILIK YAKLAŞIMINI DOĞURAN TEORİLER: KAPİTALİST KALKINMA KURAMLARI-MODERNLEŞME TEORİLERİ

I. MODERNLEŞME ve BAĞIMLILIK YAKLAŞIMI ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	45
A. Modernleşme Kavramı.....	45
B. Modernleşme Teorileri.....	48
1. Modernleşme Yaklaşımının Sosyolojik Boyutu.....	49
2. Modernleşme Yaklaşımının Ekonomik ve Siyasi Boyutu.....	56
C. Modernleşme Teorilerinin Genel Değerlendirmesi ve Bağımlılık Yaklaşımı....	59
II. YAPISALCI YAKLAŞIM: LATİN AMERİKA İKTİSAT KOMİSYONU (THE ECONOMIC COMMISSION FOR LATIN AMERICA – ECLA).....	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
BAĞIMLILIK YAKLAŞIMI

I. BAĞIMLILIK TEORİLERİNİN TEMEL ÖNERMELERİ	65
A. Sermaye Birikimi (Ekonomik Artık).....	66
B. Kapitalizmin Kolonileştirmesi – Sömürgeci Bağımlılık.....	69
C. Kapitalizme Eleştiriler – Alternatif Bir Sistem: Sosyalizm.....	72
D. Merkez – Çevre (Kuzey-Güney, Metropol-Uydu) Ayrımı.....	75
1. Tanım ve Kavramsal Açıklama	75
2. Kuramsal Açıdan Merkez - Çevre İlişkileri	77
E. Eşitsiz Mübadele.....	86
F. Dünya Sistemi Kuramı.....	89
II. BAĞIMLILIK KURAMINA İLİŞKİN GENEL DEĞERLENDİRME VE ELEŞTİRİLER.....	100
SONUÇ.....	106
KAYNAKLAR.....	116
ÖZGEÇMİŞ.....	129

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Üçüncü Dünya Ülkelerinin en temel sorunlarından olan ‘bağımlılık’larının incelenmesi, bununla beraber yalnızca bağımlılık durumlarının değil, bunun yapısal ve kalıcı hale geldiği durumları da açıklayan bağımlılık teorilerinin analiz edilmesidir.

Bu çalışma temelde üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde bağımlılık yaklaşımı ile ilgili büyüme, kalkınma, azgelişmişlik, küresel sistem, güç, çok uluslu şirketler, dış ticaret ve dış yardım gibi temel kavramlar, “bağımlılık teorileri” kısmına bir hazırlık ve altyapı oluşturmak amacıyla tanımlanmıştır. Bunlara ek olarak bağımlılık kavramı açıklanmış, bağımlılık türleri ve günümüzden örneklerle yer verilmiştir. Bu kavramsal çerçeve bağımlılık kuramları kısmına bir hazırlık ve altyapı olarak ortaya konmuştur.

Uluslararası alandaki rekabet koşullarında ve küresel zenginliklerin paylaşımı noktasında eşitsizlikler ve bir anlamda sömürme olayının var olduğunu savunan bağımlılık yaklaşımının daha iyi anlaşılabilmesi için onun karşısında yer alan modernleşme yaklaşımı da incelenmiştir. Ardından bağımlılık yaklaşımı ile ilgili önermelerin ve teorik yapının yer aldığı bölüme yer verilmiştir. Yeryüzündeki devletlerin, *merkez ve çevre* şeklinde ikiye ayrıldığı, merkez ülkelerin çevre ülkelerdeki *sermaye birikimini* kendilerine aktarmaya çalıştığı ve bunu büyük oranda başardığı (bu sayede kalkınmışlık seviyelerini korudukları), küresel sistemin Wallerstein’in de ifade ettiği üzere bir *Dünya Sistemi* olduğu ve bunun baştan aşağıya adaletsizliğe/eşitsizliğe dayandığı gibi savların yer aldığı bu bölüm Üçüncü Dünya’nın bağımlılığın yapısal olduğunu ispatlamaya çalışması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Azgelişmişlik, Tek taraflı bağımlılık, Karşılıklı bağımlılık, Kalkınma, Küreselleşme, Sermaye Birikimi, Merkez-Çevre, Eşitsiz Mübadele, Dünya Sistemi

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate ‘dependencies’ which is one of the biggest problems of the third world countries. This study also analyses the theories which explain the reasons of dependency for being stable and static.

This thesis is organized in three main chapters. The first chapter is about the basic concepts concerning the dependency approach such as economic growth, development, underdevelopment, global system, international power, transnational corporations, foreign trade and foreign aid. Then, ‘dependency’ and its types are discussed through contemporary examples. The chapter ends with the discussion of essential and basic theoretical works.

In the second chapter, ‘modernization theory’ which is on the opposite side of the dependency theory is explained. A comparison between these two approaches is necessary for a comprehensive evaluation of the dependency theory. This is because the global system contains inequalities between countries in competition. Such inequalities are important to understand the difference between political and economic perspectives. In the third chapter, a connection between ‘the dependency theory’ and colonialism (countries are separated into two parts such as area and center) is made, and some claims such as of Wallerstein’s ‘world system’ are discussed. Wallerstein asserts that the global economic system is filled up with inequalities. This part is important for an illustration of the ‘structural’ dependency of the third world.

Key words: Underdevelopment, Development, Dependency, Interdependence, Capital Accumulation, Core-Periphery, Unequal Exchange, World System.

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Uluslararası İlişkilerde Bağımlılık Yaklaşımı” adlı çalışmamı, ilmi ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.”

18/10/2011

Emre AYDİLEK

İmza:

ÖNSÖZ

Zenginlik ve fakirlik ülkelerin kaderlerinde yoktur. Hiçbir devlet binlerce yıl aynı gelişmişlik düzeyinde kalmaz. Bulundukları durum onların iyi ya da kötü yönetilmeleri ve bir miktar da uluslararası sistemle ilgilidir. “Uluslararası İlişkilerde Bağımlılık Yaklaşımı” tezinin ortaya çıkmasındaki temel amaçlardan biri de yoksul ve azgelişmiş ülkelerin gelişmemelerinde; uluslararası sistemin ve bu sistemi yöneten ülkelere olan bağımlılıkların ne ölçüde payının bulunduğudır.

Bu çalışma, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans programında hazırlanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanmasında, tamamlanmasında ve yüksek lisans eğitimim boyunca hiçbir zaman desteğini ve yardımlarını benden esirgemeyen tez danışmanım, değerli hocam, Sayın Doç.Dr. Haluk ÖZDEMİR’e teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca hem maddi hem manevi desteklerini ve paha biçilmez sevgilerini her zaman hissettiğim anneme ve babama sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Kırıkkale, 2011

ŞEKİL VE ÇİZELGELER DİZİNİ

Tablo 1 : 2007-2009 Küresel Düzeyde Banka Zararları.....	17
Tablo 2 : Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) Sıralaması (2009).....	33
Tablo 3 : Geleneksel ve Modern Toplumların Karşılaştırılması.....	54
Tablo 4 : Bazı Modernleşme Kuramcıları ve Tezleri	55
Tablo 5 : Azgelişmiş Ülkelerin Sermaye Birikimlerinin Merkez Ülkelere Taşınması.....	69
Tablo 6: Wallerstein'in Merkez-Çevre-Yarı Çevre Kuramı.....	92
Tablo 7: Wallerstein'in Dünya Sistemi Kuramına Göre Merkez – Çevre – Yarı Çevre Bölgelerin Tasnifi	97

KISALTMALAR

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AET	:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	:	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AR-GE	:	Araştırma Geliştirme
Bkz.	:	Bakınız
BM	:	Birleşmiş Milletler
Çev.	:	Çeviri
ÇUŞ	:	Çok Uluslu Şirketler
DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	:	Dünya Ticaret Örgütü
ECLA	:	Latin Amerika Ülkeleri Ekonomik Komisyonu
G - 8	:	Gelişmiş 8'ler (Sanayileşmiş zengin ülkelerin oluşturduğu grup)
G - 20	:	En Gelişmiş 19 ülke ve AB'den oluşan organizasyon
NATO	:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	:	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OPEC	:	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

Bağımlılık olgusu, uluslararası ilişkilerde önemli bir yeri bulunan, ülkelerin dış politika karar alma süreçlerini derinden etkileyen bir konudur. Özellikle geçmiş yıllarda “Üçüncü Dünya” olarak adlandırılan bazı devletlerin ekonomik ve siyasi alanda rollerini artırdığı, ülkelerin bağımlılıktan kurtulma çabalarının zirve yaptığı günümüzde, bağımlılık yaklaşımının tekrar gündeme geldiği görülmektedir.

Az gelişmiş ülkelerin sorunları ile ilgilenen yaklaşımlar içerisinde bağımlılık yaklaşımının önemli bir yeri bulunur. Bu noktada gelişme yazınının bir bakıma aşamaları olarak nitelendirilebilecek kronolojiye kısaca değinmekte fayda vardır. Gelişme yazını dört temel bölümde incelenebilir. Bunlar; 1960’lı yıllara kadar popüler olan modernleşme yaklaşımı, 1960–80 arası dönemin koşullarının da etkisiyle büyük önem kazanan bağımlılık yaklaşımı, 1970–80 arası bir ara dönem olarak kabul edilen neo-marksist paradigma ve son olarak 1980 sonrası neo-liberal görüş etrafında şekillenen ve modernleşme okuluna yakın duruş sergileyen egemen paradigmadır.¹

Bu kapsamda gelişme yazınının önemli iki duruşunu temsil eden modernleşme ve bağımlılık yaklaşımları, çalışmanın temel konularını oluşturmaktadır. Az gelişmişliğin nedenlerini irdeleyen bu yaklaşımlardan bağımlılık kuramının önemine vurgu yapmak açısından Türkiye’ye ve uluslararası alandaki etkilerine aşağıdaki örnekler verilebilir:

Bağımlılığın Türkiye bağlamında önemini ifade etmek için Kıbrıs harekâtı yakın geçmişte verilebilecek örneklerdendir. Türkiye, 1970’li yıllara kadar Amerika Birleşik Devletleri’ne askeri açıdan büyük ölçüde bağımlı bir ülke olduğundan, 1960’lardan 1974’e kadar, Kıbrıs adasına askeri operasyon düzenleyememiştir. Dönemin Amerikan hükümeti, Türkiye’ye satmış olduğu silahları bu türden bir harekâta kullanırmak istememiş² ve Türk hükümetleri de bu yüzden Kıbrıs’taki yasal garantörlük haklarını uzun yıllar kullanamamıştır. Bağımlılık olgusu o derece önemlidir ki, bunun gibi en

¹ Hayriye Erbaş, “Gelişme Yazını ve Geleceği”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı: 8, 4. Baskı, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 1999, s.13.

² Nasuh Uslu, *Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, 1. Baskı, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000, s.289.

hassas milli çıkarlarda dahi, karar alınmasını büyük ölçüde etkileyebilmektedir. Türkiye, 1974 sonrasında bu bağımlılığın farkına varmış ve bu durumu ortadan kaldırmak için milli bir savunma sanayi oluşturmayı amaçlamış, bu sayede dış politika kararlarını alırken önemli bir dezavantajı ortadan kaldırmak istemiştir.

Bağımlılığın zararlarını Türkiye, toplumsal anlamda 1970’lerde algılamaya başladığında, dünyada yıllar önce bu konuyla ilgili teorik tartışmalar yapılmaya başlanmıştı. İkinci Dünya Savaşı’ndan bir kaç yıl sonra, Güney Amerika ülkelerinde batı toplumlarına bağımlılıktan şikâyet eden elit bir kesimin muhalefeti, bağımlılık kuramının oluşması için yeni görüş ve eleştirileri cesaretlendirmiştir. Böylece, Üçüncü Dünya olarak bilinen ülkelerin kısmen de olsa uyanışını teşvik edebilecek bir kıvılcım ve küresel sisteme yönelik kayda değer bir itiraz olarak “bağımlılık yaklaşımı” ortaya çıkmıştır.

Sanayi Devrimi sonrası ülkelerin ekonomik gelişmeye önem vermesi, birbirlerine mal alıp satması, uluslararası ticaretin faaliyet alanının genişlemesi ve ekonomik kalkınma önem kazanmıştır. Hatta ekonomik faktörler, o güne dek etkili olan ve 18. yy’a kadar ülkelerin, toplumların, savaşların ve barışların kısacası uluslararası sistemin kaderini belirleyen ideolojik ve felsefi bakış açılarının yerini alarak günlük hayatın belirleyici unsuru olmuştur. Avrupa bu konuda öncü olmuş ve küresel ekonomik sistemin de yaygınlaşmasıyla dünya devletleri birbirine bağımlı hale gelmiştir. Burada ifade edilmek istenen tam anlamıyla eşit düzeyde karşılıklı bağımlılıktan ziyade ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre ve değişken ölçülerde bağımlılık ilişkileridir.

Günümüzde devletlerin birbiriyle ileri derecede bağımlı durumda olduğu, hatta bir ülkenin ekonomik krize girmesinin birçok ülke ve bölgeyi de krize sokabilme konusunda ne derece etkisi olduğunun kanıtlandığı bir ortam yaşanmaktadır. 2008 yılında patlak veren küresel ekonomik kriz bunu doğrular niteliktedir. Amerika’da ortaya çıkan bu kriz, ihracat ve ithalatın ülkelerin ekonomilerinde çok büyük öneme sahip olması ile çok uluslu şirketlerin birçok bölgede faaliyet göstermesi, bunun da küresel krizi bulaştırıcı ve yayıcı bir etki doğurması gibi faktörler nedeniyle birçok ülkeyi de derinden etkilemiş ve dünya ekonomisini sarsmıştır. Öyle ki her yıl ortalama

% 5–6 oranında büyüyen dünya ekonomisi 2009 yılında küçülmüştür.³ Amerika kaynaklı kriz nedeniyle, İngiltere’de Almanya’da hatta İzlanda’da bankalar ve finans kuruluşları batmıştır. Eğer uluslararası bağımlılık bu derece yaygın olmasaydı, ABD kaynaklı bu kriz sadece o coğrafyayı etkiler, küresel ekonomiyi bu derece sarsmazdı. Bu somut olay bağımlılık kavramının bir türü olan karşılıklı bağımlılığın önemini gösteren bir süreçtir.

Uluslararası bağımlılığın geldiği noktayı göstermek açısından bir diğer örnek, Avrupa Birliği’nin son yıllarda yaşadığı doğalgaz sorunudur. 2008 yılında, Ukrayna ile Rusya arasında doğalgaz dağıtımı ve ödemeleri konusunda anlaşmazlık çıkmış, bunun üzerine Rusya; Avrupa’ya da giden ve Ukrayna üzerinden geçen boru hatlarına gaz akışını kesmiştir. Aslında Rusya, Ukrayna’yı cezalandırmak isterken, bu durum uluslararası çapta büyük bir krize yol açmıştır. AB ülkelerinin Rusya’dan gelen gaz akışının kesilmesiyle kışın ortasında yakıt enerjisi temininde çaresiz kalmaları, başta enerji bağımlılığı konusu olmak üzere, bağımlılık konusunu yeniden gündeme getirmiştir. Yine bu krizle ‘bağımlılık’ olgusunun uluslararası ve dünya düzenini etkileyecek derecede öneme sahip olduğu kanıtlanmıştır.⁴

Bu kadar hassas bir konuda, Türkiye içerisinde çok az çalışma yapılmış olması, bu konunun incelenmesi ve araştırılmasını daha cazip hale getirmektedir. Tam anlamıyla bağımlılık olgusunu inceleyen kitap sayısının bir elin parmaklarını geçmemesi, bu alanda büyük ve anlamlı bir boşluğu göstermektedir. Bu durum da kavramı araştırmaya değer kılmaktadır.

Bu doğrultuda, çalışmanın yapılış amacı, öncelikle bağımlılık yaklaşımının ortaya çıktığı 1950’li yıllardan itibaren bu konuda dile getirilen görüşleri, açıklamaları, tespit ve eleştirileri derleyip toplamak, değerlendirmek ve yorumlamaktır. Bununla beraber yalnızca bağımlılık durumlarını değil, bunun yapısal ve kalıcı hale geldiği durumları da açıklayan bağımlılık teorilerini izah etmek, yani bir bakıma yapısal ve geçici bağımlılık durumları arasında bir ayrım yapmak da temel amaçlar arasında yer almaktadır. Uluslararası ilişkilerde devletlerin vb. aktörlerin bağımlılık durumunun

³ International Monetary Fund, “World Economic Outlook April 2009 (Crisis and Recovery)”, World Economic and Financial Surveys, s.5.

⁴ Avrupa Birliği’nin enerji alanındaki bağımlılığı ile çalışma içerisinde sıklıkla yer alan Üçüncü Dünya Ülkelerinin yapısal bağımlılıkları aynı şeyi ifade etmezler. Bu bağlamda bağımlılığın türleri ile yapısal olup olmaması konularına ileriki bölümlerde yer verilecektir.

incelenip ortaya konması, bu durumun ülkelere ne gibi fayda ve zararlar getirdiğini ortaya koymak gibi hedefler de bilimsel açıdan tezin yazılış sebebini oluşturan diğer etkenlerdir. Ortaya konacak tespitler ışığında tek taraflı bağımlılık durumuna karşı neler yapılabileceği, ne gibi önlemler alınabileceği, sonuçları ile değerlendirilmeye çalışılacaktır. Azgelişmişlik sorunundan kurtulmanın yolları araştırılacak, kalkınma ve gelişme nasıl sağlanabilir sorularına cevap aranacak, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiler detaylı olarak incelenecektir. Modernleşme ve bağımlılık kuramlarındaki temel iddialar sorgulanacak, bu iki yaklaşım arasındaki farklar ortaya konup kıyaslama yapılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda çalışmanın temel savı; bağımlılık teorilerinin, azgelişmiş ülkelerin yapısal bağımlılık durumlarını, bağımlılığın temel nedenlerini ve bu yaklaşımın “geri kalmışlığın nedeni tek taraflı bağımlılıktır” yönündeki kanaatini yeterince açıklayabilmiş olup olmadığının cevabını aramaktır.

Bu çalışmada ilk olarak bağımlılık yaklaşımı ile ilgili görüşlerin belirgin olarak ortaya çıktığı ortam ele alınacak, hangi sebeplerin bu konuda bilimsel görüşler ortaya çıkmasını sağladığı araştırılacaktır. 1950’li yıllardan itibaren ECLA (Latin Amerika Ekonomik Komisyonu) vb. Birleşmiş Milletler bünyesi altındaki kuruluşların, Latin Amerika ülkelerini kalkındırmak amacıyla uyguladığı programlar, eleştiri kaynağı olmuştur. Bununla beraber uygulanan kalkınma planlarının başarıya ulaşamaması, bu duruma muhalefeti artırmış, bağımlılık teorilerine altyapı oluşturmuştur. Ayrıca o dönemki uluslararası konjonktür de incelemeye değer bir faktördür. Bu doğrultuda İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan ve SSCB’nin dağılmasına kadar uzanan zaman aralığında bağımlılık ve azgelişmişlik bağlamında durum tespitleri yapılacaktır. Bunların yanı sıra “bağımlılığın önemi nedir”, “dezavantajları nasıl ortadan kaldırılabılır”, “karşılıklı bağımlılığı oluşturmak için neler yapılmalıdır” gibi sorulara da cevap aranacaktır.

Birinci bölümde, bağımlılık teorik açıdan incelenmekle beraber, bu kavrama ulaşmak amacıyla ekonomi - politik, gelişmişlik - az gelişmişlik, büyüme – kalkınma - kalkınamama, merkez - çevre, küreselleşme, güç ve hegemonya gibi kavramlar büyük önem arz ettiğinden, tezin konuları arasında yer almaktadır. Azgelişmişliğin ve merkez - çevre sarmalının bağımlılığın doğal bir sonucu olduğu, küreselleşmenin, çok uluslu şirketlerinin, uluslararası güç ve hegemonya mücadelelerinin bağımlılıkla doğrudan

ilişkisi olduğu aşikârdır. Tüm bu kavramlarla ilişkili hatta onları kapsayan ekonomi politik olgusu da birinci bölümde ifade edilecektir.

Bağımlılık dendiğinde uluslararası ilişkiler ve ülkeler açısından akla gelen önemli konulardan biri de bağımlılık türleridir. Bu bağlamda bağımlılık türleri, ilk aşamada; tek taraflı ve karşılıklı bağımlılık olarak düşünülebilir. Tek taraflı bağımlılık da askeri, ekonomik, siyasi, teknolojik ya da enerji kaynakları açısından bağımlılık gibi alt başlıklara ayrılabilir. Ama tek taraflı bağımlılıkla ilgili vurgulanması gereken nokta bağımlılık teorilerinin temel konusunu oluşturmalarıdır. Karşılıklı bağımlılık ise tek taraflı bağımlılıkla taban tabana zıttır. Bu konunun öneminin daha iyi algılanabilmesi açısından “2008 Dünya Ekonomik ve Finansal Krizi” incelenecektir. “Bu krize son yıllarda dünyanın birbirine her alanda daha da bağımlı olması mı neden oldu ?” sorusuna cevap aranacaktır.

İkinci bölümde konunun özünü teşkil eden ve bağımlılık yaklaşımının karşıt tezlerini savunan görüşler ile teoriler açıklanıp çözümlenecektir. Bağımlılık kuramlarının ortaya çıkmasına yol açan “Modernleşme Teorileri” ve ECLA örgütü incelendikten sonra, bağımlılıkla aralarındaki ilişki ortaya konmaya çalışılacaktır.

Üçüncü bölümde yapısalcı, Marksist ve gelişmeci bağımlılık kuramları ve bu kuramları oluşturan; Paul Baran, Andre Gunder Frank, Samir Amin, Arghiri Emmanuel, Immanuel Wallerstein, Dos Santos, Fernando Henrique Cardoso gibi teorisyenlerin görüşleri ifade edilecektir. Sermaye Birikimi, Eşitsiz Mücadele, Merkez-Çevre-Yarı Çevre Kuramları ve Dünya Sistemi gibi görüşler etrafında şekillenen bağımlılık yaklaşımının temel önermeleri, detaylı olarak irdelenecektir. Teorik açıdan bağımlılık olgusunu incelemekle beraber, günümüzde özellikle Üçüncü Dünya Ülkelerinin içinde bulunduğu “bağımlılık” durumu ortaya konmaya çalışılacaktır.

Sonuç ve öneriler bölümünde ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapıldıktan sonra, bağımlılık yaklaşımının neden ve nasıl ortaya çıktığı, ne gibi temel savlardan beslendiği, savundukları / eleştirdikleri konular pekiştirilmeye ve netleştirilmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda gelişmiş - azgelişmiş ülke ayrımının sınırları, merkez - çevre hatta yarı çevre kuramları kapsamında yeniden ortaya konmaya çalışılacaktır. Kapitalist sistem ile sistemin sunduğu avantajlar / dezavantajlar analiz

edilmeye çalışılacaktır. Bağımlılığın zararlarının nasıl minimize edilebileceği, karşılıklı bağımlılığa nasıl ulaşılabilineceği, kalkınmanın önündeki engellerin neler olduğu, uluslararası alandaki eşitsizliğin var olup olmadığı ve varsa bu eşit olmayan sistemin nasıl işlediği sorularına cevap aranacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL AÇIDAN BAĞIMLILIK OLGUSU

I. Bağımlılık Kavramı

Bağımlılık kavramı, 1950’li yıllarda ortaya çıktığından bu yana çeşitli isimlerle anıla gelmiştir. “Bağımlılık Okulu”, “Bağımlılık Yaklaşımı”, “Bağımlılık Teorisi” bunlardan bazılarıdır. Bu kavramların hepsi büyük ölçüde aynı amaç ve söyleme hizmet etmektedir. Bu bağlamda bağımlılık kavramının farklı tanım ve yorumlarının incelenmesinde fayda vardır:

Dos Santos bağımlılığı, “*bazı devlet ekonomilerinin tabi oldukları başka ekonomilerin gelişme ve genişlemeleri ile koşullanmalarıdır*” şeklinde tanımlar. Santos, belli sayıda ülkenin gelişip büyüdüğünü, kendi kendilerine yetebildiğini ve refaha ulaştığını ifade ederken, diğer ülkelerin bu gelişmeyi ancak bağımlı oldukları büyük ülkelerin genişlemesinin bir yansıması olarak gerçekleştirebileceğini iddia eder. Yine Santos bağımlılığı, sömürgeci bağımlılık, mali-sınai bağımlılık ve teknolojik sınai bağımlılık olarak 3 aşamaya ayırır.⁵

Samir Amin’e göre bağımlılık, küresel dağılımdaki eşitsizliğin kaynağı ya da sonucu değil, kapitalizmin dünya ölçeğindeki kutuplaştırıcı yayılmasının ayrılmaz bir unsurudur. Ona göre bağımlılık iddia edildiği gibi popülerliği yitirmiş demode bir olgu değil, hiçbir zaman önemini kaybetmeyecek bir kavram olup, küreselleşme ve kapitalizmin kilit unsurudur.⁶

⁵ Thetonio Dos Santos, “Bağımlılığın Yapısı”, *Az gelişmişlik ve Emperyalizm*, der: Atilla Aksoy, Birinci Baskı, İstanbul: Gözlem Yayınevi, 1975, s.39,40.

⁶ Samir Amin, *Kaos İmparatorluğu; Yeni Kapitalist Küreselleşme*, çev. Işık Soner, 1. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1993, s.45.

Bağımlılık, iki farklı safhada ortaya çıkmaktadır; İlki, O'Brien'dan alıntı yapılarak şöyle tanımlanabilir: *“Bağımlılık bir çözümleme yöntemini, azgelişmişliği incelemede bir bakış açısını niteleyen terim olarak kullanılır”*.⁷ Burada vurgulanmak istenen olgu, bağımlılığın bir yöntem, bir metodoloji ve uluslararası ilişkilere yaklaşım biçimi olduğudur. İkinci safha ise bağımlılık kavramının, *dünya sisteminin kavramsallaştırma biçimi* olarak görülmesi, yani metropol-uydu (merkez-çevre) biçiminde kavramsallaştırılması, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere bağımlı olmasıdır.⁸

Wallerstein bağımlılık olgusunu, kapitalistlerin gitgide daha çok sermaye biriktirme çabası neticesinde küresel üretim süreçlerinin karmaşıklaşması ve bunun sonucu olarak da, bazı toplumların diğerlerine daha da muhtaç hale gelmesi/getirilmesi olarak tanımlar.⁹ Bu tanımdan yola çıkarak merkez diye adlandırılan bir avuç gelişmiş ülkenin, kontrol altından tuttuğu uluslararası kapitalist sistem sayesinde çevre (kalkınmamış) ülkeleri sömürerek elde ettiği rantı sorgulayan Wallerstein, bu sayede “Dünya Sistemi Kuramı”nı geliştirmiştir.

Tüm bu tanımlar ışığında bağımlılık kavramı temelde; gelişmiş ülkeler ve onların kurup yönettiği küresel mali-siyasi sistemin (Wallerstein'in ifadesiyle “Dünya Sistemi”nin) bir sonucu olarak azgelişmişliğe vurgu yapmaktadır. Yerkürede merkez ve çevre diye adlandırılan iki tür devletler topluluğu olduğunu, “kalkınmışlar” olarak adlandırılan merkezin çevrelerindeki “azgelişmişleri” sömürerek geliştiğini savunur. Bu kuramda bazı gelişmiş ekonomiler, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ekonomiler olarak niteleyeceğimiz ülkeleri, ekonomik-siyasi-askeri-kültürel-hukuki vb. birçok alanda kendisine bağımlı hale getirerek ve onları etki alanına alarak gelişmelerini engellemektedirler. Bu oluşuma araştırmacıların bakış açısı farklılıklar arz etmektedir. Bazı araştırmacılar (A.Frank, P.Baran) kolonileştirme ve merkez-çevre kapsamında, bazıları (P.Baran, Dos Santos, H.Cardoso) sermaye birikimlerine el koyma açısından

⁷ O'Brien'dan aktaran Haldun Gülalp, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Birinci Baskı, Ankara: Yurt Yayınevi, 1983, s.133.

⁸ Gülalp, s.133.

⁹ Immanuel Wallerstein: *“Tarihsel Kapitalizm”*, çev. Nemciye Alpay, 3. baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2002, s.13.

olayı araştırırken, diğerleri de (Emmanuel, Wallerstein) eşitsiz mübadele ve emeğin serbest dolaşmaması gibi nedenler ortaya koymakta ve sistemi bu kavramlardan yola çıkarak savunmaktadırlar.

Tüm görüşler incelendiğinde hepsinin ortak savı, dünyanın geri kalanının kalkınmasının, gelişmekte olan ekonomilerin cari refah seviyelerini koruyamamalarına sebep olacağıdır. Öyle ki, buna göre gelişmişler, azgelişmişleri sömürmezlerse kalkınmışlıklarını koruyamazlar ve şu anki ekonomik imkânlarından yoksun kalırlar. Bağımlılık kuramına göre az sayıda ülkenin gelişmesi, kalanların azgelişmişliği ile doğru orantılı, gelişmişlikleri ile ters orantılı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰

Tanımlar doğrultusunda bağımlılıkla genellikle doğrudan bazen de dolaylı ilişkisi bulunan; uluslararası ekonomi politik, güç, azgelişmişlik, büyüme ve kalkınma, küreselleşme, merkez - çevre ilişkisi, çok uluslu şirketler gibi kavramların açıklanmasında ve bağımlılık yaklaşımıyla ilişkisinin kurulmasında fayda vardır. Çünkü bu kavramlar bağımlılık olgusunun dolayısıyla bağımlılık teorilerinin altyapısını oluşturmaktadır ve kuramlarla doğrudan ilişki içerisindedir. Örneğin bağımlılık büyük oranda azgelişmiş ülkelerin sorunudur.¹¹ Gelişmekte olan ülkeler, tek taraflı bağımlılıklarını ancak ekonomik büyüme ve istikrarlı bir kalkınma ile karşılıklı bağımlılığa dönüştürebilirler. Yine bağımlılık teorilerinin temel dayanaklarından birisi, küresel ekonomik sistemin, azgelişmiş çevre ülke ekonomilerini gelişmiş merkez ülkelere bağımlı kılacak şekilde tasarlandığı iddiasıdır. Bu bağlamda küresel sisteme ve dolayısıyla modernleşme tezlerine yoğun şekilde eleştiri yöneltilmektedir. Tüm bu tez ve iddiaların temelinde güç ve hegemonya yatmaktadır. Bağımlılık bir güç ilişkisinin sonucudur. Aslında durum çok basittir. Ekonomik, siyasi, askeri, teknolojik vb. tüm alanlarda güçlü olan ülkeler, görece daha güçsüz olan ülkeleri kendilerine bağımlı kılmak isterler. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu kapsamda bağımlılıkla ilgili kavramsal çerçevenin netleştirilmesi ve bağımlılık türlerinin incelenmesi yararlı olacaktır.

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Alpay Diken, “Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Birikim Yayınları, Sayı: 86, 2000, s.293.

¹¹ Aslında bağımlılık sadece azgelişmiş ülkelerin sorunu değil, gelişmiş ülkelerin de sorunudur. Bağımlılık gelişmiş ülkeler açısından sömürme belirleyici bir etkidir. Ancak tez, geneli itibarıyla azgelişmiş ülkelerin daha çok etkilendiği hipotezi üzerine kurulu olduğundan, konu bu ülkeler açısından ağırlıklı olarak incelenmiştir.

II. Bağımlılık Türleri

Bağımlılık kavramı, günümüzde önem kazanmış kavramlardan biridir. Sanayi Devrimi sonrası ülkelerin ekonomik gelişmeye önem vermesi, birbirlerine mal alıp satması, birbirleriyle ticaret yapması yani ekonomik kalkınma önem kazanmıştır. Hatta bu durum ideolojilerin yerini aldı bile denebilir. Avrupa bu konuda öncü olmuş ve küresel ekonomik sistemin de yaygınlaşmasıyla dünya devletleri birbirine bağımlı hale gelmiştir. Devletlerin birbirlerine ne oranda bağımlı oldukları ve bu oranın sınıflandırması, bağımlılık türlerinin temel konusunu oluşturmaktadır.

Siyasi literatürde bağımlılık kavramı iki ana türden oluşmaktadır. Birincisi tek taraflı bağımlılık, ikincisi ise karşılıklı bağımlılıktır. Bağımlılık yaklaşımıyla ilgili olan bağımlılık türü yani bu araştırmada incelen temel konu Marksist görüşler etrafında şekillenen ‘tek taraflı bağımlılık’tır. Karşılıklı bağımlılık ise tek taraflı bağımlılık ile taban tabana zıt durumda bulunur ve daha çok liberal eğilimli bir noktadadır.

A. Tek Taraflı Bağımlılık ve Türleri

Tek taraflı bağımlılık, bir ulusun diğer bir ulusa ekonomik, siyasi, askeri, teknolojik, hukuki ve kültürel vb. alanlarda tabi olması durumudur.¹² Genellikle gelişmiş, zengin ve güçlü ülkeler, daha zayıf olan ülkeleri gerek teknolojik, gerekse de ekonomik gelişmişlik seviyelerini kullanarak kendilerine bağımlı hale getirmektedirler.

Tek taraflı bağımlılık temel olarak 5 farklı şekilde karşımıza çıkabilir: Ekonomik bağımlılık, teknolojik bağımlılık, enerji ve doğal kaynaklara bağımlılık, siyasi bağımlılık ve askeri bağımlılık.

Ekonomik bağımlılık, siyasi iradenin kararlarını etkileyebilme kapasitesine sahiptir. Ülkelerin birbirlerine borç alıp vermesi, birbirleriyle ticaret hacimlerini artırması ekonomik bağımlılığı artıran faktörlerdendir.¹³ Burada önemli olan husus

¹² Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 3. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000, s.119,129.

¹³ Detaylı bilgi için bkz. Kudret Emiroğlu ve diğerleri, *Ekonomi Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2006, 68.

sadece borç alıp verme değil, bunun verme biçimi ve koşullarıdır. Borçları belirli şartlar dâhilinde almak bağımlılığa neden olacaktır.

Enerji ve doğal kaynaklara sahip olmak büyük bir ayrıcalıktır. Günümüzde özellikle, su, petrol, doğalgaz, altın, demir, çelik, ormanlar vb. hammaddelere sahip olan ülkeler toplam bütçe gelirlerinin önemli bir kısmını bu kaynakların satışından elde ederler. Enerji ve doğal kaynaklara sahip olmak ekonomik getirinin yanı sıra ülkelerin kaderlerini etkileyebilecek kadar önem arz etmektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren bazı ülkeler, doğal kaynakları nedeniyle işgale uğramıştır (İngiltere'nin Irak'ı işgali gibi). Günümüzde, resmi olarak dile getirilmese de mevcut savaşlarda petrolün rolü önemlidir. Bu bağlamda ABD'nin Irak ve Afganistan'ı işgalini enerji yollarının güvenliği açısından değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Enerji konusu temel bir ihtiyaç olduğundan tüm ülkeler, topraklarında enerji kaynaklarını barındıran devletlere muhtaçtır ve bağımlıdır. Türkiye ve Avrupa Birliği enerji ihtiyacının büyük bir kısmını temin ettiği Rusya'nın çıkarlarına karşı politikalar izleme riskini göze alamazlar.¹⁴ Rusya'nın bu ülkelere verdiği doğalgazı kesmesi durumunda koca bir kıtanın yaşayacağı enerji sıkıntısını anlatmaya gerek bile yoktur.

Bu konuda verilebilecek bir diğer örnek, “Güney Ülkeleri”nin sahip olduğu (başta petrol olmak üzere) doğal kaynakların söz konusu ülkelere “Kuzey Ülkeleri”ne karşı bir baskı aracı olarak kullanmasıdır. 1970’li yıllarda petrol fiyatlarının hammadde sahibi ülkelere kontrol edilme ve tehdit unsuru olarak kullanılması çabaları bunun somut kanıtı niteliğindedir.¹⁵ Enerji kaynaklarına sahip olmak, bu kaynakların doğru ve ulusal menfaatler çerçevesinde yönetilebilmesi şartıyla, ihracatçı ülkelere büyük ayrıcalık sağlar.

Ülkeler ekonomik açıdan kısmen de olsa başka ülkelere bağımlıysa, kendi kararlarını münferit olarak almakta zorlanırlar ve bu kararları alırken bağımlı oldukları ülkeleri de hesaba katmak, bu ülkelere gelecek kaynakları tehlikeye atmamak durumundadırlar. Bu durum bağımlıktan kaynaklanan bir zorunluluktur. Siyasi

¹⁴ Detaylı bilgi için bkz. Neziha Musaoğlu, Uğur Özgöker, “AB-Rusya İlişkilerinde Stratejik Ortaklıktan Stratejik Depresyona”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl:4, Sayı:8, Aralık 2008, İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi, 2008, ss.73–97, s.73.

¹⁵ Sönmezoglu, s.127

bağımlılık konusu, askeri bağımlılık ve uluslararası kamuoyunun desteği ile doğrudan ilişkili bir sorundur. Örneğin Türkiye ABD'nin hem ekonomik (doğrudan olmasa da IMF, Dünya Bankası yoluyla) hem askeri (NATO gibi), hem de uluslararası alandaki desteğine bağımlı olduğundan, ABD'ye rağmen kararlar almakta zaman zaman zorlanmaktadır. Veya uluslararası bir karar alacağında, ABD'nin çıkarlarını tehdit edecek bir durum söz konusu olmaması için kendisini çaba göstermek zorunda hissedebilir.

Teknolojik bağımlılık konusu büyük öneme sahiptir. Bir teknolojiye tek başına sahip olmak demek, diğer tüm devletleri o konuda kendisine bağlamak demektir. Vazgeçilmez ve üstün olmak demektir. Teknoloji, gücü de beraberinde getirir.

Teknoloji üstünlüğü her alanda bağımlılık yaratır. Özellikle askeri alanda, yüksek teknolojiye sahip devletler, dünyada güç bakımından önemli bir yere sahiptir, uluslararası alanda caydırıcı durumdadır hem de yaptığı ihracat ile ekonomisine büyük getiri sağlamaktadır. Ayrıca günlük yaşamda kullanılan araç ve gereçler, iletişim, ulaşım konularındaki teknolojik üstünlük de büyük faydalar sağlamaktadır. Uluslararası alanda ABD'nin egemen güç olarak ortaya çıkışında, bilim ve teknolojik kapasite konusunda yaptığı atılımların rolü büyüktür. Japonya'yı ekonomi-politik bir güç aktörü haline getiren de teknolojik üstünlüğüdür.¹⁶

Bir diğer bağımlılık türü de askeri bağımlılıktır. Savunma sanayi ürünlerinin temini ve askeri mali yardımlar¹⁷ askeri bağımlılığı oluşturmaktadır. Askeri bağımlılık güç dengesi ile ilişkilidir ve kendini savunamayacağı güçte bir düşmanla karşı karşıya olan ülkeler daha güçlü müttefiklere bağımlı hale gelebilirler.

Sınırları ve ülkesel bütünlüğü koruma adına ülkeler silaha ve savunma araçlarının teminine ağırlık verirler. Bazen bunu vatandaşlarının refahından daha çok düşünürler. Dışa bağımlılığın önemli bir unsurunu oluşturan askeri bağımlılık ülkeler arası ikili ilişkileri şekillendirme kapasitesine sahiptir. Askeri ürünler ve eğitim açısından bağımlı olunan ülkelere karşı milli çıkarları korumak çok da kolay değildir.

¹⁶ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları, 2000, s.25.

¹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Merve İrem Yapıcı, "Bosna Hersek'te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt 2, No: 8, 2007, s.15.

Halen dünyanın birçok ülkesi askeri açıdan ABD ve Rusya'ya bağımlı olduğundan bu ülkelerin doğrudan olmasa da dolaylı şekilde uydusu durumundadır. Bu da bağımsız ve ulusal çıkarlara dayalı dış politika izlenmesini zorlaştırmaktadır.

Bu bağlamda şu çıkarımlar yapılabilir. Küresel dünyada birbirine bağımlı olmayan ülke yok gibidir. Ancak sorun bu bağımlılığın tek taraflı mı, karşılıklı mı olduğudur. Bununla beraber bağımlılığı avantaja çevirmek de, dezavantaja çevirmek de devletlerin kendi elindedir. Bunun en kolay yolu ticari-askeri-siyasi her alanda ilişki içerisinde olunan ülke sayısını artırarak ve bir ülkeye olan bağımlılığı azaltarak olur. Devletler hiçbir ülkenin kendisi için vazgeçilemez derecede öneme sahip olmasına izin vermemelidir. Ulusal çıkarların tereddütsüz uygulanmasının yolu bu noktadan geçmektedir.

B. Karşılıklı Bağımlılık ve Karşılıklı Bağımlılığa Dair Bir Örnek: 2008 Küresel Ekonomik Krizi

Karşılıklı bağımlılık kavramından bahsedilince akla ilk gelen, ulaşım ve iletişim ağındaki baş döndürücü gelişmelerle dünyanın küçüldüğü ve ülkelerin artan bir hızla birbirlerine bağımlı hale geldikleridir.¹⁸ Bu bağımlılığın ülkeler ve küresel sistem açısından ne gibi sonuçlar doğurduğu ya da hangi potansiyellere sahip olduğunun incelenmesinde fayda vardır.

Karşılıklı bağımlılık bireyler, hükümetler, çok uluslu şirketler veya diğer uluslararası aktörler gibi iki ya da daha fazla tarafın eylemlerinin karşılıklı olarak birbirleriyle bağlantılı olma halidir.¹⁹ Karşılıklı bağımlılıkta, ülkelerden birinin ekonomik gelişimi, diğer devletler ve bölgelerin ekonomik durum veya politikalarından önemli ölçüde etkileniyorsa, bu ekonomilerin belirli derecede karşılıklı bağımlılığından bahsetmek mümkündür.²⁰

18 Ali Şen, "Uluslararası Sistemde Ekonomi Politik Etkileşimi", *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*, edit. İdris Bal, 2. Baskı, Ankara: Lalezar Kitabevi, 2008, s.456.

19 Sönmezoğlu, s. 118.

20 Bülent Günsoy, *Küreselleşme Bir Varoluş Çözümlemesi*, 1. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi, 2006, s.9.

Karşılıklı bağımlılığı ülkelerin birbirine olan karşılıklı bağımlılıkları olarak algılamak daha doğru olacaktır. Bağımlılık konusunda daha doğru ve dengeli olan politika karşılıklı bağımlılıktır. Çünkü bir devletin diğerine bağımlılığı mutlaksa ve “vazgeçilemez” nitelikteyse politikalarını belirlerken tek taraflı bağımlılıktan etkilenir. Devletler ve devlet dışı aktörler ilişki kurdukları diğer aktörlerle bağımlılık ilişkisini dengeli ve eşit oranda kurmalıdır. Hiçbir devlet, diğer devlet için vazgeçilmez olmamalıdır.

Karşılıklı bağımlılığı tek taraflı bağımlılıktan ayıran temel nokta, tek taraflı bağımlılıkta bir devletin dış politikasının diğer bir devlet tarafından belirlenebildiği tek taraflı bir etkileme ve yönlendirme mevcutken, karşılıklı bağımlılık farklı ülkeler arasındaki ilişkilerde gündeme gelen karşılıklı etkileşimi ifade eden bir kavramdır.²¹ Yani bir ülke, askeri teçhizatını, ekonomik yardımlarını, dış yatırımlarının büyük bir kısmını vb. tek bir ülkeden alıyorsa, bu durum onun dış politika kararlarını etkileyebilecek kadar büyük bir sorundur ve tek taraflı bağımlılığı ifade eder. Karşılıklı bağımlılıkta ise iki ülkenin de birbirleriyle ilişkilerinden çıkarları vardır ve bu çıkarlar görece dengelidir.

Karşılıklı bağımlılık olgusu bir yumuşak güç olarak kabul edilebilir. Buna en somut örnek olarak yüzyıllar boyunca Avrupa’da birbirlerine büyük zararlar vermiş iki düşman ülkenin (Almanya ve Fransa) soğuk savaş döneminde başlayan dostlukları ve günümüzde neredeyse ortak bir devlet olma yolunda ilerlemeleri gösterilebilir. Ortak çıkarlar doğrultusunda ticari ilişkilerin geliştirilmesi ile İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya ve Fransa birbirlerine bağımlı hale getirilmiş ve yeni bir savaş ihtimali büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır.²² Böylece Avrupa Birliği projesi gerçekleştirilme şansı bulurken, yaklaşık 60 yıldır eski kıtada barış ve refah hâkim konuma gelmiştir. Bu durum karşılıklı bağımlılığın sonuçlarından biridir.

Karşılıklı bağımlılığın faydalarından söz ederken, bir yandan da devletler arası ilişkilerin doğru kurulup yönetilememesi durumunda muhtemel bazı sıkıntılarla karşılaşılması ihtimalini de vurgulamakta fayda vardır. Ülkelerin belli konularda tek bir

²¹ Bülent Miran ve diğerleri, “Uluslararası Entegrasyon Teorileri”, *Tek Kitap: Alan Bilgisi 2*, edit. Cemal Baltacı, 1. Baskı, Ankara: Gökçe Kitabevi Yayınları, 2006, s.1522.

²² Detaylı bilgi için bkz. DPT, *Avrupa Birliği Kronolojisi*, Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, 1946–2002, Yıl:2002, <http://ekutup.dpt.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 12.06.2011, s.77.

ülkeye ya da kuruma bağımlı olması ciddi bir zafiyet yaratır. Örneğin 7 Ağustos 2008 tarihinde meydana gelen Gürcistan-Rusya çatışmasında, Rusya'ya yaptırım hazırlığında olan AB, yine aynı ülkeye enerji bağımlısı olması nedeniyle bu kararı alamamıştır²³. Bu örnek şunu gösterir; bağımlılığın tek bir ülkeden ziyade birçok ülkeye orantılı bir şekilde yayılması daha doğru olacaktır. Ülkeler arası karşılıklı bağımlılık yaratılması, ilişkilerin normal seyrinde gitmesine yardımcı olur.

Karşılıklı bağımlılık yaklaşımıyla ilgili çeşitli görüşler ve teoriler ortaya atılmıştır. Liberaller, sorunlu ve çatışma halindeki ülkelerin karşılıklı bağımlı hale getirilmesinin, barışa katkı sağlayacağı görüşünü savunur. Liberal ekonomik düzenin, uluslararası güvenliği artırdığını, ticaret ve dış yatırım arttıkça çatışma riskinin azalacağını iddia ederken, ticaretin barışa öncülük ettiğini, birlikte ticaret yapan iki ülkenin birbirine bağımlı hale geleceğini savunur. Realistler ise karşılıklı bağımlılığın ulus devletlere zarar verdiğini, onların egemenliklerini sınırladığını, oluşacak karşılıklı bağımlılığın tam anlamıyla dengeli olamayacağını, bunun da çatışmalara yol açabileceğini savunurlar.²⁴

Neoliberaller, gücü karşılıklı bağımlılık olgusuyla ilişkilendirirler. Bu bağlamda tüm ulusal ve uluslararası aktörler dolaylı ya da dolaysız olarak birbiriyle bir şekilde bağlantılıdır ve hiçbir devlet gücü mutlak olarak tek başına elinde bulunduramaz. Bu doğrultuda neoliberaler karşılıklı bağımlılığı tanımlamak için savunmasızlık ve duyarlılık diye iki kavramdan söz etmektedir. Duyarlılık diğer aktörlerin politikalarına verilen tepkinin maliyeti iken, bu maliyet verilen tepkiden yani değiştirilen politikanın önceki dönemi kapsar. Oysa savunmasızlık durumunda maliyet değişen politikanın sonrasını da kapsar. Uluslararası sistemde en güçlü devlet bile bu iki kavramın bir sonucu olarak küçük bir devlet tarafından politika değişikliğine zorlanabilir. Burada önemli olan, devletlerin çok güçlü olsalar dahi gerekli durumlarda politikalarını değiştirerek olası maliyetleri azaltabilme kararlılığına sahip olabilmeleridir.²⁵

Netice olarak karşılıklı bağımlılığın önemini anlayabilmek, uluslararası ilişkilerin geleceğini etkileyebilme potansiyeline sahip olduğunu kavrayabilmek,

²³ Çağdaş Güven, "Rusya'nın Tek Kutuplu Sistem Yorumu ve AB", <http://yeni.beykent.edu.tr/WebProjects/Uploads/cagdas-temmuz.pdf>, Erişim Tarihi: 20.05.2011.

²⁴ Şen, s. 457,458.

²⁵ Haluk Özdemir, "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt:63, no:3, 2008, s.132.

küresel sistemde bir milat veya dönüm noktası olacak ölçüde değerlidir. Bağımlılık kuramcılarının ifade ettiği tek taraflı bağımlılığın yol açtığı sorunlar (azgelişmişlik, yoksulluk gibi) daha dengeli bir karşılıklı bağımlılığın yaratılması ile çözüme kavuşma imkânı bulabilir. Askeri anlaşmazlıklar, terör, uyuşturucu, kaçak göçmenler ve daha birçok sorun bu doğrultuda yaratılacak uluslararası işbirliği temelinde ortadan kaldırılabılırken bu sayede oluşacak olası barış ortamı tüm dünya ülkelerinin refahının ve gelişmişliklerinin artmasına katkıda bulunabilir. Öte yandan karşılıklı bağımlılığın kontrol edilememesi, tüm dünyayı derinden etkileyebilecek büyük krizlere ve yeni felaketlere yol açabilir. Bu bağlamda 2008 yılında başlayan küresel ekonomik krizin incelenmesinde yarar vardır.

Kriz önceden bilinmeyen ya da öngörülemeyen bazı gelişmelerin; devletleri, firmaları ve toplumları ciddi olarak etkileyecek sonuçlar ortaya çıkarması durumudur.²⁶ Durgunluğu, bunalımı ifade eder.²⁷ Çok çeşitli alanlarda krizler yaşanabilir. Ekonomik ve siyasi krizler bunların en önemlilerindendir. Kriz konusunun karşılıklı bağımlılık kuramı ile bağlantısını günümüzden bir örnek vererek ortaya koymaya çalışalım.

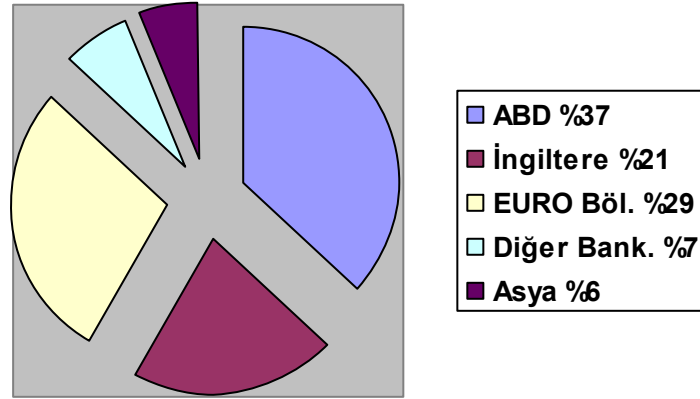
2008 yılının başlarında, Amerika’da konut sektöründeki sorunlar nedeniyle baş gösteren, Lehman Brothers’ın batması ile başladığı kabul edilen ve finansal piyasaları tedirgin ederek gittikçe büyüyen kriz, 2008 yılının ortalarında önce Avrupa’daki finans piyasalarına, ardından Asya’ya ve Türkiye de dâhil olmak üzere konut ve finans sektörlerinde hiçbir sorunu olmamasına rağmen etkilenen birçok ülkeye yayılarak çok geniş kitleleri derinden etkilemiştir ve halen de etkilemektedir. Küresel ekonomik kriz 3. yılına girmesine rağmen birçok ülkede etkisini sürdürmektedir. Euro Bölgesinde, 2008 ve 2009 yıllarında yaşanan küçülmeler, 2010 yılında da durgunluk şeklinde kendini göstermiş, eski kıta ekonomileri bir türlü toparlanamamıştır.²⁸ Aşağıda hangi bölgelerin krizden daha çok etkilendiğini göstermesi açısından son küresel krizde büyük bankaların zararlarını gösteren grafik verilmiştir.

²⁶ Coşkun Can Aktan, Hüseyin Şen, “Ekonomik Kriz Nedenler ve Çözüm Önerileri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 2002/1, s.1, http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/toplamkalite/aktan-sen-ekonomik-kriz.pdf, Erişim Tarihi: 10.11.2010.

²⁷ Emiroğlu, s.495

²⁸ T.C. Maliye Bakanlığı, *Yıllık Ekonomik Rapor 2010*, s.11,12.

Tablo 1: 2007–2009 Küresel Düzeyde Banka Zararları

Kaynak: IMF Global Financial Stability Report, Ekim 2009

Atlas Okyanusu'nun bir ucundan başlayan kriz domino etkisi yaratarak tüm kıtalara, tüm ülkelere hatta kabilelere bile yayılmıştır. Küresel çapta çok büyük bir bunalım yaşanmış, 30 milyondan fazla insan işsiz kalmıştır. İnsanlar evlerini, araçlarını, saygınlıklarını hatta ailelerini kaybetmişlerdir. İzlanda'da, İrlanda'da, Rusya'da evine ekmek götüremeyen insanlara bu yaşadıkları durumun Amerika kaynaklı olduğunu ve ülkelerinin bu durumun doğrudan sebebi olmadığını söylemek bugün dünyanın geldiği noktayı göstermesi açısından oldukça önemlidir. İhracat ve ithalata dayanan ekonomiler artık artan karşılıklı bağımlılık neticesinde, bölgesindeki ya da yakın ilişki içerisinde bulunduğu bir başka toplumun yaşadığı kriz sebebiyle, kendisi de krizler yaşamakta hatta bu durum oldukça normal ve olağan bir olgu olarak görülmektedir.

Küresel krizde tüm ülkelerin finansal kurumları, merkez bankaları bu krizle baş edebilmek için ortak hareket etmiştir (faiz indirimleri, batan kurumların kurtarılması vs.). Bunun yanı sıra birçok hükümet eşgüdüm içinde iç talebi artırmak ve ekonomiyi canlandırmak amacıyla kurtarma paketleri açıklamıştır.²⁹ Bu gelişmeler dünyanın neredeyse tek bir ülke gibi hareket ettiğini, birbirine ne kadar bağımlı hale geldiğini

²⁹ Detaylı bilgi için bkz. Barış Çınar, Eray Yücel, "Ekonomi Notları: Enflasyon Hedefleyen Gelişmekte Olan Ülkelerin Kriz Dönemindeki Faiz Kararları", Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Yıl: 2011, Sayı: 02, <http://www.tcmb.gov.tr/research/ekonominotlari/2011/tr/EN1102.pdf>, s.2

gösteren önemli bir olaylardır. Bugün tüm dünya ülkeleri birbirine tarihte hiç olmadığı kadar bağlanmıştır. Yerküre küçük bir köy haline gelmiştir. Karşılıklı bağımlılık artık tartışılmaz derece tüm yeryüzünü sarmış konumdadır.

III. Bağımlılığın Temel Nedenleri: Hammadde Kaynakları, Dış Yardım, Uluslararası Yatırım ve Dış Ticaret

Üretimin en temel gereksinimi hammaddedir. Hammadde kaynaklarını elinde bulunduran ülkeler uluslararası rekabet açısından her zaman bir adım önde yer alır. Son yıllarda büyük dalgalanmalar yaşayan enerji ve gıda maddeleri gibi emtialar birçok ülkeyi zenginleştirmiş (Rusya, İran, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri gibi) bu ülkelerin uluslararası alandaki popülerliğini ve onlara duyulan saygıyı artırmıştır. Bu bağlamda sözü edilen ülkelere dünyanın geri kalanının bağımlılığı bulunmaktadır.

Dış ticaret bir ülkedeki kamu kurum ve kuruluşlarının, özel kişi ve kuruluşların diğer ülkelerle yaptıkları mal ve hizmet alım ve satımlarıdır. Dış ticaret uluslararası ekonomik işlemler içinde önemli yer tutar. Dışarıya mal ve hizmet satımı, “uluslararası mal ve hizmet alışverişidir”. Dış ticaret terimi genellikle ticari ürün ithalatı ve ihracatı yerine kullanılmaktadır. Malların yanı sıra hizmetlerin de ihracat, dışarıdan mal ve hizmet satın alımına ithalat denir. Uluslararası taşımacılık, bankacılık, sigortacılık, işçi dövizleri, turizm, dış yatırım gibi unsurlar dış ticaret kapsamına girer.³⁰

2009 yılı verilerine göre dünya toplam ihracatı 12.177 trilyon \$, dünya toplam ithalatı ise 12.421 trilyon \$’dır. Türkiye’nin payı, dünya ihracatında % 0.7, ithalatında ise % 1.07’dir. Türkiye dünya ihracat sıralamasında 32. sırada, ithalat sıralamasında 20.sırada bulunmaktadır.³¹ Dünyadaki toplam paranın 24 trilyon doları ülkeler arası dış ticarete dönmektedir. Bu da dünya devletlerinin birbirine ne kadar bağımlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

³⁰ Halil Seyidoğlu, *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*, 3. Baskı, İstanbul: Kurtiş Matbaası, 2002, s.124,125

³¹ Devlet Planlama Teşkilatı, *Yıllık Uluslararası Ekonomik Göstergeler Raporu 2010*, s.1–3.

Küreselleşmenin etki alanını arttırması ile ülkelerinde doyuma ulaşan yatırımcılar, kar paylarını maksimize etmek için dış yatırıma yönelmektedir. Dış yatırımın girdiği ülkeye istihdam ve vergi gibi büyük avantajlar sağladığından dolayı, birçok ülke bu yatırımları çekebilmek için, çeşitli teşviklerle ya da bürokratik kolaylıklarla bu durumu kazanca çevirmeyi arzulamaktadır.

Yatırımları çekmek kadar, yatırımcıların kaçmasını önlemek de önemlidir. Çünkü bu tür uluslararası sermayeler nerede avantajlı koşullar mevcutsa oraya kayarlar. Öte yandan belli bir zamanda, son derece uygun koşullar ve uluslararası sermayeyi destekleyen bir idarenin güveni ile bir ülkeye yatırım yapmış olan sermaye, ilerleyen dönemlerde ülkesel ya da bölgesel yönetimin değişmesi ya da benzeri koşullar nedeniyle baskıcı hareketlerle karşı karşıya kalabilirler. Örneğin iktidarda özelleştirme yanlısı bir hükümetin bulunduğu A ülkesinde, stratejik bir kurum olan petrol hizmetlerinin çıkarım ve üretimi amacıyla bu ülkeye yatırım yapan X kuruluşu, birkaç yıl sonra A ülkesindeki hükümetin değişmesi ve yeni iktidarın da kamulaştırma taraftarı olması sebebiyle, bu ülkeden çıkarılma arzusuyla çeşitli yıldırma politikalarıyla karşı karşıya kalabilir.³² Bu korku uluslararası yatırımcıları, daha uygun kazanç koşulları olmasına rağmen genellikle ahde vefa ilkesine ve bir devlet geleneğine sahip istikrarlı ülkelere yatırım yapmaya yöneltmiştir. Yani hem yatırımı yapan hem de yatırımı çekmek isteyen ülke, karşılıklı menfaat ilişkisi sebebiyle birbirlerine muhtaçtır, bağımlıdır.

Uluslararası yatırımlar, kalkınmayı doğrudan etkileyen unsurlardır. Ekonomik verilere dikkat edilirse daha önce uluslararası yatırımlar nereye ağırlıklı olarak akın ettiyse, o bölge veya ülkelerin kalkınmaları daha hızlı olmuştur. Yatırımlar getirdikleri sıcak para ile ekonomiyi canlandırır, istihdama katkı sağlar, devletlerin vergi gelirlerini artırır.

T.Dos Santos, uluslararası yatırımlara farklı bir açıdan bakmaktadır. Ona göre az gelişmiş ülkelerdeki uluslararası yatırımların temel amacı kar transferleridir. Yabancı sermayenin az gelişmiş bölgelere yaptığı yatırımları neticesinde bu bölgelerdeki ucuz emek ve emtiadan yararlanarak büyük oranlarda getiri elde ettiğini, bu karları ise

³² Venezuela devlet başkanı Hugo Chavez'in çok uluslu petrol şirketlerini kamulaştırması ile ilgili haber için bakınız. "Petrol Şirketleri Zorda", Habertürk Ekonomi, 10 Mayıs 2009.

merkez ülkeye aktardığını iddia etmektedir. Böylece Santos’a göre sermaye yine merkez ülkelerde kalmış olur.³³

Doğrudan yabancı yatırımlar gelişmiş, azgelişmiş, gelişmemiş tüm ülkelere yapılabilir, yapılmaktadır. Buradaki  l  t karlı yatırım için en müsait bölgenin seçilmesidir. Ancak Santos’un vurgulamak istediği nokta, yabancı yatırımın gelişmiş ülkeler dışında kalan bölgelere yapılış amacını sorgulamaktır. Kalkınmış ülkelere yapılan yardımlar zaten bu devletlerin temsilcileri olan çok Uluslu şirketler vasıtasıyla gerçekleştirildiği için, kendilerine tehdit oluşturmazken, azgelişmiş ülkelere yapılan doğrudan yatırımlar, bu yatırımların o ülkede tekelleşme ihtimalinin vuku bulması ve ikamesinin çok da kolay olmaması sebebiyle tek taraflı bağımlılığa yok açabilir. Çünkü azgelişmiş ülkelerin bu yatırımlara daha fazla ihtiya ı vardır ve bu yatırımlar gelişmiş ülke şirketleri tarafından yapılmaktadır. Dolayısıyla bu konuda bir çekince varsa, tehdidin muhatabı gelişmiş ülkelerden ziyade azgelişmiş ülkelerdir.

Dış yardım genellikle, fakirlikle mücadele etmek, yardım alan ülkenin yoksulluk nedeniyle esasen yetersiz olan kaynaklarına takviye yapmak ve doğal felaketlerin yaralarının sarılmasına yardımcı olmak amacıyla ülkeler veya kurumlar tarafından diğer ülkelere hibe ve kredi şeklinde yapılan yardımlardır. Yerküredeki toplumlar arasında gelir düzeyinden kaynaklanan farklılıklar sonucu, kalkınmış ülkelerin azgelişmiş toplumlara sosyo-ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmek için Dünya Bankası, BM, IMF, Kalkınma Bankaları, çeşitli vakıf ve fonlar vasıtasıyla yardımda bulundukları görülmektedir.³⁴ Doğal felaket, deprem ve açlık gibi hallerde yapılan yardımlara ve bunların faydasına herkes inanmaktadır ve bu tip yardımlar buradaki incelemenin konusu değildir. Dış yardım konusunda yapılması gereken asıl tartışma, kalkınma amaçlı dış yardım alan ülkelerin kalkınma surecinin dış yardımdan nasıl ve ne yönde etkilendiği ve bu ülkelerin yardımda bulunan ülkelere ne derece bağımlı hale geleceği olmalıdır.

Dış yardımın asıl amacının (ya da tek amacının), ekonomik olarak az gelişmiş ülkelere yardım etmek olmadığı bir gerçektir. Temel amaç yardım yapılan ülkeleri, yardımı yapan ülkelere bor landırmak, bağımlı hale getirmek ya da kendi şirketlerine

³³ Dos Santos, s.43.

³⁴ Emiroğlu, s.186.

fayda sağlamaktır. Bu yardımlar vasıtasıyla zor durumdaki ülkeler ekonomik olarak hazır ve çaba sarf edilmeden ulaşılan sıcak paraya alışırlar. Ülkeye sık sık yapılan yardımlar üretimi ve finansal sistemi baltalamaktadır. Toplumda üretmeye gerek olmadığı inancı oluşmaya başlar.³⁵ Bunu doğrulayan bir veri de geri kalmış ülkelerin dış borcunun günümüzde 2 trilyon doları aştığı gerçeğidir.³⁶ Çarkların dönmesi için ihtiyaçları karşılayacak para zaten dışarıdan kolayca gelmektedir. Ancak her durumda olduğu gibi bunun da bir bedeli vardır. Gelişmiş bir ülke kendi vatandaşlarının parasını başka bir ülkeye sadece yardım amacıyla vermez. Mutlaka bir çıkar sağlama amacı vardır. Yardım yapılan ülke belirli bir süre sonra artık yardımı yapan güçlü devletin her dediğini bir kanun gibi onaylamaya başlar. Çünkü başka çaresi yoktur. Sıcak para gelmezse sistem çöker, iktidarı elinden kayar. Artık o ülkeye bağımlı hale gelmiştir. Bu bağlamda yardımda bulunan ülkenin stratejik planları doğrultusunda yardımın karşılığı bir şekilde alınır. Örneğin o ülkede askeri üs kurma ya da kendi şirketlerine o ülkenin karlı enerji ve tarım ihalelerini kazandırma gibi.

IV. Uluslararası Ekonomi Politik Bağlamında Bağımlılık

Son 25 yılda adını sıkça duyuran uluslararası ekonomi politik kavramı (politik iktisat ya da küresel ekonomi politik olarak da nitelendirilir), uluslararası ilişkiler disiplininin bir alt dalını oluşturur. Ekonomi politik, temel olarak devletler, çok uluslu şirketler (ÇUŞ), uluslararası organizasyonlar, sosyal hareketler gibi uluslararası aktörler arasında meydana gelen faaliyetler üzerinde yoğunlaşmaktadır.³⁷

Aslında bu kavramın literatürde yerini alması, 1970’lerde iki kutuplu dünya sisteminin gittikçe karmaşıklaşan bir yapıya bürünmesi sonucu olmuştur. Bu dönemden itibaren uluslararası alanda ekonomik problemler ön plana çıkmaya başlamış, ekonomik ve siyasi sorunlar iç içe geçmiştir. Hatta daha da öteye giderek uluslararası ekonomik

³⁵ Detaylı bilgi için bkz. Hasan Dursun, “Dış Yardımla Ekonomik Büyüme ve Kalkınma”, *Kamu İş Dergisi*, Cilt: 8, Sayı 4, 2006, s.4.

³⁶ Michel Chossudovsky, *Yoksulluğun Küresellesmesi*, Çev.Nesener Domaniç, İstanbul: Çiviyazıları, 1999, s.15.

³⁷ Servet Akyol, Süleyman Ulutürk, “Küresel Kamu Malları: Hegemonya ve İstikrarın Küresel Ekonomi Politikası”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, Antalya: Sayı: 13, 2007, ss.62–85, s.64.

sorunlar, uluslararası siyasi sorunları önemli ölçüde etkilemeye başlamıştır.³⁸ Yakın dönemden örnek vermek gerekirse, son yıllarda özellikle küresel krizden sonra ismini sıkça duyduğumuz uluslararası derecelendirme kuruluşları³⁹, ülkelerin ekonomik performanslarına yönelik puanlamalarını oluştururken, devletlerin siyasi istikrar ve gerilim düzeylerini de dikkate almakta, notlarını bu siyasi etkenlere bağlı olarak da verebilmektedir.

Örneğin Standart and Poors adlı derecelendirme kuruluşu 25 Şubat 2010 tarihinde Türkiye’de mevcut bulunan siyasi gerilimin artması ve istikrarın tehlikeye düşmesi durumunda not artırımının ertelenebileceği riskinin bulunduğunu, bunun da Türkiye’ye yapılacak yabancı yatırımları doğrudan etkileyeceğini beyan etmiştir. Aynı tarihlerde yine aynı kuruluş, Yunanistan’ın içinde bulunduğu ekonomik kriz nedeniyle bu ülkeyi uyarmış, gerekli ekonomik ve siyasi tedbirlerin alınmaması durumunda Yunanistan’ın notunun düşürülebileceği açıklanmıştır. İlerleyen aylarda Yunanistan’ın kredi notları düşmüş, ancak krizden finansal sisteminin sayesinde çok zarar görmeyen Türkiye’nin kredi notu artırılmıştır. Bu dönemde yabancı yatırımlar Yunanistan’dan kaçarken, Türkiye’ye giren yabancı yatırımcı sayısı ve miktarında artış gözlenmiştir.⁴⁰

Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının ülkelerin notlarını artırması ya da azaltması küresel sermayenin bu ülkelere yapacağı yatırımları etkilemektedir. Kredi notu azalan ülkenin istikrarı ve güvenilirliği de sarsılır, sıcak para ve doğrudan yatırımlardan aldığı pay düşer. Bu da ekonomileri derinden etkiler. Bu örnekler küresel dünyada ekonomi ile siyasetin ne denli iç içe geçtiğini ve ülkelerin ekonomik olarak yabancı sermayeye bağımlılığını göstermektedir.

Uluslararası ilişkilere yön veren ekonomi politik kavramı, “siyasi ve ekonomik süreçler arasındaki karşılıklı ilişkilerle uğraşan bilim dalı” ya da “devletin siyasi ve iktisadi işleri arasındaki ilişkileri, devlet ile piyasa arasındaki etkileşimleri, devletin

³⁸ Atilla Eralp, “Hegemonya”, *Devlet ve Ötesi*, der. Atilla Eralp, 3. Baskı, İstanbul: İletişim yayınları, 2007, s.157.

³⁹ Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşları, küresel sermayenin ülkelere ya da şirketlere yapacakları yatırımların getirisini, risklerini kısacası güvenilirliğini değerlendiren kuruluşlardır. En önemlileri Moody’s, Standart and Poor’s ve Fitch’dir. Bu kuruluşlar ülkelere çeşitli puanlar verirler ve verdikleri bu puanlar o ülkeye yapılan yabancı yatırımları, borsaya giren sıcak parayı, ülkenin borç alırken ödediği faiz miktarını hatta para biriminin değerini bile etkileme gücüne sahiptirler.

⁴⁰ Türkiye İş Bankası, *Dünya ve Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler Raporu*, İktisadi Araştırmalar Bölümü, Mayıs 2010, s.1

refah üretimi ya da dağılımı konusundaki rolünü ve siyasi kararlar ile politik aktörlerin ekonomik faaliyetleri nasıl etkilediğini açıklamaya çalışan yaklaşım” olarak tanımlanabilir.⁴¹ Ekonomi politik tarihsel ve toplumsal ilişkilerin bir bütün olarak teoriz analizinin yapıldığı alandır.⁴² Robert Cox uluslararası sistemi anlamak için ekonomi ve politika arasındaki ilişkiler yumağının beraber ele alınması gerektiğini ifade etmiştir.⁴³ Cox’un bu söylemi, aslında günümüzde uluslararası alandaki ilişkileri oldukça iyi özetler. Ekonomik parametreler artık uluslararası ilişkilerin olmazsa olmaz gündem maddeleri arasına girmiştir. Finansal gelişmeler birçok ülkenin hatta ulus üstü kurumların, sivil toplum örgütlerinin, çeşitli teşkilat ve yapılanmaların oluşturduğu politikalara etkide bulunabilmektedir. G8 ve G20 gibi küresel sistemin önemli karar alma mekanizmaları arasında yer alan örgütler, ekonomileri dünyanın geri kalanına göre daha iyi durumda bulunan ülkelerden oluşmaktadır.

Öte yandan siyasilerin ve dünyaya yön veren liderlerin yaptığı konuşmaların, verdiği demeçlerin kendi sınırlarını aşan etkiler doğurduğu gelişmeler artık sıkça yaşanır hale gelmiştir. Somut bir örnek vermek gerekirse, ABD devlet başkanı Obama, 2010 yılının Ocak ayında ABD bankalarına medya yoluyla çeşitli uyarılarda bulunmuş, Birleşik Devletler finansal yapısında daha sıkı bir denetim mekanizması kurulacağını dile getirmiştir. Bu demecin ardından sadece ABD değil, aynı zamanda Avrupa başta olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde borsalar düşmüş, ülkelerin para birimleri ile faizler sert düşüş ve yükselişler yaşamıştır.⁴⁴ Aslında bu olay ABD’nin kendi iç mali sorunları ile ilgili olsa da, çok önemli bir tespite zemin hazırlamaktadır. Atlantik ötesinden bir liderin ülkesinin iç politikasına yönelik sözlerinin, binlerce kilometre uzaklıktaki mali piyasaları derinden etkilemesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir olgudur. Artık küresel ekonomide bir faktör olan ülkeler, bölgeler, liderler ya da şirketlerin uyguladıkları politikalar yerel de olsa sonuçları tüm dünyayı derinden etkileyebilmektedir. Bu da uluslararası sistemin ne derece karşılıklı bağımlı olduğunu ve uluslararası ekonomi politiğin önemini göstermektedir.

⁴¹ Muhittin Ataman, “Uluslararası Ekonomi Politik: Güç Siyasetinin Ötesi”, *Uluslararası Politikayı Anlamak – Ulus Devlet’ten Küreselleşmeye*, der: Zeynep Dağı, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2007, s.446.

⁴² Emiroğlu, s. 223.

⁴³ Veysel Ayhan, “Petrol ve Güvenlik: Orta Doğudaki Krizlerin Ekonomi Politikası”, (Doktora Tezi, T.C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Bursa, 2005), s.4.

⁴⁴“Obama Bankalara Savaş Açtı, Borsalar Allak Bullak”, *Milliyet Ekonomi*, 23 Ocak 2010.

Uluslararası ilişkilerin üç temel yaklaşımı olan “Realizm”, “Liberalizm” ve “Marksizm” ekonomi politik kavramına farklı açılardan bakmaktadır. Liberallere göre, uluslararası ticaret tam anlamıyla serbest olursa, bütün ülkeler bundan maksimum fayda sağlayacaktır dolayısıyla ekonomik faktör, savaşlar ve diğer uluslararası çatışmaların sebebi olmaktan çıkacaktır. Liberaller hükümetlerin uluslararası ekonomiyi de, kendi devletlerinin ekonomilerini yönettikleri gibi yönetebileceklerine inanmaktadırlar. Bu da gittikçe birbirine bağımlı hale gelen bir dünyayı ortaya çıkaracaktır. Oysa Marksistler liberallere karşı çıkarlar ve toplumsal sınıfların ekonomi politiğin baş aktörü olduğunu savunurlar. Marksistler liberallerin ekonomi politik algısını bağımlılık açısından ele alırlar ve küresel sistemin iki kısımdan oluştuğunu iddia ederler, buna göre; birinci kısım refah bölgesi (“merkez” veya Birinci Dünya) ikinci kısım fakirlik ve zulüm bölgesinden oluşur (“çevre ülkeler” veya Üçüncü Dünya). Realistlere göre ise uluslararası ekonomi politiğin baş aktörleri ulus devletlerdir. Uluslararası düzende anarşi hâkimdir ve sadece ulus devletler buna karşı gelebilir. Bu nedenle ulus devletlerin üzerinde bir otorite olmamalıdır. Özetle uluslararası ilişkilerin temel yaklaşımlarından liberaller “birey”, Marksistler “sınıf” kavramına belirleyici rol tanırken, realistler ‘ulus devlet’i ön plana çıkarmaktadırlar.⁴⁵ Ancak buradaki temel eleştirilen nokta realistlerin ulus devlet egemenliğine yaptıkları vurgu olup, global sistemin ulus devletleri kendisine bağımlı yaptığı ve egemenliklerini kısıtladığıdır.

Ekonomik faktörler, geçmişten günümüze uluslararası ilişkilerde kilit roller üstlenmiştir. Ülkeler arası ilişkilerin, devletin ekonomik faaliyetlerinin ve toplumların ekonomik problemler konusundaki bilincinin artması sonucu, uluslararası ekonomi politiğin dünya çapındaki önemi artmıştır. Bunun neticesi olarak da “ticari korumacılık, ödemeler dengesi, parasal istikrarsızlıklar ve dış borçlar gibi uluslararası ekonomi politik konuları” dünya gündeminin en önemli maddeleri olmuştur. Bu doğrultuda uluslararası ekonomi politik “kim, neyi, ne zaman, ne kadar ve nasıl alır” sorularına cevap aramaktadır.⁴⁶ Bununla beraber ekonomi politiğin uluslararası ilişkiler açısından önemi, artık gözden kaçırılmayacak boyutlarda olup politik kararların, mali sistemle bir bütünlük arz ettiği ve bu bütünlüğün bir bağımlılık sonucu doğurduğu gerçeğidir.

⁴⁵ Atilla Sandıklı, “Uluslararası Ekonomi Politik”, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=155:uluslarar-as-ekonomi-politik&catid=116:analizler-ekonomi&Itemid=145, Erişim Tarihi: 21.12.2009.

⁴⁶ Ataman, s.448–450.

V. Bağımlılık Teorilerini Ortaya Çıkaran Ortam ve Gelişmeler

Bağımlılık kavramının temelini oluşturan ilk görüşler, İkinci Dünya Savaşı sonrası 1950’li yıllarda ortaya çıkmıştır. Dönemin azgelişmiş ülkelerinin kalkınabilmeleri için, (genellikle) batılı ülkelerin kontrolündeki kurumlar⁴⁷ tarafından bu ülkelere yönelik çeşitli büyüme ve kalkınma planları oluşturulmuştur. Bu planların ortaya çıkmasında tetikleyici rolü ECLA üstlenmiştir. ECLA’nın temel savı dış ticaretin azgelişmişler aleyhine ve gelişmişlerin kontrolünde cereyan ettiği, gelişmek için gelişmişlerle ilişkileri azaltmak gerektiğidir.

ECLA, Latin Amerika ülkelerinin gelişme sorunlarını çözmek ve işbirliği olanakları oluşturmak amacıyla BM bünyesinde 25 Şubat 1948 yılında kurulmuştur.⁴⁸ ECLA bir reform süreci ile Latin Amerika ülkelerinin dönüşüm yaşaması gerektiğini düşünmüş, bu doğrultuda adımlar atmıştır. İthal ikamesi yönteminin benimsenmesi, sermaye birikimi yaratma çabaları, ülke içi sanayi ağı kurmak ve Latin Amerika Ortak Pazarının oluşturulması düşüncesi⁴⁹ bu adımların birkaçıdır. ECLA, Latin Amerika ülkelerinin tarımsal ekonomisini sanayileşmeye dönüştürmeyi hedeflemiş böylece bu ülkelerin Batı toplumlarına olan bağımlılığını ortadan kaldırmak istemiştir.⁵⁰ Ancak ECLA’nın bu programları neticesinde iktisadi ve yapısal sorunların (ödemeler ve bütçe dengesizliği oluşması gibi) ciddi düzeylere ulaşması ile bu ülkeler için tekrar ekonomik bağımlılık yıllarının başlaması,⁵¹ bağımlılık kuramlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Latin Amerika ülkelerini bağımlılığa götüren süreç aslında 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile başlamıştır. 29 Krizi ile deflasyonist bir ortam oluşmuş, birincil mamuller olarak nitelenen hammadde ve gıdaların talepleri düşmüş ve fiyatları

⁴⁷ İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan ‘Yeni Dünya Düzeni’nde, BM ve diğer büyük ölçekli ‘ulus üstü’ kuruluşlar, birkaç batı ülkesinin etkisi altında olduğundan, yeterince objektif olamamış ve büyük güçlerin azgelişmiş ülkelere karşı kullandığı bir yumuşak güç olarak görülmüştür. Bu bağlamda BM’nin bir alt kurumu olan ECLA örgütü de azgelişmiş ülkeleri kalkındırma çabasına yönelik olarak oluşturulmuş ancak yukarıda söylenen nedenden dolayı yeterli güveni elde edememiştir. ECLA hakkında detaylı bilgi ilerleyen bölümlerde verilecektir.

⁴⁸ Daha sonra Karayipler’in de katılımıyla ECLAC adını almıştır.

⁴⁹ Philip J. O’Brien, “Latin Amerika Bağımlılık Kuramlarına Bir Eleştiri”, *Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, der. Melih Ersoy, 1. Baskı, Ankara: V yayınları, 1992, s.23–26.

⁵⁰ Zafer Cırhinlioğlu, *Azgelişmişliğin Toplumsal Boyutu*, Birinci Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1999, s.132.

⁵¹ Melih Ersoy, “Bağımlılık Okulu Eleştirisine Giriş”, *Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, der. Melih Ersoy, 1. Baskı, Ankara: V yayınları, 1992, s.12.

istikrarsızlaşmıştır. İzleyen yıllarda, Latin Amerika ülkelerinin ihracat ve ithalatları yarı yarıya azalmış, ekonomik durgunluk yılları başlamıştır. Bu durum da onların sanayileşmesi engelleyen etkenlerden biri olmuştur. Dış ticaret hacimleri düşen ülkeler iç pazara yönelmiş ve ithal ikameci bir politika benimsemek durumunda kalmışlardır. Ancak az da olsa yaptıkları ithalatı karşılayacak yeterli kaynağın olmaması nedeniyle dış borçlanma yoluna gidilmiş, dolayısıyla bağımlılığı doğuran ilk adım atılmıştır.⁵²

İkinci Dünya Savaşı sonrası ECLA'nın yönlendirmesiyle izlenen ithal ikameci politikalar gittikçe zayıflamıştır. Hatta öyle ki 1960'ta Latin Amerika'nın dünya ihracatındaki payı %12'den %7'ye gerilemiştir. (Bu dönemin tek istisnası 1965–73 yılları arası bölgede artan üretim ve ihracattır. Bu istisnai dönem de 1973 petrol krizi ile son bulmuştur) 1980 sonrası ise Latin Amerika ülkelerini bekleyen en önemli tehlike yüksek ve ödenebilir olmayan borçlar olmuştur. Bu borç ile birlikte değişen en önemli durum Latin Amerika'nın artık ekonomisini serbestleştirmesi olmuştur. Bir serbestleşme ve reform süreci içerisine giren bölgenin dış ticaret yapısı beklentinin aksine çok değişmemiş, ihraç ve ithal malların cinsleri önceki dönemlerle benzerlik göstermiştir. Ancak 1980–98 arası borçlar üç kat artmıştır.⁵³ Latin Amerika ülkelerinin bağımlılığının tarihsel sürecini kısaca ifade ettikten sonra bu noktada söylenebilecek tespit; birincil madde fiyatlarının düştüğü dönemlerde ve 80 sonrası ekonomik serbestleşme süreci ile bölgeye giren sermayenin çıktığı dönemlerde, Latin Amerika'da ciddi krizler ve borçlanma yaşanmıştır.

ECLA'nın Brezilya, Arjantin, Küba gibi Latin Amerika ülkelerinde uyguladığı kalkınma programlarının, işsizlik ve halkın alım gücünün düşmesi, üretimin azalması gibi neticeler doğurması toplumsal patlamalara neden olmuştur. Netice itibariyle uygulanan programlar ile bu ülkeleri kalkındırma çabalarının başarısız olduğu ortaya çıkmıştır. Kalkındırma çabalarının başarısız olması, özellikle 1960'larda dünya genelinde yükselen “sol çizgi”⁵⁴ ye artan ilgi ile de birleşince, batı kökenli ‘modernleşme tezleri’ yoğun şekilde eleştirilmeye başlanmış ve ciddi bir siyasal

⁵² Ünal Arslan, “*Latin Amerika Ülkelerinde Bağımlılık*”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:8, Sayı: 3, 2006, s.48,49.

⁵³ Arslan, s.49–50.

⁵⁴ Küba Krizleri, Çin Devrimleri, Vietnam Savaşı, Komünizmin hızla yayılması gibi gelişmelerin yaşanması.

muhalefet doğmuştur.⁵⁵ Bu eleştirilerin özünde, uygulanan ‘ithal ikameci’⁵⁶ kalkınma planlarının ödemeler dengesini alt üst etmesi, bunun sonucu olarak yabancıların ekonomik hayata müdahalesinin artması, işsizliğin görülmemiş şekilde yükselmesi, zengin ile yoksul arasındaki uçurumun artması, tarım yoğunluklu ihracatın sürmesi, ekonomik büyümenin sınırlı kalması, sanayileşmenin sağlanamaması, kısaca bu ülkelerin gelişmiş ülkelere tek taraflı bağımlılıklarının ortadan kaldırılamaması, hatta artan oranlarda devam etmesi yatmaktadır.⁵⁷

VI. BAĞIMLILIK TEORİLERİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Tek taraflı bağımlılık konusunun irdelendiği bağımlılık yaklaşımının temel çevresi çizilmeden önce, bu teorileri doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen bazı kavramlardan bahsetmekte yarar vardır. Bu kavramlar bağımlılığı yaratan veya azaltan olgulardır. Bu bağlamda hem gelişmiş, yani merkez ülkeler hem de azgelişmiş yani bağımlı ülkeler açısından büyüme, kalkınma, geri kalmışlık, güç, hegemonya, küreselleşme, uluslararası sermaye ve çok uluslu şirketler gibi kavramlar incelenecektir.

A. Ekonomik Çerçeve

1. Büyüme ve Kalkınma Sorunu

Çoğu zaman büyüme kavramı ile ekonomik kalkınmanın aynı anlama geldiği sanılır. Ancak genel olarak benzer sonuçlar ifade etse de, özünde bu iki olgu farklı anlamlara sahiptir. Bir toplumda büyüme, endüstrileşme gibi süreçler ileri seviyelerde bulunabilirken, bunların varlığından o toplumun gelişmiş olduğu çıkarımını yapmak

⁵⁵ M. Asım Karaömerlioğlu, “Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı / Türkiye Çalışmaları”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, İstanbul, Sayı: 91, Kış 2001–2002, s.83.

⁵⁶ İthal ikame: Daha önce ülke dışından ithal edilen malların, bazı teşvik vb yöntemlerle ülke içinde üretilmesini öngören bir sanayileşme ve büyüme stratejisidir. İthal ikameci politikayla yerli üretim gelişir, dışa bağımlılık azalır. Detaylı bilgi için bkz, Erhan Yıldırım (Doktora Tezi), “İthal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi ve Türkiye uygulaması”.

⁵⁷ Cırhinlioğlu, s.136.

doğru olmayacaktır.⁵⁸ Azgelişmiş ülkelerde bazı dönemlerde yüksek oranlarda büyüme oranları yakalarken bu durum onların kalkınmış olduklarını göstermez.

Büyüme, “toplumda fert başına üretimin (ya da milli gelirin) sürekli artması” olarak tanımlanabilir.⁵⁹ Büyüme, ekonominin ve bireylerin gelirinin artması anlamına gelir ve ekonominin diğer hedeflerine ulaşmak için bir hedef olduğu kabul edilmektedir.⁶⁰ Kalkınma ise, bir toplumun ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel açıdan belli bir hayat seviyesine ulaşması demektir. Bu kavram azgelişmişlik ile birlikte ekonominin ilgi alanına giren yaklaşımları çağrıştırmaktadır.⁶¹ Bununla beraber iktisadi yapıdaki dengesizliklerin giderilerek ülke ekonomisinin genişlemesini ifade etmektedir. Kalkınma daha çok az gelişmiş ülkeler için tercih edilen bir kavramdır.⁶² Çünkü gelişmiş ülkelerin böyle bir sorunu yoktur.

Kalkınma bir ülkenin milli gelirindeki artışın yanı sıra, ülkenin yapısındaki sosyal, politik, kültürel, dini, ahlaki vb. değişim ve gelişimleri ifade ederken, büyüme, ekonominin temel verilerinde nicelik olarak bir gelişmedir.⁶³ Kalkınmanın, büyümeden en önemli farkı; büyümenin her ülkede olabilecek bir olgu iken, kalkınmanın gelişmekte olan ülkelere özgü bir durum olmasıdır.⁶⁴ Yani gelişmiş ülkeler zaten kalkınmışlardır ancak kalkınmalarına rağmen her yıl belli bir büyüme kaydederek. Bunun tersi de düşünülebilir. Kalkınmayı başaramamış ülkelerin ekonomilerinde bir büyüme meydana gelebildiği gibi, kalkınmış diyebileceğimiz ülke ekonomilerinde de bir küçülme meydana gelebilmektedir.

Büyüme ve kalkınmanın bağımlılık ile doğrudan ilişkisi vardır. Ülkeler ekonomileri büyüdükçe güçlenir ve kalkınırlar. Gelişmiş ülkeler düzeyine yaklaşırlar. Bu seviyeden sonra ekonomik ve siyasi anlamda belli bir refah ve istikrara erişirler. Böylece uluslararası alanda güçleri artar, bağımlılıkları azalır.

⁵⁸ Erbaş, s.13.

⁵⁹ Cafer Ünay, *Makro Ekonomi*, Yenilenmiş 8. Baskı, Bursa: Vipaş Yayınları, 2001, s.379.

⁶⁰ Emiroğlu, s.125

⁶¹ Emiroğlu, s. 411

⁶² Seyidoğlu., s.82

⁶³ Abdullah Topçuoğlu, “Girişimcilik ve Kalkınmadaki Rolü”, Konya, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2, 1993, s. 68.

⁶⁴ Ünay, s. 379.

Kalkınmış ve güçlenmiş ülkelerin diğer ülkelerle kurdukları tek taraflı bağımlılık ilişkisi yerini “karşılıklı bağımlılığa” bırakır ki, bu durum da o ülkenin diğer ülkelerle ve uluslararası diğer aktörlerle kurdukları ilişkilerin seyrini önemli ölçüde etkileme kapasitesine sahiptir. Kalkınmış ve istikrarlı şekilde büyüyen ülkeler incelendiğinde genellikle birbirleriyle derin bir ticari ve siyasi hatta askeri ilişki içerisinde oldukları ve bu ilişkinin bir taraf lehine ya da aleyhine olmaktan ziyade ortak çıkarlar temelinde neredeyse eşit düzeyde olduğu görülmektedir. Bu durum belirli gelişmişlik düzeyine erişen ülkelerin daha az tek taraflı bağımlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Yani istikrarlı büyüme ve kalkınma kavramlarıyla ifade edilen gelişmişlik olgusu sağlanabilirse, tek taraflı bağımlılığın daha alt düzeylere inmesi sağlanabilir.

Büyüme – bağımlılık ilişkisinin bir diğer yönü, yine gelişmekte olan ülkelerin büyümelerinin kapitalist sistemin çeşitli unsurlarına bağımlı olmasıdır. Bu bağlamda Türkiye örneği verilebilir. Türkiye’nin son yıllardaki hızlı büyümesinin borsaya giren sıcak para, doğrudan gelen yabancı yatırım, diğer ülkelerle kurduğu iyi ilişkiler sonucu gelen yabancı turistler gibi lokomotif unsurları vardır. Ara malı ithalatına dayanan ihracat da bu unsurlardan birisidir.⁶⁵ Sözü edilen tüm unsurlar cari açık adı verilen ithalat-ihracat dengesizliğini yeniden sağlamak işlevi gören tamamlayıcılar konumundadır. Ancak gerçek olan bir şey vardır ki Türkiye büyümek için ithal edilen enerji kaynaklarına, ara mallarına, üretilmeyen makine ve teçhizata, cari açığı kapatan sıcak para ve yabancı turistlere bağımlıdır. Bu bağımlılık ancak ithal edilen kalemlerin yerli sanayi tarafından üretimi sayesinde sağlanacak denge ile bertaraf edilebilir.

2. Geri Kalmışlık (Azgelişmişlik)

Gerek gelişme kuramı, gerek modernleşme gerekse bağımlılık yaklaşımın üzerinde yoğunlaştığı temel konu azgelişmişliğin nasıl aşılabacağıdır. ⁶⁶ Bağımlılık teorilerinin fikir babalarından Paul Baran, Samir Amin, Colin Leys, Fernando Henrique Cardoso ve Andre G.Frank’ın da sık sık bahsettiği bir kavram olan azgelişmişlik,

⁶⁵ Ezgi Yıldız ve Metin Berber “İthalata Dayalı Büyümenin Sürdürülebilirliği: 1989–2007 Türkiye Örneği”, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, 27-29 Mayıs 2009, Erzurum, s.1-2

⁶⁶ Âdem Doğan ve Nazım Öztürk, “Yeni Kalkınma Kuramları”, *Bütçe Dünyası Dergisi*, Sayı: 33, Yıl:2010/1, s.36.

bağımlılık yaklaşımının temel taşlarından biri, hatta bağımlılığın nedenleri arasında en önde gelenlerdendir.

Kişi başına düşen milli gelirin, kalkınmış ülkelerin milli gelirinden çok daha az olduğu ülkeler azgelişmiş ülkelerdir. Ortalama kişi başına 1.000\$ veya daha az geliri olan ülkeler düşük gelirli, 1.000–10.000 \$ geliri olan ülkeler orta gelirli, 10.000 \$ ve daha fazla geliri olan ülkeler ise yüksek gelirli ülkeler olarak kabul edilmektedir.⁶⁷

Azgelişmişlik, herkesin üzerinde uzlaştığı bir tanımı olmayan ancak belli kıstaslar doğrultusunda göreceli olarak tanımlanabilen bir olgudur. Bu kıstaslar, yani azgelişmiş bir ülkenin belirleyici unsurları, fert başına düşen ulusal gelirin düşüklüğü, beslenme yetersizliği, zayıf endüstrileşme, tarım sektörünün hâkimiyeti, gelişmemiş sosyal bir çevre, altyapı yatırımlarının yetersiz olması, işsizlik, eğitim seviyesinin düşük olması, hızlı nüfus artışı, ar-ge harcamaları, kırsal nüfus, dış borcu karşılama oranı, gelir-gider dengesi, ihracat ve ithalat oranları, sosyal ve teknolojik imkânlar, asgari ücret seviyesi, çarpık kentleşme, sağlık harcamaları, ortalama yaşam süresi, demokratik bilinç düzeyi⁶⁸ olarak sayılabilir. Bu sayılan unsurlar aynı zamanda bağımlılığa giden yolda bazı temel göstergeler olarak da kabul edilebilir.

Azgelişmişlik kavramı, görüldüğü zaman tanınması kolay, fakat tanımlanması güç bir kavramdır. Azgelişmiş ülkeler mevcut tüm ülkelere göre gelişme yelpazesinin en altında yer alan ülkelerdir. Bir ülke nüfusunun büyük çoğunluğu toplumsal ve bireysel ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumdaysa o ülke azgelişmiştir.⁶⁹

Bu bilgiler ışığında azgelişmişlik, belli bir ekonomik, sosyal ve siyasal istikrara, refah düzeyine veya standarda ulaşamama, kalkınamama olarak tanımlanabilir. Azgelişmiş ülkeler ise çeşitli tarihsel etkenler sebebiyle sanayileşememiş olan, üretimi ilkel yöntemlerle uygulanan tarıma dayanan, eğitim düzeyi düşük kalmış, toplumsal bütünleşmesini tam olarak tamamlayamamış, genellikle batılı toplumlar tarafından sömürülmüş ya da sömürülmekte olan ülkelerdir.⁷⁰ Azgelişmiş ülke kavramı bugün

⁶⁷ Serhan Oksay, *Kalkınmanın Finansmanı*, İstanbul: Okumuş Adam Yayınları, 2005, s.17.

⁶⁸ Ünay, s.385.

⁶⁹ Ergün Han ve Eylem Aysen Kaya, “Kalkınma ve Azgelişmişlik”, *İktisadi Kalkınma ve Büyüme*, edit: Erol Kutlu, 1. Baskı, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1575, 2004, s.6.

⁷⁰ Özer Ozankaya, *Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*, Genişletilmiş 3.Basım, Ankara: Savaş Yayınları, 1984, s.54.

sayıları bir düzine dolayında olan kalkınmış ülkeler dışındaki birçok ülke için kullanılmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerin en önemli özelliklerinden biri, gelişmiş ülkelere bağımlı olmalarıdır. Kendi kendine yetemediklerinden, ihtiyaçlarının büyük bir kısmını ithalat ve gelişmiş ülkelerin yardımları yoluyla karşılarlar. Bağımlılık teorilerine göre, az gelişmiş ülkeler dünya ekonomisine eklemlenerek, bütünleştirilerek kapitalizmin bir parçası haline getirilmekte ve kalkınmış ülkelere bağımlı kılınmaktadır.⁷¹ Dünya ekonomisinde kapitalist olarak nitelendirilen ülkeler teknolojik ve sanayi malları üretimi ile zenginleşirken, bu ülkelerin hammadde ve enerji ihtiyaçları az gelişmiş ülkeler tarafından son derece cüz-i fiyatlarla tedarik edilmektedir. Az gelişmiş ülkeler tarım ürünleri, hammaddelerini ve işlenmemiş enerji kaynaklarını düşük fiyatlardan ihraç ederken bunun karşılığında sanayi ürünlerini çok pahalıya ithal eder. Tarım ürünleri ile endüstriyel ürünlerin karşılıklı ticaretinden kaynaklanan bu dezavantajlar onların gelir-gider dengesini bozar. Wallerstein'in "Dünya Sistemi" ya da Emmanuel'in "Eşitsiz Mübadele" olarak adlandırdığı bu sistem uluslararası alandaki adaletsizliği göstermektedir. Az gelişmiş ülkelerin kaderleri, kalkınmış ülkelerin yapacağı yatırımlara, vereceği desteklere bağlı hale getirilmiştir. Keynes de bu adaletsizliğe vurgu yapmış, iktisat dünyasındaki kusuru açıklarken servet ve gelir dağılımındaki adil olmayan yapıyı eleştirmiştir.⁷²

Az gelişmişlerin, geri kalmalarındaki en önemli sebeplerden biri dış ticaretin bu ülkelerdeki yapısı ve niteliğidir. İhracat maddelerinin birkaç temel ürünle sınırlı olmaları durumu, kalkınmanın en güçlü engellerinden biridir. Az gelişmiş ülkeler, iktisadi mekanizmaları ve yapıları bakımından kalkınmış ülkelere büyük ölçüde farklıdır. Genellikle dünyanın geri kalan kısmından işlenmiş ürünler ithal edip, onlara endüstriyel veya zirai ham madde (emtia) ihraç ederler. Uluslararası kuruluşlardan (uluslararası kuruluşların maddi kaynağı gelişmiş ülkelerdir, dolayısıyla bu ülkelerin aldıkları borç da gelişmiş ülkelerin parasıdır) sık sık borç alırlar. Bunun geri dönüşümü

⁷¹ Cihniioğlu, s.16.

⁷² J.M, Keynes, *İstihdam Faiz ve Para Genel Teorisi*, Çev. A.Baltacıgil, İstanbul: Minnetoğlu Yayınları, s.396

olarak faiz ve yıllık borç taksiti ödemek zorunda kalırlar ki; bu da onları borç veren kurum ve ülkelere bağımlı kılar.⁷³

Az gelişmiş ülkelerde makroekonomik verilerin tamamı dünya standartlarının altındadır. Ulusal gelir, bütçe miktarı ve bu miktarın dağılımı, orta sınıfın oranı, enflasyon, faiz ve büyüme oranları gelişmiş ülkelerle kıyaslanamayacak düzeyde seyreder. Aşağıda bu duruma bir örnek olarak ülkelerin kişi başına düşen milli gelir oranları verilmiştir.

⁷³ İsmail Cem, Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi, 12. baskı, İstanbul: Can Yayınları, 1997, s.377

Tablo 2: KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GAYRİ SAFİ YURT İÇİ HÂSILA(GSYİH) SIRALAMASI
2009 (Cari ABD Doları ve SAGP)

	ÜLKELER	Uluslararası Dolar		ÜLKELER	Uluslararası Dolar
1	Katar	87.716,7	29	İspanya	29.527,2
2	Lüksemburg	78.723,5	30	İtalya	29.289,8
3	Norveç	53.268,6	31	Slovenya	28.524,1
4	Brune	50.102,7	32	İsrail	28.271,1
5	Singapur	49.433,5	33	G. Kore	27.790,6
6	ABD	48.442,6	34	Bahamalar	26.876,6
7	İsviçre	42.948,5	35	Yeni Zelanda	26.625,5
8	Hong Kong	42.573,9	36	Umman	25.829,3
9	İrlanda	39.441,4	37	Çek Cumhuriyeti	24.400,5
10	Hollanda	39.277,7	38	Malta	23.622,3
11	Avusturya	38.896,4	39	S. Arabistan	23.387,6
12	Kuveyt	38.875,6	40	Portekiz	21.847,5
13	Kanada	38.290,3	41	Slovakya	21.373,5
14	Birleşik Arap Emir.	38.283,6	42	Trinidad Tobago	20.436,8
15	Avustralya	37.302,0	43	Şeyşel Adaları	19.274,4
16	İzlanda	37.242,5	44	Barbados	18.639,3
17	Danimarka	36.724,8	45	Macaristan	18.547,9
18	İsveç	35.934,4	46	Antigua	18.160,8
19	Belçika	35.682,8	47	Estonya	18.050,5
20	Bahreyn	35.561,2	48	Polonya	17.989,3
21	İngiltere	35.165,0	49	Hırvatistan	17.876,3
22	Finlandiya	34.462,0	50	Ekvator Ginesi	16.852,8
23	Almanya	34.219,0	52	Rusya	15.039,0
24	Fransa	33.744,5	67	TÜRKİYE	12.339,2
25	Japonya	32.817,2	78	Brezilya	10.455,6
26	Yunanistan	30.856,1	98	Çin	6.546,3
27	GKRY	29.898,1	129	Hindistan	2.932,5
28	Tayvan	29.828,5	(*)	SAGP, Satın Alma Gücü Parit.	

Kaynak: DPT Uluslar arası Ekonomik Göstergeler Raporu 2009.

Tablo incelendiğinde gelişmiş ve sanayileşmiş ülkelerin kişi başına düşen milli gelir düzeylerinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Nüfusu az ve doğal kaynakları zengin ülkelerin de bu tabloda en yukarılarda olduğu dikkat çeken bir diğer konudur. Ancak listenin son sıralarına bakıldığında milli gelir oranlarının hızla düştüğü azgelişmiş ülkelerin varlığı görülmektedir. Yukarıdaki tabloya ek olarak Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansına göre 2009 yılı itibarıyla en az gelişmiş ülkeler şunlardır:

- Afrika'dan: Angola, Benin, Burkina Faso, Burundi, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Eritre, Etyopya, Gambiya, Gine, Gine-Bissau, Komoros, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Cibuti, Ekvator Ginesi, Lesoto, Liberya, Madagaskar, Malavi, Mali, Moritanya, Mozambik, Nijer, Ruanda, Sao Tome ve Principe, Senegal, Sierra Leone, Somali, Sudan, Togo, Uganda, Tanzanya ve Zambiya

- Asya'dan: Afganistan, Bangladeş, Butan, Kamboçya, Laos, Maldivler, Myanmar, Nepal, Doğu Timor ve Yemen

- Pasifik'ten: Kiribati, Samoa, Solomon Adaları, Tuvalu ve Vanuatu

- Karayipler'den: Haiti⁷⁴

B. Siyasal Çerçeve

1. Güç ve Uluslararası İlişkiler

Güç konusu, kavramsal açıdan tanımlanması ve üzerinde uzlaşılarak literatürde tek bir cümle ile ifade edilmesi mümkün olmayan, uluslararası ilişkilerin en muğlâk ve geniş perspektifli terimlerinden biridir. İbni Haldun, Farabi, Claustsewitz, Morgenthau, Thucydides, Makyevelli ve daha birçok siyaset bilimci, felsefeci, devlet adamı ya da düşünür, uzun yıllar gücün tanımı konusuna odaklanmıştır.⁷⁵ Açıkçası güç kavramını çok net olarak tanımlamanın da mümkün olmadığı görülmektedir. Çünkü kavramı tanımlarken, kime göre ya da neye göre hususu değişkenlik arz ettiğinden ortaya tek bir doğrunun konması imkânsızdır. Örneğin “İspanya güçlü bir ülkedir” ifadesi kullanıldığında akıllara ilk gelen soru, kime göre olacaktır. Genel kaniya göre İspanya bir Afrika ülkesine göre güçlüyken, ABD ya da Birleşik Krallığa göre birçok açıdan daha güçsüzdür. İspanya ekonomik açıdan mı güçlüdür, askeri ya da siyasi açıdan mı güçlüdür gibi soruların açıklığa kavuşturulmasında yarar vardır. Bu örnekten de

⁷⁴ CNNTÜRK, “*En Az Gelişmiş Ülkeler Raporu Açıklandı*”, 17.07.2008, <http://www.cnnturk.com/2008/ekonomi/genel/07/17/en.az.gelismis.ulkeler.raporu.aciklandi/482311.0/index.html>, Erişim Tarihi: 16.02.2010.

⁷⁵ Davutoğlu, s.15.

anlaşılabileceği gibi gücü tanımlarken önce belli kıstaslara veya kategorilere göre sınırlandırmak ve sınıflandırmak gerekmektedir.

Güç kavramının tanımlanmasında iki temel zorluk dikkat çekmektedir. Birincisi güç kavramının çok geniş kapsamlı ve belirsiz olması, bir ülkenin sahip olduğu hemen her şeyin güç kavramı içerisine dâhil edilebileceğidir. İkinci zorluk ise gücün zaman ve konjonktüre göre değişken bir nitelik arz etmesidir.⁷⁶ Yani gücün tanımlanmasındaki zorluk bir kez daha görülmektedir.

Siyasi, askeri ya da ekonomik alanlarda güç farklı anlamlar içerir. Uluslararası ilişkiler açısından gücü tanımlamadan önce, genel hatlarıyla kavramın temel özelliklerini ortaya koymakta fayda vardır.

Güç, başkasını kontrol potansiyelini ya da başkasının tutum ve davranışlarını istenilen düzeyde etkileme kapasitesini ifade eder.⁷⁷ Daha basit bir ifadeyle “başkalarını etkileyebilme ve yönlendirebilme yeteneği”dir.⁷⁸ Güç, “basit anlamda potansiyel bir kuvvet olarak, geniş anlamda ise davranışları etkileme, olayların akışını değiştirme, direnişlerle başa çıkma ve insanların bu yönde davranmalarını sağlayarak, onları kazanma yolunda potansiyel bir kuvvet olarak tanımlamıştır.”⁷⁹

1970’li yıllardan itibaren ivme kazanan ekonomi politik faktörlerle birlikte artan karşılıklı bağımlılık, ülkelerin güç tanımlandırmalarını çok daha karmaşık bir niteliğe büründürmüştür. Küresel ekonomi politik gelişmeler karşılıklı egemenlik ilişkisini sorgulatmış, daha öncelerde basit anlamda ifade edilen güç parametrelerinin yetersiz kaldığını ortaya koymuştur. Artık gücün unsurları ve parametreleri birbirine çok daha bağlı ve karmaşıktır.⁸⁰ Bu doğrultuda uluslararası ilişkiler açısından güç kavramı şu şekilde tanımlanabilir:

“Uluslararası ilişkilerde güç, bir devletin başka bir devlete karşı uyguladığı ve normal şartlar altında o devletin yapmak istemeyeceği bir şeyi, yapmasını sağlamaya

⁷⁶ Özdemir, s.117.

⁷⁷ Çiğdem Kirel, “Örgütlerde Güç ve Politika”, *Örgütsel Davranış*, edit. Enver Özkalp, 2. Baskı, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1468, 2004, s.249.

⁷⁸ Güneş Berberoğlu, “Yetki Güç ve Liderlik”, *Yönetim ve Organizasyon*, edit. Celil Koparal, 2. Baskı, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1457, 2004, s.151.

⁷⁹ Kirel, s.249.

⁸⁰ Davutoğlu, s.16–17.

yönelik etkidir.”⁸¹ Zorlayıcılık ve menfaatler ilişkisi gücün baskın yönlerindendir. Bunu realist paradigma da doğrular. Realizme göre; “uluslararası ilişkilerin temelinde kendi ulusal çıkarlarını maksimize etmeye çalışan devletlerarasındaki güç mücadelesi yatmaktadır”.⁸² Morgenthau bir ülkenin diğerini kontrol etmesini sağlayan her şeyin gücün kapsamına girdiğini savunur.⁸³ Bu kapsamda bir ülkenin uluslararası ve dış ilişkilerinde uyguladığı politikanın en etkili vasıtasını “güç” olarak gösterir. Ancak gücün etkisi kullanılabilirliğiyle doğru orantılıdır. Onu uygulayacak bir siyasi irade olmazsa olmazdır. Yani kısaca güç sadece kullanıldığı zaman (eyleme dönüştüğü zaman) güç olur.⁸⁴

İtalyan düşünür Niccolo Makyevevelli, Prens adlı eserinde güç ve devlet konusunda yaptığı değerlendirmelerde devletin başında bulunan prensin nasıl olması gerektiğini tasvir etmiştir. Ona göre prens dürüst, adil, güçlü ve yeri geldiğinde acımasız olmalı, gücünü her zaman muhafaza edebilmelidir. Prens gerektiğinde devleti ayakta tutabilmek için verdiği sözü çiğnemek dâhil her yola başvurabilmelidir. Amaca ulaşmak (iktidar olmak ya da iktidarın korunması) için ahlaka aykırı da olsa şiddet ve güç kullanımına başvurulmalıdır. Makyevevelli için güç her şeyden kıymetlidir.⁸⁵ Makyevelist görüş, bir millete dayanan devleti, güçlü devlet olarak sunar, devletin gücünü millettten aldığını ifade eder. Güce dayanan ulus devleti savunur. Bir devletin güçlü olması gerektiğini, bu sayede başka devletlere ve müttefikliğe olan bağımlılığın/muhtaçlığın azalacağını belirtir.⁸⁶

Ahmet Davutoğlu gücün denklemini tanımlarken 4 unsurdan bahsetmektedir. Bu unsurları; sabit veriler (coğrafya, tarih, nüfus ve kültür), potansiyel veriler (ekonomik, teknolojik ve askeri kapasite), stratejik zihniyet ve kültürel kimlik ile stratejik planlama

⁸¹ Yılmaz Tezkan, *Jeopolitikten Milli Güvenliğe*, İstanbul: Ülke Kitapları, 2005, s. 137.

⁸² Sait Yılmaz, “Uluslararası İlişkilerde Güç ve Güç Dengesinin Evrimi”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:1, sayı: 1, Bahar 2008, s.29.

⁸³ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Gözden geçirilmiş 5. baskı, New York: Alfred A. Knopf, 1978, s.10.

⁸⁴ Yılmaz, s.38.

⁸⁵ Niccolo Makyevevelli, *Prens*, Çev: Rekin Teksoy, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 1999, s.16-18

⁸⁶ Hasan Karaköse, *Siyasal Düşünce Tarihi*, 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s.130.

ve siyasi irade olarak saymaktadır.⁸⁷ Sönmezoğlu ise gücün temel öğeleri olarak askeri ve ekonomik gücü gösterir.⁸⁸

Güç ilişkisinde önemli bir diğer faktör de, gücü uygulayan ülkenin karşısındaki ülkeye “aksi takdirde yaptırılamayacağı bir şeyi” yaptırabilmesidir. Yani gücü ile onu yönlendirebilmesidir. Bu doğrultuda hedef ülke, politikalarını oluştururken, gücü uygulayan ülkeyi dikkate alma zorunluluğunu ve ona olan bağımlılığını bir kenara bırakamaz.⁸⁹ Netice olarak söylenebilir ki güç, uygulandığı hedefte bağımlılık yaratan bir faktördür.

Güç-bağımlılık ilişkisi yapısal faktörleri ve yumuşak güç / kaba güç tartışmalarının yarattığı etkiyi içinde barındırır. Realist anlayışta yer alan, gücün yalnızca kaba somut uygulamalar yoluyla sonuç doğurabileceği yaklaşımı ile idealist görüşçe benimsenen, güç mücadelelerinin savaş dışı ekonomik yöntemlerle yürütülebileceği inancı arasındaki farklılık, hangi yaklaşımın bağımlılığın nedenini daha somut açıkladığı sorusunu da beraberinde getirmektedir. Öte yandan gücün yapısal özelliği bağımlılığı kendi içinde barındırır. Yapısal güçte sistemin yapısından kaynaklanan bazı özellikler aktörleri bazı sınırlar içerisinde davranmaya ve belirli kararlar almaya yönlendirir. Ancak bir noktanın altını çizmekte fayda vardır. Aktörler bunları icra ederken aldıkları kararların özgün tercihleri olduğunu düşünür ki bu bir yanılgıdır. Bu kararlar onların doğası ya da karakteristik özelliklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Sistemin yapısal fonksiyonları kimi ülkelere ya da aktörlere gücü kendiliğinden hediye eder, kimilerinden bunu mahrum görür.⁹⁰

Gücün aktörler açısından iki farklı ele alış biçimi vardır. Bunlardan ilki bir şeyi yapabilme kapasitesi ya da yetenek iken, ikincisi ve bağımlılıkla alakalı olanı karşısındaki üzerinde kontrol sağlayabilme yeteneğidir. Bu kapsamda karşı aktörü etki alanına dâhil edebilmek, bağımlılığı yaratabilmekle eş anlamlıdır. Öte yandan bunu icra ederken gücün doğrudan uygulanması (şiddet ya da kaba güç) ona karşı direniş yaratabilir. Yani kaba güç çatışmaya neden olabilir.⁹¹ Çünkü reaksiyona karşı anti-tepkinin doğması genelde sık görülen bir durumdur. Etki alanına alınamayan ve kaba

⁸⁷ Davutoğlu, s.17–34.

⁸⁸ Sönmezoğlu, s.160.

⁸⁹ Sönmezoğlu, s.177.

⁹⁰ Özdemir, s.114, 121.

⁹¹ Özdemir, s.122,124.

güç uygulanan aktörler bağımlı olmaktan çıkabilir. Çünkü artık bu noktada çıkarlar ve hesaplar yoktur, var olma mücadelesi vardır. Bu yüzden yumuşak gücün bağımlılık yaratmada daha etkili olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır.

Yumuşak gücün önemini belirtmekle beraber onun kullanımı için sadece aktörün sahip olduğu yetenek ve kapasite yeterli değildir. Yapısal olarak uluslararası ortam, kurumsal oluşumlar, aktörler arasındaki ilişki ve algılar yumuşak güç kullanımına imkân tanımalıdır. Aksi halde yumuşak güç etkili şekilde kullanılamaz. Aktörün konumu, kendisinin elde etmesinden ziyade karşı aktörlerin onu ne şekilde gördüğü ve algıladığıyla ilgilidir. Yani buradaki güç ilişkileri açıkça fark edilemeyen ve hiçbir aktörün tam olarak kontrol edemediği yapısal ilişkilerdir. Bunun temel nedeni ise uluslararası ortamın anarşik yapısı ve özgür egemen aktörlere sahip olmasıdır.⁹²

2. Hegemonya

Ekonomi – politik olgusu gibi, hegemonya da literatüre son yıllarda girmiş (1970’ler), güç ile doğrudan bağlantılı hatta gücün uluslararası siyasetteki doğal sonucu kabul edilebilecek bir kavramdır. En basit ifadeyle hegemonya, uluslararası politikada lider ve yönlendirici rolünü üstlenmiş ülke ya da ülkeler ile bu ülkelerin sahip oldukları güç olarak ifade edilebilir.

Hegemonya kavramını en sık kullanan ve onunla özdeşleşen isim Marksist ideolojiden gelen İtalyan siyasetçi ve düşünür Antonio Gramsci’dir. Gramsci hegemonyayı, karşı tarafın yönlendirilmesi olarak tanımlar. Hegemonya ile toplumun uyutulduğunu savunur. Gramsci’ye göre bir sosyal sınıfın diğer bir zümre üzerinde uyguladığı baskı hegemoniktir.⁹³

Hegemonya – bağımlılık ilişkisine gelindiğinde ise üzerinde durulması gereken konu yapısalcı hegemonya anlayışıdır. Yapısalcı anlayışın özelliği, dünya kamuoyunda batılı ülkelere olan bağımlılığın sorgulanmaya başlanmasıdır. 1970’li yıllar uluslararası

⁹² Özdemir, s.141.

⁹³ Antonio Gramsci, *Hapishane defterleri*, çev. Adnan Cemgil, 5. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2007, s.31–32.

ilişkiler açısından oldukça önemlidir. 1970’li yıllara kadar hegemonik gücün ABD olmasına rağmen bu kavramın literatürde yerini almamış olması veya ekonomi politik olgusunun bu dönemde ortaya çıkması örneklerindeki gibi, yine aynı yıllarda Batı merkezli uluslararası sistem yapısı ilk kez ciddi anlamda sorgulanmaya başlanmıştır. Azgelişmişlik ve bağımlılık konuları sosyal bilimler alanında yaygın tartışmalar yaratmıştır.⁹⁴ Immanuel Wallerstein’in dünya sistemi yaklaşımının ve hegemonyayı bu doğrultuda yorumlamasının, sözü geçen tartışmalar açısından önemli yeri olduğu söylenebilir.

Wallerstein, o döneme kadar uluslararası ilişkilerde belirleyici bir faktör olmayan ekonomik sorunları dış politikalar kadar önemseyerek ekonomi-politik olgusunun ortaya çıkmasına katkıda bulunmuş, bunun yanı sıra “dünya sistemi” tezi ile uluslararası ilişkiler alanında analiz düzeyinin ulusal seviyeden küresel ölçeğe çıkmasını sağlamıştır. Wallerstein, dünya sisteminin temelinde ekonomik faktörleri gördüğünden, küresel ekonomide hegemonya ve rekabet olmak üzere iki tür ilişki biçiminin olduğunu savunur. Hegemonyanın dünya sisteminde daha istisnai bir rol oynadığını, rekabetin ise en yaygın ilişki türü olduğunu iddia eder. Ekonominin dünya sisteminde olduğu gibi hegemonik sistemde de şekillendirici bir önemde olduğunu belirtir. Yani hegemon güç olmak için ekonomik anlamla güçlü olmak gerektiği, ticaret, üretim ve mali konularda üst düzey bir konumda bulunmak gerektiği hususlarına dikkat çekmektedir. Netice olarak Wallerstein’in da temsil ettiği yapısalcı görüşe göre hegemonya kavramı ekonomileri güçlü ve belli sayıdaki merkez ülkeler arasındaki bir ilişki biçimidir.⁹⁵

Küresel ya da bölgesel düzeyde hegemon konumda bulunan ülkeler, yakın çevrelerindeki nispeten daha az gelişmiş konumdaki ülkeleri etkiyebilme kabiliyetine sahiptirler. Etki alanlarındaki ülkelerin karar alma mekanizmaları üzerinde bir baskı unsuru olarak yer alırlar. Hegemon gücün çıkarları neyi gerektiriyorsa, etki alanındaki azgelişmiş ülke kendisini bu doğrultuda davranmaya, tepki vermeye mecbur hisseder. Bu bağlamda bağımlılık kuramcısı Andre Gunder Frank’ın merkez - çevre kuramına atıf yapmak hegemonya bağımlılık ilişkisini ortaya koymak açısından faydalı olacaktır. Sözü edilen kuramındaki merkez ya da metropol ülkeler olarak gösterilen güç; hegemon

⁹⁴ Eralp, s.167.

⁹⁵ Eralp, s.168–169.

güçtür. Netice olarak hegemon ülke çevresindeki diğer ülkeleri kendisine bağlı ve bağımlı hale getirerek çıkarlarını koruma eğilimindedir.

C. Küresel Çerçeve

1. Küreselleşme

Tüm ülkeleri derinden etkileyen son küresel ekonomik kriz ile birlikte en çok dile getirilen tartışmalardan biri de, küreselleşmenin artık ömrünü tamamlayıp tamamlamadığı ve dünyanın yeni bir ekonomik-siyasal sisteme ihtiyaç duyup duymadığı konusu olmuştur. Nereyse son üç yüzyıla damgasını vuran ve “küreselleşme” ya da “globalleşme” adıyla anılan bu sistem nedir, nasıl işler?

20. yy’ın ikinci yarısından itibaren çok sık kullanılmaya başlanan küreselleşme kavramı, dar anlamda (batının öncülüğünde) liberalizmin tüm dünyaya yayılmasını ifade etmekten, uluslararası sistemin güvenliği için gerekli görülür.⁹⁶ Daha geniş açıdan ise dünyanın küçük bir köy olması, farklılıkların azalması, benzerliklerin artması, ekonomik hatta mümkünse fiili anlamda sınırların ortadan kalkması, serbest ticaret, rekabet, yenilik ve gelişim gibi ilkelere dayanan; mali, siyasi, kültürel vb. tüm alanlara etkisi bulunan kapsamlı ve karmaşık bir sistemdir.

Küreselleşme çok boyutlu bir gelişmedir. Ekonomik olduğu kadar, sosyal, siyasal, kültürel yönleri de bulunmaktadır. Küreselleşme ile sınır ötesi çok boyutlu üretim artmıştır. Sermaye uluslararası alanda rahatça dolaşmaya başlamış, çok uluslu yatırımlar çoğalmıştır. Toplumlar ekonomik ve kültürel bakımdan daha çok birbirlerine benzer duruma gelmiş, birbirlerine olan bağımlılıkları artmıştır. Bununla beraber artık ülkeler dış gelişmelere karşı kayıtsız kalamamaktadır. Dünyada ekonomik krizler daha sık görülmeye başlamış, çevre ülkelerin toplumlarında batı hayranlığı baş göstermiş, bunun sonucu olarak da batının etki alanı genişlemiştir.⁹⁷

⁹⁶ Sönmezoglu, s.258.

⁹⁷ Seyidoğlu, s.379,380

Çok geniş kapsamlı olmasından dolayı üzerinde uzlaşmış veya kabul edilmiş tek bir tanımı olmasa da genel ilkeleri itibariyle ekonomik ve çok boyutlu tanımlamalar yapılabilmektedir. Birçok akademisyen ve araştırmacı gündemden hiç düşmeyen bu kavrama ilgi göstermekte cömert davranmış ve ortaya onlarca hatta yüzlerce küreselleşme tanımı çıkmıştır. Kavramın temel özelliklerinin birçoğunu karşılayan tanıma göre küreselleşme:

“Uluslararası mal ve hizmet ticareti, doğrudan yabancı yatırımları da içeren sermaye akımları, çok uluslu işletmelerin rolü, üretim ağının uluslararası ölçekte yeniden düzenlenmesi, bilgi teknolojilerini içeren yeni teknolojilere uyum konularındaki faaliyetlerin yoğunlaşmasını kapsayan süreçler bütünüdür.” Küreselleşme kavramı; entegrasyon, dışa açıklık ve karşılıklı bağımlılık gibi önemli kuramları da sırtlamış, kapsayıcı bir ifadedir. Küreselleşme dünya toplumunun artan karşılıklı bağımlılığını anlatır.⁹⁸

Küreselleşmeden önce şirketler ulusal boyuttaydı. Kar ve zararları o ekonominin sınırları içerisindeydi. İlerleyen yıllarda kapitalist sistemin yerleşmesiyle şirketler çok uluslu boyuta geçti, bunun sonucunda da ölçek ekonomileri büyüdü. Dolayısıyla uluslararası ekonomi büyüdü. Dünya küçük bir köy haline dönüştü.

Küreselleşme ile ulus-devletin fonksiyonlarında değişimler meydana gelmiştir. Yine küresel sistem ile dünya ölçeğindeki sosyal, ekonomik, teknolojik ve kültürel etkileşimler, ülkeler arasındaki birbirine bağımlılığı artırmıştır. Dünyanın herhangi bir bölgesinde cereyan eden bir olay bazen birkaç ülkeyi, coğrafyayı ya da bölgeyi, bazen de tüm dünyayı etkileyebilmektedir. (Son dönemlerde Avrupa'daki banliyölerde yaşanan öğrenci olayları, küresel ekonomik kriz gibi). Küreselleşme ile ulusal ekonomiler birbirlerine bağlanmış durumdadır ve ekonomik faaliyetler de ulusal sınırları aşmıştır. Bu doğrultuda karşılıklı bağımlılık, esas itibariyle, uluslararası örgütlerin etki alanının artması, bölgesel örgütlenmelerin yaygınlaşması ve küresel ekonominin gelişmesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁹⁹

⁹⁸ Günsoy, s. 9,10.

⁹⁹ Evren Altınkaş, “Küreselleşme ve Ulus Devlete Etkileri”, Çukurova Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://strateji.cukurova.edu.tr/ULUSLARARASI/uluslararasi.htm>, Erişim Tarihi: 13 Aralık 2009, s. 5,6.

Küresel sisteme oldukça yoğun eleştiriler yöneltilmektedir. Bu düzenin gelişmiş ülkeler tarafından dünyayı daha rahat yönetebilmek ve azgelişmiş ülkeleri ‘yeni dünya düzeni’nde sömürmek için kurulan bir sistem olduğu iddiaları dile getirilmektedir. Kalkınmış ülkelerin dünyanın geri kalanını kendisine bağımlı hale getirerek her zaman avantajlı bir konumda bulunmak istedikleri yönündeki görüşler ayyuka çıkmıştır. Bağımlılık teorilerinde birçok Marksist düşünür de bu yönde yorumlarda bulunmuştur. Bu bağlamda küreselleşmenin bağımlılık yaklaşımında önemli bir yeri bulunmaktadır ve ileriki bölümlerde bu konunun üzerinde yoğun şekilde durulacaktır.

Bağımlılık kuramcılarından Philip J.O’Brien’a göre kapitalist gelişme eşitsiz gelişme sürecini başlatan ve devam ettiren bir süreçtir. Eşitsizliği açıklayan ve yapısal bir unsura dönüştüren, geri kalmış ülkelere kalkınmış ülkelere kaynak transferini sağlayan yapı, eşitsiz gelişmedir.¹⁰⁰ Adil olmayan ticari ilişkiler sistemi küresellemin dünyaya bir armağanı olarak görülmektedir.

Küreselleşmenin tüm dünyada yayılması ile uluslararası para adı verilen bir sermaye oluştu. Dil, din, milliyet yada etnik köken aranmaksızın nerde para kazanmaya elverişli ortam varsa orada yatırımı, yani kar maksimizasyonunu amaçlayan bir felsefe ile hareket eden ve kendileri için “çok uluslu şirket” (uluslararası şirket, devletlerarası şirket, global yada küresel şirket de denmektedir) tanımlaması yapılan bu büyük gruplar yeryüzünün neredeyse tamamında faaliyet göstermiş ve ticari anlamda bakır alan bırakmamıştır.

2. Çok Uluslu Şirketler ve Uluslararası Sermaye

Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) bir ana merkez ile ona bağlı ülkelerde üretimde bulunan ve ana merkezin denetimi altındaki şubelerin oluşturdukları ticari bir yapılandırma. Gelişmiş ve azgelişmiş tüm ülkelerde faaliyet gösterirler. Her millettten personel çalıştırırlar. Bazılarının yıllık satış ve üretim miktarları, birçok ülke ekonomisinden daha büyük çaptadır.¹⁰¹

¹⁰⁰ O’Brien, s.30.

¹⁰¹ Seyidoğlu, s. 99.

Bu şirketler İkinci Dünya Savaşı sonra yaygınlaşmışlardır. Bugün 37 bin civarı ÇUŞ ile ona bağlı 450 bin şube ya da temsilciliği olduğu düşünülmektedir. İlk ÇUŞ Alman ve İngiliz firmaların birleşimiyle kurulan UNİLEVER'dir. ÇUŞ'ların toplam varlıkları 3 trilyon dolar civarındadır. ÇUŞ'lar iletişim teknolojisi ile küreselleşme sürecini başlatan en önemli unsur olarak kabul edilmektedir.¹⁰²

ÇUŞ'lar devletlerin temel aktör olma konumunu zayıflatırlar. İlk bakışta ekonomik amaçlı görünen bu örgütlenmelerin aslında uluslararası politika ile ilgileri derindir. Bu şirketler doğrudan siyasi faaliyet yürütmese dahi kar maksimizasyonu sağlamak için politik nitelikli bazı faaliyetler içinde belirli ölçüde yer almamaları beklenemez. Bu tür şirketler yatırım yapacağı ortamda istikrar ararlar ve bu ortamda özerk hareket etmek isterler. (Zaten bu yüzden ÇUŞ'lar yatırımlarının büyük kısmını istikrarlı, gelişmiş batılı ülkelere yaparlar.) Bunu sağlamak içinde çeşitli yol ve yöntemlere başvururlar. Öncelikle faaliyet alanındaki kuruluşların tam anlamıyla denetimini elinde tutmaya çalışır. Bununla beraber sözü edilen ülkedeki uygun koşulların sürmesini ister. Bunun içinde o ülke yönetimine anavatan ülkelerince baskı yaptırma ve faaliyette bulunduğu ülke yöneticileri - sivil toplum da dahil tüm unsurları ile yakın ilişkiler kurma gibi çalışmalar yürütebilirler.¹⁰³

Az gelişmiş toplumlar ÇUŞ'ların kendi ülkelerinde yatırım yapmalarını, üretim miktarlarını artırmalarını, ileri teknoloji ve bilgi birikim getirmelerini, istihdam yaratmalarını beklerler. Ancak bu şirketlerin temsil ettiği dev üretim kapasitesi ve büyük mali güçleri çoğu zaman onlara yerel rakiplerine karşı büyük bir üstünlük ve tekelleşme sağlar.¹⁰⁴

Aslında ÇUŞ'lar birçok ülkeyi kendisine bağımlı kılar. Devletler bu büyük şirketlerdeki sıcak paraları ülkelere çekebilmek için teşvik vb. özendirici tedbirler alır, bürokratik prosedürü azaltır, şirketlere yönelik özel tavır takınırlar. Az gelişmiş ülkeler için buralardan gelecek yatırımlar çok değerlidir. Bu bağlamda ÇUŞ'ların gücü ve etkisi altına girerler. Bu da onları bağımlı kılar. Yani ÇUŞ'lar istediklerini alabilmek için bu ülkelerin siyasetini de etkileyebilmektedirler.

¹⁰² Emiroğlu, s. 157,158.

¹⁰³ Sönmezoğlu, s.45-50.

¹⁰⁴ Seyidoğlu, s.99

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞIMLILIK YAKLAŞIMINI DOĞURAN TEORİLER: KAPİTALİST KALKINMA KURAMLARI - MODERNLEŞME TEORİLERİ

Kapitalist kalkınma kuramları, İkinci Dünya Savaşı sonrası, sanayileşmiş ülkelerin iktisatçılarının, azgelişmiş ülkeleri incelemeye başlaması ve ilk kez bu ülkelerin neden gelişemediğini sorgulaması üzerine ortaya çıkmıştır. Azgelişmişlik sorunsalı bu dönemde genellikle Batı Avrupa kökenli akademisyen ve iktisatçılar tarafından yoğun ilgi görmüştür.¹⁰⁵ Bunun nedeni “Batı Dünyası”nın Yakınçağ’dan itibaren gelişememe problemi yaşamaması ve uzun yıllar boyunca dünyanın geri kalanına göre refah ve kalkınmanın merkezi konumunda olması, dolayısıyla bu nedenle “azgelişmişlik” konusunun bu bölgelerde daha az gündeme gelmesidir.

Kapitalist kalkınma teorilerini, Bağımlılık Kuramlarından ayıran temel faktör, Batı kökenli iktisatçıların azgelişmiş ülkeleri kalkındırmak için ortaya attığı tez ve görüşlerin yöntemsel farklılığındadır. Kapitalist kalkınma teorisyenleri yani Modernleşme kuramcıları Üçüncü Dünya Ülkeleri’nin gelişmeleri ve sanayileşmelerinin kesinlikle kapitalist çerçevede olması gerektiğini yani bu ülkelerin Batı Avrupa ve Amerika’nın kalkınmak için izlediği yolu takip etmesi gerektiğini savunurken Bağımlılık yaklaşımı, kalkınamamanın sebebini kapitalizmde görmekte, mevcut ekonomik ve siyasal sistemin azgelişmiş ülkeler aleyhine işlediğini iddia etmektedir.

Bu doğrultuda ortaya çıkan Kapitalist kalkınma yaklaşımı ve ardından bu yaklaşıma tepki olarak doğan Bağımlılık kuramlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesinde fayda vardır.

¹⁰⁵ Cırhinlioğlu, s.20,21

I. Modernleşme ve Bağımlılık Yaklaşımı Arasındaki İlişki

Bağımlılık yaklaşımının ortaya çıkmasında dolaylı birçok etmenin yanı sıra doğrudan etkili olan iki önemli gelişme 20. yy'da vuku bulan ECLA girişimi ve modernleşme çabalarıdır. Bu kapsamda modernleşme teorilerinin sözü geçen çabalar doğrultusunda ortaya çıkması, gelişme olgusu ve bağımlılık yaklaşımı açısından son derece büyük önem taşımaktadır.

A. Modernleşme Kavramı

Modernleşme kavramının bir terim olarak ortaya çıkışı incelendiğinde, “modernizm”, “modernleşme” ya da “modernite” gibi sözcüklerin 5. yy itibari ile anlam kazanmaya başladığı görülecektir. Kavram ilk kez Hristiyan kültürünü ve yaşam tarzını, Romalı ve Pagan geçmişten ayırmak için kullanılmıştır.¹⁰⁶ O günden günümüze modernleşme terimine, diğer birçok kavram gibi, çeşitli zaman dilimlerinde farklı anlamlar yüklenmiş, kavramın bugünkü algı düzeyine ulaşması kolay olmamıştır. Ancak modernizm kavramının farklı kullanımlar olmakla birlikte genellikle, yenilenme, değişim, dönüşüm ve gelişim gibi anlamlar dışına pek çıkmadığı da ortadadır.

Modernleşmenin başlangıcı sayılabilecek olaylar arasında coğrafi keşifler, Rönesans, Reform, Aydınlanma, Amerikan ve Fransız Devrimleri, Sanayi Devrimi gibi önemli tarihsel gelişmeler sayılabilir.¹⁰⁷ Bazı sosyolog ve sosyal bilimciler modernizmin kökünü coğrafi keşiflere, kimileri Antik Yunan'daki özgür ortama kadar dayandırırken, bazıları da Aydınlanma çağının Modernizmin temelleri olduğunu savunmaktadır. Modernleşmenin, bağımlılık yaklaşımıyla ilişkisi ortaya konmak istendiğinde ise 19. yüzyıl sonrasının incelenmesi gerekir. Modernite kavramının bir teoriye dönüşmesi ve modernleşme teoirilerinin ortaya çıkması 1950'li yıllar itibari ile olmuştur. İkinci Dünya Savaşından sonra Batı'lı ülkelerin iktisatçıları, ilk kez azgelişmiş ülkeleri ve bu ülkelerin neden gelişemediğini incelemeye başlamış bu

¹⁰⁶ Murat Yıldırım, “Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:6 Sayı:2, 2009, s.381.

¹⁰⁷ Dilek Yiğit Yüksel, “Rus Modernleşmesi ve Türkiye: 1682–1905”, (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2006), s.6.

konuya yoğun ilgi duymuştur. Bu bağlamda tespitler yaparak çeşitli tezler öne sürmüşlerdir. Bu tespitleri kendi ülkelerinin gelişme sürecinden yola çıkarak öne sürdüklerinden ortaya yeni bir yaklaşım olan modernleşme yaklaşımı çıkmıştır. Bu bağlamda üzerinde yoğun olarak durulacak zaman dilimi, modernleşme teorilerine zemin hazırlayan görüşlerin ve bu teorilerin ortaya çıktığı dönemlerdir.

Modernizm düşüncesi, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında etkili olmuştur. Durkheim, Maks Weber, Karl Marks, Parsons gibi sosyologlar; Antony Giddens, Levy, Smelser, Coleman, Lipset, Rostow ve İnkeles gibi modernleşme kuramcılarına ilham kaynağı olmuş, böylece 20. yy'da modernizm düşüncesini savunan bir akım ortaya çıkmıştır. Daha sonraki bölümlerde modernleşme teorileri ayrıntılı olarak incelenecektir. Ancak önce modernleşme kavramının tanımının ve ne anlam ifade ettiğinin ortaya konmasında yarar vardır.

Yakın dönemin en popüler kavramlarından biri olan modernizm, özellikle 19. yüzyılda Batı'lı toplumlardaki hâkim dünya görüşüdür.¹⁰⁸ Bu yüzyılda modernizmle ilgili tartışmaların yoğunlaştığı dönemde, bilimde, teknolojiye, sanatta, ekonomik-siyasal ve sosyal alanlarda en ileri düzeyde bulunan ülkenin özellikleri modernleşmek için ölçüt kabul edilirdi. Bu durum ilerleyen dönemlerde daha da ileri seviyelere ulaştı ve “Batılılaşma” ya da “Avrupalılaşma” gibi ifadeler modernleşme kavramını çağrıştırmaya, hatta onun yerine kullanılmaya başlandı.¹⁰⁹ Bunun temel nedeni son 350–400 yıllık süreçte yeryüzünün en gelişmiş, en güçlü ve en zengin ülkelerinin “Batılı ülkeler” olarak kabul edilen Avrupa ülkeleri ve ABD (Japonya da bu kapsamda değerlendirilebilir) olmasıdır. Sosyal bilimci Metin Heper'in de vurguladığı gibi toplumlar kendisinden çeşitli kriterlere göre daha üstün gördüğü bir topluma benzemek, onlar gibi olmak isterler¹¹⁰. Bu nedenle dünyanın birçok ülkesi Batı'yı modernizmin ulaştığı son nokta olarak görmekte ve kendilerine örnek almaktadır. Bunun en somut örneği çok uzaklarda değil, Türkiye örneğinde görülmektedir. Çok uzun yıllardır Türkiye'nin modernleşebilmesi için Avrupa Birliği'ne girmesi gerektiği yönünde temenni ve istekler en üst düzeyde dile getirilmekte, hatta bu doğrultuda yoğun çabalar

¹⁰⁸ Yıldırım, s.382.

¹⁰⁹ Yüksel, s.12.

¹¹⁰ Metin Heper, *Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1973, s.48.

sarf edilmektedir. Türk toplumunda oluşan AB ile daha modern olunabileceği inancı yukarıda belirtilen hususlara çarpıcı bir örnektir.

Modernleşme, açık uçlu sosyal bilimlerdeki diğer birçok olgu gibi bir tanım üzerinde uzlaşılammış, muğlâk ve net bir şekilde ifade edilemeyen kavramlardandır.¹¹¹ Örneğin sosyal bilimciler ve tarihçiler modernleşmeyi Batı Avrupa’da Ortaçağın sonunda başlayan değişim ve dönüşüm olarak görürken, siyasal bilimcilere göre modernleşme sanayileşmeye eşlik eden siyasal ve toplumsal değişiklikleri ifade eder. Mantık ve etimoloji bilimiyle ilgilenenlere göre ise geniş kapsamlı kültürel ve sosyal bir değişimdir.¹¹² Yani her bilim dalı modernizmi farklı yorumlamıştır. Bunun yanı sıra kavrama nereden bakıldığı ve kimin yorum getirdiği de büyük önem arz eder. Gelişmiş bir ülke modernleşmeyi, diğer ülkeleri kalkındırma kendilerine benzetme olarak algılamak, azgelişmiş bir ülke Giddens’in da ifade ettiği gibi gelişmiş ülkelerin izinden gitme ya da çağdaşlaşma (Türkiye’de olduğu gibi) veya bağımsızlık için yegâne çare olarak görebilir.¹¹³ O halde modernizmin tek bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Bu nedenle üzerinde uzlaşılan noktaları ve farklı bakış açılarını vurgulamakta fayda vardır.

Öncelikle modernizmin temel unsurları arasında yer alan “değişme” ve “gelişme” boyutunun ele alınması gerekir. Modern olmak, “artık düne ait olmayan ve başka yöntemlerle ele alınması gereken bir dünyada yaşamak,”¹¹⁴ “günümüzde geçerli olan değerlerin benimsenmesi, çağın yaşayış tarzına uyum, ilim ve teknolojiye yaratıcı katkıda bulunmak”¹¹⁵ olarak tanımlanabilir. Modernizm, kalkınma açısından bir sonraki aşamaya geçme, fiziksel, teknolojik ve benzeri yaşam koşullarının iyileştirilmesi sürecidir. Bu açıdan modernizmi çağdaşlaşmaya benzetmek mümkündür. Modernizm yeni bir dünya görüşünü, kültürel bir gelişmeyi, toplumun her alanında yeni bir yaşam tarzını belirtir.¹¹⁶ Sürekli reformist ve gelişmeci olmak, modernizm için ön koşuldur. Modernizmin en anlaşılır ifade edilen şekli bu hususlardır.

¹¹¹ Krishan Kumar, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma – Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, çev. Mehmet Küçük, İkinci Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2004, s.102.

¹¹² Yüksel, s.13.

¹¹³ Cihirlioğlu, s.21.

¹¹⁴ Yıldırım, s.382.

¹¹⁵ Ercüment Kuran, *Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, 2. Baskı, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s.99.

¹¹⁶ Yıldırım, s.381.

Bir diğerkonu, modernleşmenin Batılılaşma olarak algılanmasıdır. Sosyolojinin kurucularından olan Eisenstadt bu algıyla paralel olarak modernleşmeyi, " 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da gelişmiş olan sosyal, ekonomik ve politik sistemlerin tiplerine doğru değişim süreci"¹¹⁷ olarak tanımlar. Bu bağlamda modernleşme, genellikle gelişmekte olan ülkelerin modern, toplumsal, siyasal ve kültürel bakımdan sanayileşmiş ülkeler modelini benimsemeleri ve onlara benzeme sürecidir. Diğerbir deyişle, geri kalmış toplumların günümüzde gelişmesinin son noktasına gelmiş olan toplumları örnek almasıdır.¹¹⁸ A. Giddens da modernleşmeye bu kapsamda bakmış, modernleşmenin Avrupa'da başladığını, daha sonra neredeyse tüm dünyayı etkisi altına aldığını, toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerini etkilediğini ileri sürmüştür.¹¹⁹ Nermin Abadan'ın da ifade ettiğigibi bu görüşü savunanlar, gerçek gelişmenin ancak endüstrileşmiş batılı ülkelerin sundukları modelleri aynen benimseme ile mümkün olacağını iddia ederler.¹²⁰ Ülkelerin kendi koşulları dikkate alınmadan tamamı ile Batı'nın sunduğu modellerin benimsenmesi ve uygulanması her ülkede aynı ölçüde kalkınma ve modernleşme sağlar mı, sorusu da doğal olarak bu tezlerin sorgulanmasına ve şüpheli yaklaşımlara yol açmaktadır.

B. Modernleşme Teorileri

Modernleşme kuramı, en kısa ifadeyle Batı Uygarlığı'nın model ya da örnek alınması neticesinde tüm dünya toplumlarının modernleşebileceğini kabul eden, Amerika'yı modernliğin temsilcisi olarak takdim eden, ABD hegemonyasının ve kapitalizmin meşruiyetini sağlamlaştıran nitelikte sonuçlar doğuran bir teoridir.¹²¹ Gelişme olgusunu, ekonomik büyüme olarak gören bu yaklaşım, gelişmenin ve kalkınmanın kapitalist yöntemlerle olmak zorunda olduğunu savunur. Modernleşmeciler, azgelişmiş ülkelerin iç yapısal sorunları ve kilitlenmiş sistemleri

¹¹⁷ S.N. Eisenstadt, *Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim*, çev: Ufuk Coşkun, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007, s. 11.

¹¹⁸ Enver Özkalp, "Toplumsal Değişme ve Modernleşme", *Davranış Bilimlerine Giriş*, edit. Enver Özkalp, 3.Baskı, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1355, 2004, s.152.

¹¹⁹ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004, s.19.

¹²⁰ Nermin Abadan, "Siyasal Gelişme Teorileri ve Modeller", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 25 Sayı: 4, Yayın tarihi: 1970, s.20.

¹²¹ Yüksel, s.25 – 26.

nedeniyle geri kaldığını, bu durumu aşmak için dış desteğin kaçınılmaz olduğunu iddia ederler.¹²²

Modernleşme yerel-bölgesel olanla evrensel olanın mücadelesini ifade eder.¹²³ Modernlik ve kapitalist sistem batı toplumlarını kısa sürede geleneksellikten modernliğe geçirmiştir. Bu aşamadan itibaren, batılı kuramcılar kendi gelişim süreçlerini incelemiş, bu kapsamda kendilerini çağdaşları (aynı dönemdeki diğer toplumlarla) ile karşılaştırmış, “öteki”ni tanımlama çabası içerisine girmişlerdir. Kendi gelişmişliklerini, “öteki”nin azgelişmişlikleri ile mukayese etmiş, sonuçta modernleşme yaklaşımı doğmuştur. Oryantalizm olarak da nitelendirilen batının doğuyu tanıma ve tanımlama çabası, batıyı evrensel bir merkez ve norm olarak kabul etme şeklinde neticelenmiştir.¹²⁴

Modernleşme kuramının temelde iki boyutu vardır. Bunlara sosyolojik ve ekonomik boyutlar ya da diğer adıyla gelişme sosyolojisi ve gelişme iktisadı da denilmektedir.¹²⁵ Modernleşme yaklaşımının üzerinde durduğu yöntem olan kalkınma, sadece bir ekonomide üretim ve kişi başına düşen gelirin artırılması değil, toplumun sosyo-kültürel yapısının da değiştirilmesi ve geliştirilmesini ifade etmektedir. Bu süreç, milli gelir ve üretimin belirli bir süre içinde ve sayısal olarak artmasının yanında, kurum ve kuruluşlardaki köklü değişiklikleri, iktisadi ve toplumsal yapıların yeniden düzenlenmesini, halkın yaşam tarzının, dünya görüşünün ve davranış kalıplarının değişmesini de içeren kapsamlı bir süreçtir.¹²⁶ Peki, bu teoriler hangi nedenle, kimlerin öncülüğünde ortaya çıkmış, kimler tarafından geliştirilmiştir?

1. Modernleşme Yaklaşımının Sosyolojik Boyutu

Spencer, Durkheim, Maks Weber, Parsons gibi sosyologların modernleşme teorilerinin temellerini attığı hususundan yukarıda bahsedilmiştir. Ancak konunun

¹²² Erbaş, s.13,14.

¹²³ Mehmet Ali Kılıçbay, “Türk Modernleş(eme)mesi, Türk Post-Modernleşmesi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı: 8, Doğu Batı Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1999, s.95.

¹²⁴ Erbaş, s.15,16.

¹²⁵ Erbaş, s.16.

¹²⁶ Altay İsmayilov, “Azgelişmiş Ülkelerin İktisadi Kalkınma Sorunu: Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisi Örneği”, (Doktora Tezi, T.C. Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Konya, 2007) s.48.

detaylarına inilmemişti. Bu bağlamda adı geçen sosyologların değişme ve gelişme temelinde yaptığı çalışmaların modernleşme yaklaşımı ya da kuramsal adıyla; “modernleşme okulu” üzerine ne gibi etkileri olduğunun ortaya konması, teorilerin daha iyi algılanmasına katkıda bulunacaktır.

Modernleşme yaklaşımı, özünde evrimci anlayışı barındırır. 19. yy.da Herbert Spencer tarafından sosyal bilimler literatürüne kazandırılan evrimci anlayış, modernleşme kuramlarını da etkilemiştir. Bu anlayışa göre toplumlar basitten karmaşığa, soyuttan somuta doğru yani hep daha iyiye gitmelidir. Çağın en ileri düzeyde bulunan toplumları batılı toplumlar olduğundan, ilerlemenin yönü ve örnek alınacak temeli batı olarak adlandırılan bölgeler olmuştur. Modernleşme yaklaşımı gelecekle ilgilenir ve yarının dünden daha iyi olması arzusundadır. Bu yaklaşıma göre geleneksel toplumdan modern topluma doğru bir evrim vardır ve bu engellenemez. Geleneksel toplum geçirilmesi gereken bir dönem veya süreç iken, modern toplum ulaşılması gereken bir noktadır.¹²⁷

Sosyolojinin kurucularından olan Herbert Spencer, Darwin’in canlı türlerinin evrimselleşme yolu ile değiştiği ve geliştiği teorisini, sosyal bilimlere uyarlamış, bu sayede toplumların da canlılar gibi değişebileceği, gelişebileceği düşüncesinin doğmasını sağlamıştır. Spencer’e göre evrim ile gelişen toplum karmaşıklaşır, büyür ve farklılaşır.¹²⁸ Çeşitlilik arttıkça farklılaşan toplum arasındaki karşılık bağımlılık da artar. Öte yandan evrimin önemli bir sonucu da toplumun endüstrileşmesidir. Yani zenginleşmesidir. Evrim süreci ile gelişen toplumlarda “savaşlar yok olacak, kişi hakları daha iyi korunacak, hükümetlerin önemi azalacaktır”. Modernizm ulaşılması gereken en uç nokta, mükemmelleşme arayışı hatta ütopyadır. Spencer’in evrimi, ancak değişen ve gelişen toplum ile birey arasında bir denge kurulması ile sona erer.¹²⁹ Spencer, bu görüşleri ile E.Durkheim, M.Weber ve T.Parsons’u etkilemiştir.¹³⁰ Spencer’in evrime bu denli radikal sayılabilecek ölçüde ağırlık vermesi ve evrim ile “savaşlar yok olacak,

¹²⁷ Adnan Çetin, İbrahim Yücedağ, “Modern Geleneksel Ayrımının Bilgi-İktidar İlişkisi Bağlamında Değerlendirilişi”, *Mukaddime Dergisi*, Sayı 1, 2010, s.92.

¹²⁸ Richard P.Appelbaum, *Toplumsal Değişim Kuramları*, çev. Türker Aklan, Birinci Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.29.

¹²⁹ Emre Kongar, *Toplumsal Değişim Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Dördüncü Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi Yayınları, 1985, s.91 – 93

¹³⁰ Erbaş, s.18.

kişi hakları daha iyi korunacak, hükümetlerin önemi azalacaktır” gibi iddiaları, onun eleştirilebilecek noktalarıdır.

Modernleşme kuramcıları, geleneksel toplum ile modern toplum ayrımını öne çıkarmıştır. Bu noktada öne çıkarılan kavramlara kısaca değinmekte fayda vardır. Bu ayrımın doğmasının temel sebebi Weber ve Raymond Aron gibi kuramcıların Amerika, Batı Avrupa ve Japonya gibi ileri derecede sanayileşmiş, modern toplumların temel özelliklerini açıklamaya çalışmaları, dünyanın geri kalanın bu ideal tipe göre düzenlenmesi gereken kalabalıktan oluştuğunu ileri sürmesidir. İşte geleneksel toplum bu yaklaşımların karşısında duran bir yaklaşım olarak doğmuştur.¹³¹ Giddens, gelenekler ile bunun karşısında bir duruşun (yani modernleşmenin), zaten temel olarak modernlik düşüncesinin özünde bulunduğunu, bir toplumsal ortamda hem geleneklerin hem de modernliğin bulunabileceğini ifade etmiştir.¹³²

Öncelikle şunu söylemek gerekir ki modernleşme teorileri kişi başına düşen ulusal gelir, kişi başı enerji tüketimi, çocuk ölümü, istihdam gibi ölçütlerle belirlenen ayrımla, geleneksel toplumdan modern topluma geçiş yolları önerir.¹³³ Bu bağlamda Durkheim, geleneksel toplum ile modern toplum arasındaki farklılıklara dikkat çekmektedir. Durkheim’in toplumsal düzeni iki parçadan oluşur. İlki, yukarıda da bahsedilen organik dayanışma temelli karmaşık yapıları olan modern toplumlar, diğeri ise mekanik dayanışma temelli basit sosyal yapılardan oluşan geleneksel toplumlardır. Geleneksel toplumlarda işbölümü basit düzeydedir, insanların büyük bölümü avcılık ve çiftçilik gibi işlerde çalışır. Uzmanlaşma yok denecek kadar düşük seviyelerdedir ve toplumsal farklılıklar azdır.¹³⁴

E. Durkheim’e göre geleneksel toplumdan modern topluma geçişte “nüfus” faktörünün önemi büyüktür. Geleneksel toplumlar, nüfus artışı karşısında mevcut kaynakların paylaşımı sorunuyla karşı karşıya kalırlar. Bu sorunu üretimi artırarak, böylelikle daha fazla istihdam ve uzmanlaşma sağlayarak çözebilirler. Artan uzmanlaşma toplumda karşılıklı bağımlılığa yol açar. Toplumu birbirine bağlı kılar.

¹³¹ Henry Mendras, *Sosyolojinin İlkeleri*, çev. Buket Yılmaz, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s.149.

¹³² Giddens, s.41.

¹³³ Emiroğlu, s. 602.

¹³⁴ Halil İbrahim Bahar, *Sosyoloji*, Üçüncü Baskı, Ankara: USAK yayınları, 2009, s.38.

Durkheim bu duruma “organik dayanışma”, bu türden bir dayanışma içine giren toplumlara da “modern toplumlar” demiştir.¹³⁵

Durkheim’e göre toplumsal dayanışmayı düzenleyen, koruyan, muhafaza eden şey hukuk kurallarıdır. Özellikle ceza hukuku, toplumda huzuru ve güvenliği sağlayan “bastırıcı hukuk” olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Durkheim medeni hukuk, anayasa ve idare hukuku, ticaret hukuku ile usul kanunları gibi diğer mevzuat dallarını “eski hale getirici kanunlar” olarak görür ve toplumsal dayanışma için bu kuralların da gerekli olduğunu savunur.¹³⁶

Nermin Abadan, Durkheim’in modernleşme-uzmanlaşma ilişkisine dair tezini destekleyen tespitlerde bulunmuştur. Abadan’a göre toplumda uzmanlaşma arttıkça, uzmanlığa dayanan örgüt sayısı da artacak, bu sayede modernleşme de kendiliğinden gelecektir.¹³⁷ Uzmanlaşmanın yanında bürokrasinin de karşılıklı bağımlılık yaratmada rolü büyüktür. Bürokrasi toplumsal ilişkileri kişisellikten ayırır.¹³⁸ Kişisel olmayan ilişkiler profesyonelleşir, toplumsal sıkıntıların bir bölümü ortadan kalkar.

Modern toplumlara atıf yapan bir diğer sosyolog, Max Weber’dir. Gelişme ve modernizm açısından Weber’in literatüre kazandırdığı en önemli tezlerinden biri hiç şüphesiz “karizma lider” kavramıdır. Weber, toplumsal gelişmeyi ‘karizma’ kavramı paralelinde açıklamaya çalışmıştır. Bu kapsamda ‘karizma’ olgusunu, “bireyi normal insanlardan ayıran ve doğa üstü, insan üstü ya da hiç olmazsa istisnai bazı kudretleri belirten kişisel bir özellik” olarak tanımlamaktadır. Bu özelliğe sahip kişileri, toplumların değişmesini ve gelişmesini sağlayabilecek temel etkenler olarak görmektedir. Toplumların sıkıntılı anlarında ortaya çıkan karizmatik liderler, yeni bir düzen kurabilirler bu sayede kurumsallaşma ve toplumsal dönüşüm, değişim tamamlanabilir.¹³⁹

Geleneksel toplumların dezavantajları üzerinde duran bir diğer sosyolog Parsons’tır. Parsons toplumsal yapıyı, “aktörlerin toplumsal ilişkilerinin kalıplaşmış

¹³⁵ Cırhinlioğlu, s. 29.

¹³⁶ Kongar s.103.

¹³⁷ Abadan, s.23.

¹³⁸ Gönül İçli, “Gelişme Sorunu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, Yıl:4, Sayı:5, Burdur, Haziran 2003, s.102.

¹³⁹ Max Weber, *Meslek Olarak Siyaset*, çev. Afşar Timurçin, Mehmet Sert, Birinci Baskı, İstanbul: Chivi Yazıları Yayınevi, 2006, s.59–63.

sistemi”¹⁴⁰ olarak tanımlamıştır. Amerikalı bir sosyolog olan Parsons, geleneksel toplumun modern topluma göre eksik taraflarını vurgulamıştır. Ona göre geleneksel toplumlar duygusallık üzerine kurulmuşken (örneğin şirket yönetimin “aile” üyelerinden oluşması), modern toplumlar duygusallığın etkilerinden arınmıştır, daha profesyonel bir yaşam tarzına sahiptir. Geleneksel toplumlarda bireyler arası özel ilişkiler sık görülürken (tanıdıktan alışveriş yapma), modern toplumlarda durum tam tersidir. Geleneksel toplumlarda birey toplum için varken (toplum için kendini feda etme gibi), modern toplumlarda, toplum birey için vardır.¹⁴¹ Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Burada Parsons’un vurgulamak istediği nokta, modern toplumlarda bireyin öneminin ve değerinin yüksek olması, ayrıca hayatın her alanında daha profesyonel bir yaşam felsefesinin hâkim olmasıdır. Geleneksel toplumlarda ise bu felsefe, yerini duygusallığa bırakmıştır ve bireyden ziyade toplum hayatın her alanında daha baskındır.

Evrimci modernleşmecilerden Levy, modern ve modern olmayan toplumlar arasındaki farkların, bu iki toplumun bir şekilde ilişki içerisine girdiklerinde ya da temasa geçtiklerinde kapanmaya başlayacağını, geleneksel toplumun bu şekilde evrimleşme süreci içerisine gireceğini belirtmiştir. Levy diğer kuramcılar gibi modern toplumlarla, modern olmayan toplumların farklarını da ortaya koymuştur. Buna göre modern olmayan toplumlar; düşük uzmanlaşma, özele yönelme, işlevsel yayılma, ekonomik ve ticari faaliyetlerle daha az ilgilenme, kayırmacılık gibi olumsuz özelliklere sahiptir. Levy geleneksel toplumların, aradaki bu farkı kapatmalarının çok zor olmadığını, önlerinde gelişmiş toplumlarının izlediği yolların örnekleri olduğu, bu örneklerden yararlanarak modernleşebileceklerini savunur. Levy’yi özgün yapan onun modernleşmenin göreceli bir kavram olduğunu, yani her ülkenin farklı özellikleri ve yapıları olduğundan, kendi tercihlerini kendileri belirleyerek modernleşme sürecine katılabileceğini savunmasıdır.¹⁴²

¹⁴⁰ Kongar, s.157.

¹⁴¹ Cırhinlioğlu, s 44 – 45.

¹⁴² Cırhinlioğlu, s. 53–55

Tablo 3: Geleneksel ve Modern Toplamların Karşılaştırılması

Karakteristik Özellikler	Geleneksel Toplum	Modern Toplum
Toplumsal Değişme Hızı	Yavaş	Hızlı
Dini Bağlılıklar	Daha çok	Daha az
Resmi Eğitim Sistemleri	Yok	Var
Yerleşim Yeri	Kırsal	Kentsel
Aile Büyüklüğü	Geniş	Küçük
Yaşam Süresi	Kısa	Uzun
Sağlık Hizmetleri	Evde bakım	Hastane bakımı
Toplumsal Yönetim	Geçmişe	Geleceğe
Ekonomik İlişkiler	Geleneksel Toplum	Modern Toplum
Endüstrileşme Süreci	Sanayileşmemiş	Hızlı endüstrileşme
Teknoloji	Basit	Gelişmiş
Emeğin İşbölümü	Basit	Gelişmiş
Ekonomik Sektör	Tarım	Hizmet ve sanayi
Gelir Düzeyi	Düşük	Yüksek
Mal Mülk Sahipliği	Az	Çok
Sosyal İlişkiler	Geleneksel Toplum	Modern Toplum
Örgüt Yapıları	Cemaat	Cemiyet
Aile Yapısı	Geniş	Çekirdek
Yaşlılara Saygı	Daha çok	Daha az
Toplumsal Tabakalaşma	Katı ve keskin	Daha açık
Statü Biçimleri	Daha çok edinilmiş	Daha çok kazanılmış
Kadın Erkek Eşitliği ve Farklılıklara Karşı Tolerans	Daha az	Daha çok

Kaynak: Enver Özkalp, *Davranış Bilimlerine Giriş*, s.153

Levy modernleşmenin dışarıdan ithal edilebileceğini, bu sayede bazı sıkıntılı ve zor aşamaların daha önce bunu aşmış olan toplumlardan daha kolay geçilebileceği, o

sancılı dönemin yaşanmak zorunda olmadığını söyler. Levy modernleşmenin bazı götürülerinin de olabileceğini itiraf ederek bu olumsuzlukları, kitlesel veya aşırı uçların tepkileri, aile yapısının zarar görmesi hatta yok olması gibi örneklerle ifade eder.¹⁴³

Rostow toplumsal gelişimin 5 aşamada gerçekleştiğini açıklamış ve bu aşamaları; geleneksel aşama (tarım toplumu), harekete geçiş aşaması, kalkış aşaması, olgunluk aşaması ve kitle tüketimi aşaması olarak sıralamıştır.¹⁴⁴ Bu süreç Taş Devri'nden Milenyum'a kadar olan sürece benzer özellikler taşır. Her toplum kalkınırken belli aşamalardan belli sırayla geçmiştir. Ancak Rostow, bazı toplumların bu aşamaları daha önce tamamlaması ve diğerlerinin önüne geçmesini Kapitalizmle açıklar.

Tablo 4: Bazı Modernleşme Kuramcıları ve Tezleri

Spencer	Evrimsel yaklaşımın sosyal bilimlere uygulayıcısı, birçok modernleşme kuramcısının ilham kaynağı, Toplum = Organizma, evrim
Durkheim	Organik dayanışma, uzmanlaşma, işbölümü, bürokrasi.
Weber	Karizmatik lider, kapitalizmin mutlak vazgeçilmez olması
Parsons	Toplumsal davranış kalıpları: duygusallık/profesyonellik, bireycilik
Levy	Modern toplum – geleneksel toplum ayrımı, yapısal farklılaşma
Rostow	Ekonomik büyümenin aşamaları

Modernleşme yaklaşımının sosyolojik bölümü, bu ana temalar etrafında şekillenmektedir. Şimdi iktisadi ve siyasi kalkınma açısından konuyu inceleyelim.

¹⁴³ Kongar, s.235–236.

¹⁴⁴ Walt W.Rostow, “İktisadi Gelişmenin Merhaleleri”, çev. Erol GÜNGÖR, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları Yayınları, 1970, s.243.

2. Modernleşme Yaklaşımının Ekonomik ve Siyasi Boyutu

Modernleşmenin ekonomik boyutu iktisadi kalkınma ile doğrudan ilişkilidir. Ancak burada iktisadi kalkınma ile büyümenin aynı olgu olmadığı vurgulanması gerekir. Büyüme ilk bölümde de anlatıldığı üzere büyüme, bir toplumda milli gelirin artması iken kalkınma, bir toplumun ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel açıdan belli bir hayat seviyesine ulaşması demektir. Büyüme, sadece sayısal verilerden ifade edilirken, kalkınma toplumun her alanda gelişmesidir. Bu açıdan iktisadi kalkınma ile modernleşmenin sosyolojik boyutu aslında iç içe geçmiş ve birbirini tamamlayan unsurlardır. Bu doğrultuda bir üst bölümde konunun diğer bölümleri ele alındığından iktisadi kalkınmanın sadece ekonomik boyutunu incelemek yeterli olacaktır.

Daha önceki bölümde azgelişmiş ülkelerin ortak özelliklerinden bahsedilmişti. Bu unsurlar arasında ekonomik açıdan alt düzeyde bulunmak yani makro ekonomik göstergelerin olumsuz düzeylerde bulunması sayılmıştı. İktisadi kalkınmanın ekonomik boyutunu oluşturan makroekonomik göstergelerin bağımlılık yaklaşımı açısından ele alınması yararlı olacaktır.

Kalkınma kavramı, azgelişmişlikle ilişkilidir. Konunun sosyal - toplumsal bölümünü göz ardı ederek değerlendirdiğimizde kalkınmanın ekonomik boyutu, insanların ihtiyacı olan ürün ve hizmetlerin gelişmiş bir ekonomik yapı içerisinde üretilmesiyle, yine insanların ve bağlı bulundukları toplumların refah ve mutluluklarının artması şeklinde tanımlanabilir. Ekonomik kalkınmanın iki temel sorunu bulunmaktadır. Bunlardan biri kalkınmayı belirleyen faktörlerin neler olduğu iken, diğeri üretim faktörlerinin en yüksek kalkınma hızına ulaşmak için nasıl kullanılmalrı gerektiğini ortaya koymaktır.¹⁴⁵ İlk unsur olan kalkınmayı belirleyen etkenler şu şekilde sıralanabilir:

- Ülke kaynaklarının toplumsal yapının şartlarına uygun biçimde kullanılmasını sağlayacak uzun dönemli bir iktisadi politikanın saptanması ve bunun uygulamaya geçirilmesi,
- Üretim yapılan sektörlerde verimliliğin artmaya başlaması,

¹⁴⁵ Ahmet Tolunay, Ayhan Akyol, "Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar," *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, Yıl: 2006, s.119, 120.

- Altyapı yatırımlarının diğer sektörlerin gelişmesine imkân sağlayacak biçimde geliştirilmesi,
- Ulusal gelir dağılımında adil bir paylaşıma gidilmesi,
- Beslenme sorununun sadece kişi başına kalori olarak değil, sağlıklı beslenme koşullarına uygun şekilde çözülmesi,
- Eğitim sorununun geleneksel eğitim düzeyinden, ülkenin uzun dönemli insan gücü ihtiyacına cevap verecek biçimde teknolojik bilgiyi de kapsayan bir seviyeye ulaştırılması,
- Halkın sağlık, konut gibi sorunlarının belirli ölçüde çözümlenebilmiş olması,
- Kişilerin değişen teknoloji ve kültür aşamalarını kavrayarak, ulusal çıkarlarla kişilerin münferit çıkarlarının bağdaştırılabileceği bir dünya görüşüne sahip olmalarının sağlanması.¹⁴⁶

Bu unsurlar dâhilinde azgelişmiş ülkelerin kalkınması, bağımlılıklarından kurtulmaları açısından hayati öneme sahiptir. Ekonomik büyümeleri istikrara kavuşan, bunun yanında teknolojik gelişimini öz kaynakları ile tedarik edebilen, eğitim seviyesini üst düzeylere çıkaran, milli gelirini yükselten ve bu geliri vatandaşlarına adil bir biçimde dağıtan ülkeler, diğer ülkelerin ekonomik yardımlarına, mali destek ve programlarına çok fazla ihtiyaç duymazlar. Zaten gelişmiş ülkeler de bunun aksi yönde bir istek içerisinde. Azgelişmiş toplumların kendilerine mali yönden muhtaç olmaları, çıkarlarını geliştirebilecek fırsatı da vermiş olur.

Son dönem modernleşmecilerden Samuel Huntington’a göre modernleşme, daha önce eşi görülmemiş bir biçimde çevreyi denetlemeyi ve yeniden biçimlendirmeyi olası bir durum haline getiren, bilimsel ve teknik bilgilerin korkunç genişlemesinin ve büyümesinin bir ürünüdür. Modern bir toplumda insanlar geleneksel toplumdakinden çok daha farklı davranır. Batı modernlik kültürünün elde edilmesinde öncü bir roledir ve gelecekte dünyanın evrensel kültürü olacaktır.¹⁴⁷

Huntington, modern toplumları övgüyle anlatmaya çalışır. Geleneksel toplum tarıma dayanırken, modern toplum endüstriye, bilgi ve teknolojiye dayanır. Ona göre

¹⁴⁶ Tolunay, s.119–120.

¹⁴⁷ Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev: Mehmet Turhan, Cem Soydemir, 5. Baskı, İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2006, s. 89-90.

modern toplumlarda etkileşim geleneksel toplumlara göre çok daha yoğundur. Bunun nedeni önemli teknik gelişme, icat ve uygulamaların bir modern toplumdan diğerine geçişinin hızlı ve engelsiz olmasından kaynaklanmaktadır. Huntington modernleşmenin öncüsü olarak Batıyı incelemiş, modernleşmeden önce Batı'nın diğer toplumlardan ayırt edici özelliklerini sorgulamıştır. Eski Yunan, Roma ve Hristiyanlık kültürü (yani klasik mirası), Katolik ve Protestan mezhepleri, Avrupa dilleri, dinin ve dünyevi otoritelerin birbirinden ayrı oluşu, hukuk devleti ve bireyci anlayış gibi özelliklerin birleşimi, Batıyı özgünleştirmiş ve ayırt edici nitelikler sağlamıştır. Bu nitelikler aynı zamanda gelecekte ortaya çıkacak modern Batı'nın temellerini oluşturmuştur.¹⁴⁸

Huntington, modernleşme anlamında siyasi gelişimi incelemiş, “siyasal modernleşme” üzerinde durmuştur. Huntington, ekonomik gelişmenin bazı temel parametreler ile ölçülebilirken, siyasi gelişimin kesin ve net verilerle ölçülmediğini ifade eder. Asya, Afrika ve Latin Amerika'da belirli bir düzeyde modernleşmenin gerçekleştiğini ileri süren Huntington, buralarda; hızlı şehirleşme, artan okur-yazarlık, sanayileşme ve üretim, iletişim ve ulaşım ağının yaygınlaşması ve bir miktar da olsa siyasi katılımın genişlemesini örnek gösterir. Ancak bu bölgelerde temel sorun modernleşmenin siyasi açıdan da gerçekleşmesi gerekliliğidir. Demokrasi, istikrar, yapısal farklılaşma konularında bulunan seviyeler halen yetersizdir. Bu noktada Huntington modernleşmenin içerisine siyasi gelişimi de katmış olur.¹⁴⁹

Huntington siyasal gelişmeyi modernleşmeden ayırır. Modernleşmenin başlıca siyasal göstergeleri olan hızlı mobilizasyon ve katılma artışlarının siyasal kurumları zayıflattığını, yani hızlı modernleşmenin siyasal gelişime değil, aksine siyasal bozulmaya yol açtığını belirtir. Modernleşmeyi tüm ülkeler için gerekli olmakla birlikte, modernleşme çabası içerisindeki ülkelerin bu süreci genelde sancılı geçer. Ona göre istisnalar olmakla birlikte¹⁵⁰ kurumsal bozulma ve yolsuzluk, darbe ve askeri itaatsizlikler bu süreç içerisindeki birçok ülkenin ortak sorunudur. Bunun sebebi olarak da sosyal mobilizasyon hızını yani toplumsal bilgi ve birikimin artmasının doğal bir sonucu olarak yaşanması gereken bir süreci gösterir. Sosyal mobilizasyon sonucu

¹⁴⁸ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, s.90–96

¹⁴⁹ Samuel P. Huntington, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, çev. Ergun Özbudun, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:22, Sayı:1, 1966, s.56, 61, 62

¹⁵⁰ Huntington, Hindistan'ın az gelişmiş ve birçok açıdan başarısız bir devlet olmasına rağmen siyasi kurumsallaşma bakımından geri durumda olmadığını, hatta bazı Avrupa ülkelerinden bile ileri seviyede bulunduğunu ifade etmiştir. Bkz. Huntington, s.48

kamuoyu oluşacak toplumsal duyarlılık yönetici kesimin becerilerinin zorunlu artışına yol açacaktır.¹⁵¹

C. Modernleşme Teorilerinin Genel Değerlendirmesi ve Bağımlılık Yaklaşımı

Modernleşmeci yaklaşım, toplumsal değişimin belli bir yönde gerçekleşen özel bir türünü belli bir ideolojik bakış açısına göre ele alan modelleri, kuramları ve teorileri ifade etmektedir. Bu yaklaşım içinde yerini alan kuramlar, esasen gelişmemiş, az gelişmiş veya gelişmekte olan biçiminde isimlendirilen toplumların, sanayileşmiş ve kalkınmış toplumlar haline gelmesinin süreçlerini ele alıp belirlemeye çalışır. Bu yaklaşım, sonuçta bütün toplumların Batı'nın modernliğine erişebilmek için yine Batı'nın geçmişte izlediği yolu takip edecekleri savına dayanmaktadır. Bu bağlamda modernleşme teorileri, önemli toplumsal değişim kuramları arasında sayılabilir. Tüm bu unsurlar bakımından da evrimci yaklaşıma oldukça yakındır, hatta evrimci yaklaşımın gelişmiş ve yenilenmiş bir biçimi olarak da kabul edilebilir.¹⁵²

Modernleşmenin temel özellikleri tüm bu bilgiler ışığında şöyle sıralanabilir: akılcıdır (rasyonalist), evrenseldir, ilerlemecidir, birleştiricidir, kapsayıcıdır ve sekülerdir.¹⁵³ Bunların yanı sıra evrimcidir, endüstriyel gelişmeye ve Batı'nın üstünlüğüne dayanır. Modern bir toplum olabilmek için toplumsal düşünce ve yaşayış tarzının yani toplumsal ideolojinin değişmesi gerekir.¹⁵⁴ Endüstrileşmek, belirli bir teknolojik düzeye erişmek olmazsa olmaz şartlardandır. Ekonomik sistem çağın gereklerine uygun olmalı, para piyasaları, bankacılık, borsa ve fonlar gibi gelişmiş unsurlar ülkenin mali yapısında yer almalıdır. Özelleştirilme teşvik edilmelidir. Demokratik, parlamenter ve çoğulcu bir siyasi sistem kurulmalıdır.

¹⁵¹ Huntington, "Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma", s.56, 58, 93.

¹⁵² Ejder Okumuş, "Modernleşme Sekülerleşme ve Din", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kamu Hukuku Arşivi, Mart 2007, s.4-5, http://www.akader.info/KHUKA/2007_mart/1.pdf, Erişim Tarihi: 16.10.2009

¹⁵³ Erkan Erdemir, Postmodern Yaklaşımın Yönetim ve Örgüt Yapılarına Etkileri: "Modern'den Post-Moderne Dönüşüm Tartışmalarının Yönetim Teorisine Katkıları" (Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2000), s 24-25.

¹⁵⁴ Serap Suğur, Nadir Suğur, "Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçiş", *Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan*, der. Gürhan Can, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1020, ss.17-30, s.19.

Modernleşme kuramlarının en temel savı, gelişmiş ve sanayileşmiş Batı toplumlarının örnek alınması ve bu sayede tüm ülkelerin gelişebileceğidir. Modern Batı ve kapitalizm mutlak doğrudur, hatta bazı teorisyenler tarafından ABD'nin hegemonik güç olması bile savunulur. Modernleşme kuramcıları toplumları, modern ve geleneksel toplum olarak ayırmış, bu toplumların farklarını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu kuramlar azgelişmiş ülkeleri geleneksel toplumlar, gelişmiş ve kalkınmış ülkeleri ise modern toplumlar olarak kabul etmiştir. Modernleşmenin, ancak geleneksel toplum anlayışından sıyrılarak sağlanabileceği tezine dayanır. Refah düzeyinden, eğitim seviyesine, altyapı yatırımlarından çevre ve istihdama tüm alanlarda modern toplumların cazibesi özenle sunulmuş, diğer ülkelerin bu yoldan gelmeleri teşvik edilmeye çalışılmıştır.

Modernleşme kuramcılarının, teorilerini oluştururken esinlendikleri, Darwin'in evrim teorisi olmuştur. Teorisyenler insan için sunulan evrim teorisini, toplumsal değişime uyarlamaya çalışmış, bu sayede gelişme ve modernleşmeye ulaşılabilceğini savunmuştur. Buna göre toplumsal değişim için bir evrim sürecinden geçilecek, bu süreç içerisinde toplumsal yapıda uzmanlaşma, işbölümü, bürokrasi ve endüstrileşme gibi yeni olgular ortaya çıkacaktır. Kuramcılar bu noktada toplumu canlı bir organizmaya benzetmiş, yukarıda sayılan uzmanlaşma, iş bölümü gibi alanlarla toplumun daha küçük parçalara ayrılacağını, bu sayede insan vücudu ve organlar nasıl birbirine bağımlıysa, toplumun da bu küçük parçalar nedeniyle birbirine daha da bağımlı hale geleceğini iddia etmişlerdir.

Modernleşme kuramına göre toplumsal değişimlerini gerçekleştirebilen ülkelerde olumlu ve olumsuz bazı yeni özellikler ortaya çıkacaktır. Refah artışı, insan haklarının ve sosyal yaşam koşullarının düzelmesi, ekonomik faaliyetlerin artması, teknolojik gelişmeler, sanayileşme ve üretimin artması bu sayede işsizliğin azalması gibi unsurlar modernleşmenin olumlu katkıları arasında gösterilmiştir. Toplum yapısının ani değişimi ile aile düzeninin bozulması, aşırı uçların ve bazı muhalif grupların bir süre göstereceği şiddetli tepkiler ve bu tepkiler nedeniyle günlük yaşamda oluşabilecek sıkıntılar ve toplumların geleneksel değerlerini kaybetme riskleri olumsuzluklar arasında sayılmıştır. Ancak herhangi bir çelişki yaratmamak için bunların zamanla aşılacağı da vurgulanmıştır.

Diğer bir konu geleneksel topluma bakış açısıdır. Modernleşme kuramcıları geleneksel toplumları, az gelişmiş ya da gelişmemiş olarak görmektedir. Halbuki gelişmiş toplumların da geleneksel özellikleri vardır. Öte yandan kuramcıların evrimci yaklaşıma yoğun ilgi göstermelerinin teorilerde tekdüzeleşmeye yol açtığı da söylenebilir.

II. Yapısalcı Yaklaşım: Latin Amerika İktisat Komisyonu (The Economic Commission for Latin America - ECLA)

1950'li yıllar itibariyle, 2. Dünya Savaşı sona erdiğinde yerkürenin tüm bölgelerinde savaşın izlerini silme ve hızla kalkınarak refah toplumu seviyesine ulaşma çabası vardı. Latin Amerika ülkeleri de bu çabanın doruk noktada olduğu bölgelerdendi. Bu doğrultuda kendilerine, yüzyıllardır dünya siyasetine yön veren Batı'nın gelişme stratejilerini örnek aldılar. Bundan da öteye geçerek Batı'nın uyguladığı bir ekonomik program ile kalkınmaya çalıştılar. Bu program da ECLA adı altında Birleşmiş Milletler bünyesinde bir kuruluş tarafından yürütmüştür.

Soğuk Savaşın başlangıç yıllarında Latin Amerika ülkelerinin uyguladığı gelişme stratejisi, temel olarak ülke içi sanayileşme ve ithal ikamesi modeline dayanmıştı.¹⁵⁵ İthal ikameci sanayileşme stratejisinde, yerli üretim ithalatın yerini alır. Yani ithal ikamesi, daha önce dışarıdan satın alınan mal ve hizmetlerin ülke içinden temin edilmesidir. Ancak bu durum, serbest piyasa ekonomisinde çeşitli unsurların veya uygun ortamın oluşması ile değil, devlet müdahalesi ve politikası doğrultusunda gerçekleşir. 1950'lerden 1980'lere kadar az gelişmiş ülkelerde (Arjantin, Meksika, Brezilya gibi Güney Amerika ülkelerinin yanı sıra, Türkiye, Hindistan, Pakistan, Filipinler gibi birçok ülke bu kalkınma modelini benimsemiştir.) oldukça popüler olan ve yoğun şekilde kullanılan ithal ikamesi politikalarında temel fonksiyonlar; kotalar, gümrük tarifeleri, katlı döviz kuru politikası yolu ile tamamlanmış mal ithalatının sınırlandırılması ve mümkün olduğunca engellenmesi olmuştur. Ancak bu strateji hedeflendiği gibi netice vermemiş, uygulandığı ülkelerde tekelleşmeye, ürünlerin

¹⁵⁵ Cırhinlioğlu, s.131,132

kalitesiz, pahalı ve yüksek maliyetli olarak elde edilmesi dolayısıyla ihracatın da buna paralel olarak azalmasına neden olmuştur.¹⁵⁶

ECLA çevresinin en etkili ismi ve kuruluşun başkanı Raul Prebisch'tir. Prebisch ve diğer ECLA'cılar kalkınmayı, sermaye birikimine bağlar. Prebisch'e göre ülkelerin kalkınma düzeylerindeki farklılıkların asıl nedeni, her ülkenin uluslararası ticarete farklı bir alanda ve farklı düzeyde kendini geliştirmiş olmasıdır. Yani önemli olan dış ticarettir. Latin Amerika ülkeleri de dış ticaretlerinde hammadde satmaktadır ve bu da onların gelişmesini olumsuz etkilemektedir. ECLA yöneticileri bu çerçevede Latin Amerika ülkelerinin hammadde ihracatlarını ve gelişmiş ülkelere aldıkları yerli üretimle ikame edilebilecek çeşitli mamul ithalatını kısıtlamayı, yerli üretime, sanayileşmeye, gerektiği durumlarda serbest piyasayı rafa kaldırarak devlet müdahalesine yönelmeyi planlamış ve bu doğrultuda ülkelere baskıda bulunmuştur.¹⁵⁷

ECLA emek gücünün farklı ülkelerde farklı boyutlarda değerlendirilmesine dikkat çekmiştir. Örneğin 19. yüzyılda sanayi devrimi ile beraber makinelerin iş hayatında kullanılmaya başlanmasıyla, üretim bir hayli artmıştı. Sanayi devriminin gerçekleştiği ülkelerde cereyan eden sendikalaşma hareketleri emeğin bu artıştan bir pay talep ettiğini göstermektedir. Fakat bu teknoloji az gelişmiş ülkeler tarafından kullanılmaya başlandığında bu ülkelerdeki işçilerin hayatında aynı şekilde bir değişime yol açmamıştır. Yani az gelişmiş ülkelerde çalışan işçiler, yükselen gelir düzeyinden gereken payı alamamıştır. Bu da emek gücünün sömürüldüğünü göstermektedir. Kalkınmış ülkelerde sermaye ucuz ve fazla, emek ise az ve pahalı iken, gelişmemiş ülkelerde durum bunun tam tersidir. Gelişmemiş ülkeler sanayileşme amacıyla teknoloji alırken, çok büyük paralar yatırırlar. Zaten az olan sermaye birikimlerinin bir çoğu bu kaynağa gider. Buna karşın çok az kişiye iş imkanı ortaya çıkar.¹⁵⁸

Hammadde fiyatlarının ucuz olması nedeniyle az gelişmiş ülkeler hammadde ihracatından oldukça düşük bir kazanç elde ederken, bu emtiaları işleyip teknoloji ve makine ihracatı yapan büyük devletler hazinelerini doldurmaktaydı. ECLA bu duruma

¹⁵⁶ Hasan Sabır, "Az gelişmiş Ülkelerde İthal İkameci Politikaların Başarısızlığı Üzerine", http://www.ekodialog.com/Makaleler/azgelismis_ulkelerde_ithal_ikameci.html, Erişim Tarihi: 28 Nisan 2010

¹⁵⁷ Han ve diğerleri, s.32.

¹⁵⁸ Cırhinlioğlu, s.133–134.

tepki göstermekte, Latin Amerika’da bir ortak pazarın oluşmasını istemektedir.¹⁵⁹ Sadece tek bir büyük çok uluslu şirketin bile birçok Üçüncü Dünya Ülkesi’nin milli gelirinden büyük bütçeye sahip olması, Afrika’da insanlar yiyecek ve içecek temin edilemediğinden yaşamlarını yitirirken zengin Batı’lı tüccarların milyon dolarlık lüks ev ve arabalara sahip olması, yani dünya gelir dağılımındaki bu büyük uçurum ECLA’nın tepkisinde haklılık payı olduğu ihtimalini artırmaktadır.

Güney Amerika ülkelerinde, refahın, kalkınmanın hatta demokrasinin bile gelişeceğine dair inanca neden olan bu politika ilerleyen yıllarda beklentileri karşılayamamış ve başarısız olmuştur. 1960 yılına gelindiğinde ithal ikamesini benimseyen ülkelerde enflasyon ve işsizlik artmış, makro ekonomik göstergelerin tamamına yakını olumsuz şekilde gerçekleşmiştir. İhracat neredeyse yapılamayacak seviyelere düşmüş ve döviz temininde sıkıntılar baş göstermiştir. Bu gelişmelere halktan büyük tepki gelmiş, hükümetler devrilmiştir.¹⁶⁰

Modernleşme yaklaşımının tavsiyeleri (azgelişmiş ülkeleri dışarıdan müdahale ederek geliştirmeyi hedefleyen politikalar) ile hareket eden ECLA’nın, mevcut sorunları çözmek yerine yeni sorunlar yarattığına inanılmıştır.¹⁶¹ İçer dönük sanayileşme, ulusal bir burjuvazi ve işçi sınıfı oluşturma çabaları sonuç vermemiş, rekabet güçleri zayıflamış, Latin Amerika ülkeleri sermaye birikimlerini merkez ülkelere kaçırarak bağımlı kalmayı sürdürmüşlerdir. Toplumsal kalkınma sağlanamayınca ülke içi istikrarları zarar gören bu ülkeler bağımlılık teorilerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Neticede bağımlılık yaklaşımı, kalkınma iktisadına bir tepki olarak anti-emperyalist temelde ortaya çıkmıştır.¹⁶² Ortaya çıkmasında modernleşme yaklaşımının etkisi büyüktür. Bununla beraber azgelişmiş sorunsalının, evrenin var olduğu günden bu yana ciddi biçimde süregelmesi, küresel kaynakların adil bir dağılım içerisinde bulunmaması, dünyanın yönetimini elinde bulundurduğuna inanılan ülkelerin varlığı

¹⁵⁹ O’Brien, s.23–26.

¹⁶⁰ Rıdvan Işık, “Azgelişmişlik Sorunu, Demokrasi Sorunu ve İnsani Kalkınma Endeksine Göre Azgelişmiş Demokrasiler”, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006), s.54.

¹⁶¹ Işık, s.55.

¹⁶² Çiğdem Şahin, *Kapitalizm ve Yoksulluk – Dünya İşbölümü, Azgelişmişlik ve Alternatif Yaklaşımlar*, Birinci Baskı, İstanbul: Çivi Yazıları, 2000, s.120.

iddiasından duyulan rahatsızlık nedenler de bağımlılık yaklaşımının ortaya çıkmasında önemli etkenlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMLILIK YAKLAŞIMI

I. Bağımlılık Teorilerinin Temel Önergeleri

Yaklaşımın üzerinde durduğu ve şiddetle eleştirdiği kapitalist sistem, kalkınmanın önünde günah keçisi olarak görülmüştür. Sanayileşmesini tamamlamış birkaç ülkenin lehine işlediği iddia edilen bu düzende teknolojik olarak geri kalmış ülkelerin gelişme şansı görülmez.

Kapitalizm merkezde gelişmeye uygun bir ortam ve avantaj sağlarken, çevre ülkelerde bunun aksi yöndedir. Kuramcılar bağımlılık yaklaşımında üç temel noktaya odaklanmıştır. Bunlar;

- a.) Bağımlılık yaklaşımının kapitalist dünyanın iktisadi gelişimi üzerine kurulduğu,
- b.) Bir avuç ülkenin sömürü, bağımlılık, kullanılma gibi amaçlarla ortaya çıkardığı merkez-çevre ülkeler ayrımı,
- c.) Bu ekonomik ilişkiler ağının ortaya çıkardığı siyasi yozlaşmalar, sermaye akımları ve elit yapısıdır.¹⁶³

Bu faktörlerle doğrudan ilişkili olarak bağımlılık yaklaşımının temel önermeleri sermaye birikimi, kapitalizmin kolonileştirmesi, sosyalizmin benimsenmesi, merkez - çevre kuramı, eşitsiz mübadele, kapitalizm karşıtlığı olarak sayılabilir.

Bu bağlamda bağımlılık yaklaşımının sorguladığı üç temel faktör şu şekilde ifade edilebilir: Azgelişmiş ülkeler tarihsel gelişim süreçlerinde, modern ve kalkınmış

¹⁶³ Han ve diğerleri, s.32.

lkelerle aynı aşamalardan mı geçmiştir? Azgelişmiş lkeler kapitalist yöntemlerle sanayileşebilir mi? Kalkınabilir mi? Bu ülkelerin gelişmesinde içsel etkenler mi, dışsal faktörler mi etkilidir? ¹⁶⁴ Bu soruların yanıtları bağımlılık yaklaşımının temel nergelerinde aranacaktır. şimdi bu nergeleri inceleyelim.

A. Sermaye Birikimi (Ekonomik Artık)

Bir ülkede geri kalmışlığı tetikleyen, kalkınmayı engelleyen 4 temel unsur vardır. Bu unsurlar: Doğal kaynaklar, vasıflı işgücü, girişimci yatırımcı ve en önemlisi de sermaye birikimidir.¹⁶⁵ “Ekonomik artık” da denen sermaye birikimi, mevcut kaynaklar sayesinde elde edilecek olan toplam üretimden, toplam tüketimin çıkarılması sonucu ortaya çıkan yatırıma hazır fondur.¹⁶⁶ Sermaye birikimi, anamalın elde ettiği artık değerin bir bölümünü kendi yaşamına harcarken, diğer bölümünü anamalına ekleyerek onu büyütmesi olarak tanımlanabilir.¹⁶⁷ Yani daha basit bir ifadeyle tasarruf veya birikim de denebilir.¹⁶⁸ Sermaye birikimi, teknolojik gelişme ve istihdam artışı ile beraber büyümenin temel belirleyicilerindendir.¹⁶⁹ Azgelişmiş ülkelerde kalkınmanın hızlı olması için, sermaye birikim hızının da yüksek olması gerekir.¹⁷⁰ 21. yüzyıl iktisatçıları tarafından kalkınma süreçlerinde olmazsa olmaz görülen unsur, sermaye birikimidir.

Paul Baran kapitalist sistemi yoğun şekilde eleştirir. Ona göre verimsiz işgücü, lüks tüketim, israf, bunalım ve işsizlik gibi sorunlar kapitalizmden kaynaklanır ve bunlar sermaye birikimine engel olur. İsrاف kapitalist sistemde özgürlük ve halkın mutluluğu olarak görülmektedir, birçok ülkede sanal bir bolluk ekonomisi yaratmıştır. Verimsiz işgücü topluma yk olmaktadır ve ortak sermaye birikiminde beslenir. Merkez

¹⁶⁴ şahin, s.128.

¹⁶⁵ İbrahim Sevindirici, *Azgelişmiş lkelerde Sermayenin Birikimi*, 1. Baskı, Ankara: Ayyıldız Yayınları, 2010, s.12.

¹⁶⁶ Işık, s.60.

¹⁶⁷ Sevindirici, s.14.

¹⁶⁸ Paul Baran, *Büyümenin Ekonomi Politiği*, ev. Ergin Gne, May yayınları, 1974, (Düzenleyen: Eriş yayınları, 2007), s.39.

¹⁶⁹ şeref Saygılı ve diğerleri, “Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi: Büyüme ve Verimlilik; 1972 – 2000”, DPT Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Yayın No: DPT. 2665, Aralık 2002.

¹⁷⁰ Seyidoğlu, s.553

Ülkelerin büyük Şirketleri ve onların üretim kapasiteleri de fırsat maliyeti olarak toplumların sırtında kambur oluşturmaktadır. retime hazır olan ancak tam anlamıyla kullanılmayan kapasite oranı ihtiyaçların çok ötesindedir. Yüksek askeri harcamalar ve çalıŐmaya hazır olmasına rağmen iş bulamayan nüfus da toplumsal kaynakların artmasına engel teşkil etmektedir. İŐraf ve kaynakların boŐa kullanılmasının verdiği özgürlüğün alternatif maliyeti iŐsizliktir. İŞsizlik retim azalmasına ve verimin düŐmesine dolayısıyla sermaye birikimine etki eder.¹⁷¹

Baran bu eleştirileri yaparken üretim ve kaynak yönetiminin hiÇbir zaman sadece temel ihtiyaçlar kadar olması gerektiğini savunmaz. Planlı ve iyi yönetilen bir üretim sisteminde tabi ki ihtiyaçların da üzerinde bir üretim olması doğaldır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta kar maksimizasyonu için üretmekten ziyade, insan ihtiyaçlarının yapısına ve geliŐimine uygun bir hedefleme benimsenmesidir.¹⁷²

Batı lkeleri kapitalizmle ilk tanıŐmalarında toplumun büyük bölümü oluşturan köylüler ve küçük esnaflar sermaye biriktirme imkânı bulabilmiŐken, kapitalizm tarafından kolonileştirilen ülkelerin aynı meslek grupları bu imkânı bulamamıŐlardır. Çünkü onların biriktirme ihtimali olan tasarrufları, Paul Baran’a göre kapitalist ülkelerce sömürülmüŐtür. Yani nc Dünya lkelerinde üretilen katma değer, kapitalist ülkelere ak mıŐtır. Dolayısıyla bu ülkeler, kapitalist kalkınmayı gerçekleŐtirecek sermaye birikimini saĐlayamamıŐtır. (Baran bu durumun nedeni olarak tekelci kapitalizmi gösterir. Tekelci kapitalizmi ise ÇUŞ’lar vasıtasıyla dış kaynaklar ve dış pazarlar üzerindeki tekelci denetim olarak tanımlar)¹⁷³ Sermaye birikimi olmadan, sanayileŐmeyi sağlayacak üretim araç ve gereçlerini, teknolojiyi edinmek mümkün değildir.

Ekonomik verilere bakıldığında bağımlı ülkelerden belirli bir dönemde çıkan sermaye miktarı, giren sermayenin çok üzerindedir. Bunun sebebi kar transferleridir. Ucuz yerli işgücünün kullanılarak büyük karlar elde edilmesi sonucu bu karların yatırımcı Şirketin merkez ülkesine aktarıldığı görülmektedir.¹⁷⁴ Yani yabancı sermayenin geliŐ amacı doğal olarak yatırım yaptığı ülkeden ziyade kendi bünyesindeki

¹⁷¹ Baran, *Büyümenin Ekonomi Polisiği*, s.41,42,51,59.

¹⁷² Baran, *Büyümenin Ekonomi Polisiği*, s.62

¹⁷³ Paul A. Baran, Paul M. Sweezy, *Tekelci Kapitalizm*, ev. Filiz Onaran, Birinci Baskı, Ankara: Doğan Yayınları, 1970, s.10-17.

¹⁷⁴ Dos Santos, s.43.

şirketleri zenginleştirmektedir. Bu doğrultuda azgelişmiş ülkelerin bakir ve keşfedilmemiş alanlarında faaliyet gösterir, rekabetin az işgücünün de ucuz olması sebebiyle büyük karlar elde ederken, bu karları ana şirket veya şirketlerin bulunduğu ülkeye aktarır. Böylece azgelişmiş ülkelerin beklediği ancak gelişmiş ülkelerin sahip olabildiği sermaye yani sıcak para yine el değiştirmemiş olur.

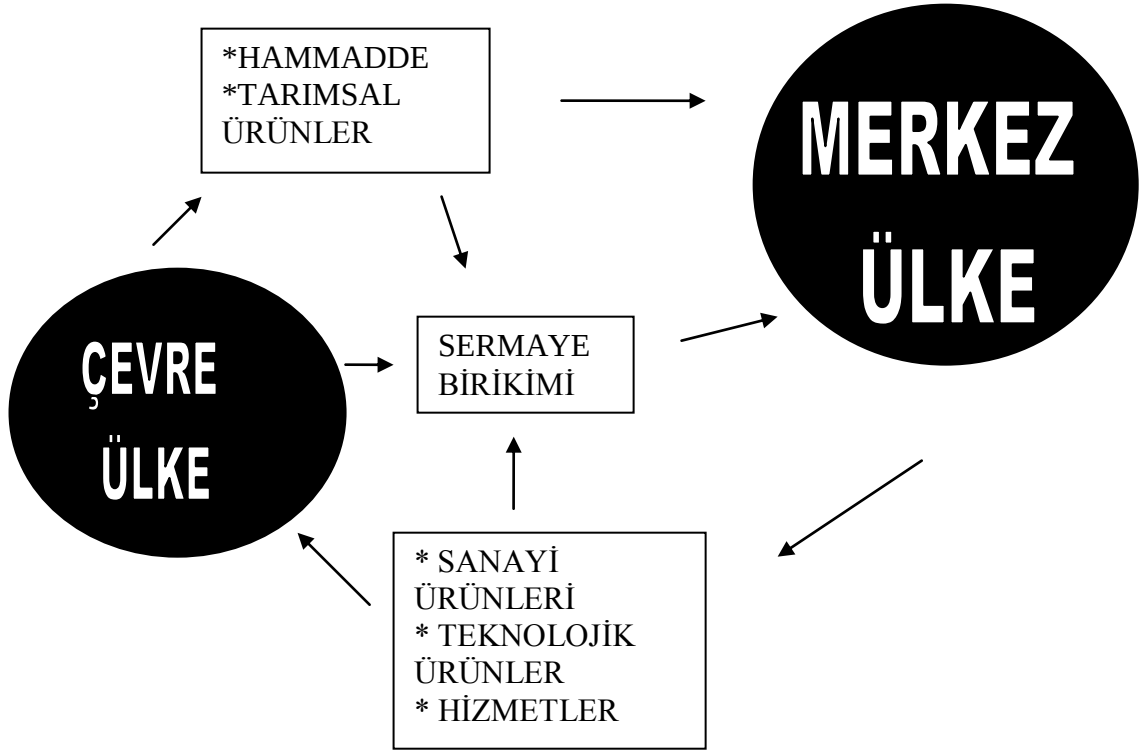
Wallerstein da Baran gibi dünya ekonomisini temsil eden kapitalist sistemin tek amacının sermaye birikimini sağlamak ve kar elde etmek olarak ifade ederken bunun da kapitalizm tarafından azgelişmişlerden elde edilecek ekonomik rant olarak görüldüğünü düşünür.¹⁷⁵ Ona göre bir sistemi kapitalist olarak nitelendirmek için gerekli unsur sermaye birikimi değil, sonsuz sermaye birikimine verilen önceliktir.¹⁷⁶ Buradan sermaye birikiminin kapitalizm açısından ne derece önemli görüldüğü çıkarımı yapılabilir. Öte yandan gelişmekte olan ülkelerde genel tüketim, gelişmiş ülkelere oranla oldukça düşüktür. Bu durumda azgelişmiş ülkelerin tasarruf yapma imkânları ortaya çıkar. (Tabi bu kaynağa gelişmiş ülkelerce dolaylı yollardan el konulmazsa)

Aşağıda kalkınmış ülkelerin, azgelişmiş ülkelerdeki sermaye birikimini kendi ülkelerine aktarmasını sembolize eden bir şekil yer almaktadır. Buna göre çevre ülkelerin hammadde ve tarımsal ürünlerini satın alıp, işleyen ve bu ürünleri çok yüksek fiyatlarla sanayi, teknoloji ve hizmet sektörlerinde satarak bu ülkelerin tasarruflarını ellerinden nasıl aldıkları gösterilmiştir.

¹⁷⁵ Savaş, s.129–132.

¹⁷⁶ Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu; Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, çev.Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s.145.

Tablo 5: Azgelişmiş Ülkelerin Sermaye Birikimlerinin Merkez Ülkelere Taşınması

B. Kapitalizmin Kolonileştirmesi – Sömürgeci Bağımlılık

Kapitalist sisteme eleştirilerin temel dayanağını, sistemin kendisine koloniler bularak yayıldığı iddiası oluşturmaktadır.¹⁷⁷ Kalkınmış ülkelerin dünyanın geri kalanını sömürerek geliştiği inancı, hatta daha da öteye giderek 19. yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte kapitalist olarak adlandırılan Avrupalı ülkelerin yerkürenin neredeyse tamamını işgal edip paylaşmaları, neticesinde şu an bulunan durumda sadece birkaç ülkenin refah ve bolluk içinde yaşarken sözü edilen işgal edilmiş ülkelerin bugün oldukça geri durumda bulunmaları, bu tezi destekler niteliktedir.

Emperyalist devlet işgal ettiği yani sömürdüğü ülkede kendi menfaatlerini garanti altına almak için ya doğrudan kendisi ya da kukla bir yerel hükümet tarafından o ülkeyi yönetir, kendine bağlı ve bağımlı kılar. Kurduğu işbirlikçi yerel hükümetler,

¹⁷⁷ Cırhinlioğlu, s.127.

emperyalist ÷lkeye ihanet ederse arkasındaki gücünü kaybedeceğini bildiğinden böyle bir teşebbüs içerisinde asla girmez. Gerekirse kendi halkına acı ve zulüm bile yaşatır. Bu durumun örnekleri günümüzde dahi gör÷lmektedir. (Afganistan, Irak ve birçok Afrika ÷lkesinde)¹⁷⁸ Kukla yönetimler ile kolonileştirilen Üçüncü Dünya ÷lkeleri modern sömürgeye dönüşür. Kapitalizmin kolonileştirmesi ileriki bölümlerde anlatılacak olan “Eşitsiz Mübadele” önermesinden kesin bir çizgiyle ayrılır. Eşitsiz mübadele de çeşitli yollarla kapitalist sistem içerisindeki adil olmayan yapı eleştirilirken, kapitalizmin kolonileştirdiğı toplumlarda eşitsizlikten ziyade tam bir sömürü ve kullanma vardır.

Uluslararası sistemde azgelişmişleri “kukla devlet” olarak algılayan bağımlılık yaklaşımçıları, bu bağlamda sadece kapitalist ÷lkeleri eleştirmekle kalmamış, azgelişmiş ÷lkelerin içindeki orta sınıfı da yoğun şekilde eleştirmiş,¹⁷⁹ bağımlı burjuvazi sorununu gündeme getirmişlerdir. Bağımlı burjuvazi, kalkınma çabasındaki azgelişmiş ÷lkenin bu çabasını baltalamak ve kendi menfaati doğrultusunda yabancı devletlerle işbirliği halinde hatta o devletlerin mağdur ÷lke içerisindeki temsilcisi konumundaki yerli sanayi ve ticari kesim olarak tanımlanabilir.¹⁸⁰ Bu bağlamda kukla devlet ve bu devletin içindeki kukla burjuvazi, kolonileşmenin sebepleri hatta sonuçları olarak gösterilmektedir.

Frank, azgelişmiş ÷lkelerin kendi içyapısal sorunları sebebiyle kalkınamadıklarını savunan modernleşme kuramına eleştiri getirerek, bir ÷lkenin gelişmemişliğinin sebebinin sadece iç sorunsalıyla açıklanamayacağını, kolonileştirme hareketlerinin bu ÷lkelerin gelişmesini büyük ölçüde engellediğini ifade eder. Çin ve Hindistan’ın 18.yy.da Batı ile aynı gelişmişlik düzeyinde iken, kapitalist ÷lkeler tarafından işgal edilip sömür÷lmesi ile gerileme dönemine girmelerini örnek olarak gösterir. Yani Frank’a göre kolonileştirme azgelişmiş ÷lkelerin daha da azgelişmişliklerine neden olmuştur.¹⁸¹ Zaten aksini beklemek de fazla iyimserlik olur.

Kapitalist sistemin kolonileştirmesinin en dikkat çekici örneğı Hindistan’dır. 18. yüzyıla kadar Hint ekonomisi ve üretim teknikleri gayet iyi durumdayken, ÷lkede büyük

¹⁷⁸ Cırhinlioğlu, s.130.

¹⁷⁹ Şevket Tüylüoğlu, “Küreselleşme Sürecinde Kalkınma Politikaları ve Devletin Zayıflayan Rolü”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, Yıl:2004, Cilt: 9, Sayı:1, s.257–280, s.261.

¹⁸⁰ Thomas Angotti, “Bağımlılık Kuramının Politik Sonuçları”, *Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, der. Melih Ersoy, 1. Baskı, Ankara: V Yayınlar,1992, s.134.

¹⁸¹ Cırhinlioğlu, s.139–140.

oranda hammadde ve ucuz insan gücü varken, İngiltere'nin işgali ile inanılmaz bir sömürü başlamış, Hindistan'ın tüm zenginlikleri ve artı değerleri adaya akmıştır. İki ülke üretim kapasitesi bakımından neredeyse aynı güçte iken, üstün İngiliz ordusu kapitalizmin gücünü göstermiş ve Hindistan'ı sömürgesi yapmıştır.¹⁸² Doğu'nun zenginliği bu şekilde batının kapitalizmini temsil eden İngiltere'ye akarken, İngilizlerin sermaye birikimini sağlayabilmeleri, öte yandan Hint ulusunun bu birikimi sağlayamaması büyük oranda bahsi geçen işgal ve sömürü ile açıklanabilir.

Dos Santos'a göre kapitalist kolonileştirme ile sömürgeci bağımlılık doğar. Bu bağımlılık türü ticaret ve mal ihracatına dayanır. Kapital sermaye sömürgeci devletle beraber hareket eder, kolonileştirilmiş ülkedeki insan gücünü, kaynakları en ucuz maliyetle kullanır.¹⁸³ Santos kolonileştirmeyi aşama aşama görmüş, hâkim gücün koloni üzerinde tam egemenlik dönemi, sınırlı egemenlik dönemi ve etkilediği - yönlendirdiği dönem olarak çeşitli bölümlerde incelemiştir. Merkez ve çevre kavramı da bu bağlamda ortaya çıkmıştır.

Kapitalizmin kolonileştirdiği ülkelerin gelişemeyeceği iddiasına tezat oluşturan görüşleri ifade eden ender bağımlılık kuramcılarında biri Cardoso'dur. Cardoso kapitalist sistem içerisinde bağımlı durumda olan bir ülkenin dahi gelişebileceğini savunur. Bu tezini doğrulamak amacıyla, daha sonra devlet başkanı olarak görev yapacağı ülkesini, 1960'larda askeri rejim yönetimindeki Brezilya'yı incelemiş ve ismini bu şekilde duyurmuştur. Cardoso'nun özgün yanı klasik bağımlılık kuramlarının aksine bağımlılık olgusunun sadece dış etkenler sebebiyle oluşmadığına inanmasıdır. Azgelişmişlerin kendi içyapısal sorunlarını çözerek gelişebileceğini, bunu sağlamaları durumunda dış etkenlerin (merkez ülkeler ve çok uluslu şirketler) azgelişmiş ülkeleri engellemek bir yana, onları teşvik edici yönlerinin dahi bulunduğunu savunur. Cardoso çok uluslu şirketlerin ürettiklerini ve hizmetlerini satabilmeleri için çevre ülkelerin pazarlarına da ihtiyacı olduğunu ifade eder. Bunun için de, bu ülkelerin bir miktar gelişmesi gerektiğini, bu bağlamda ÇUŞ'ların çevre ülkelere teknolojik imkânlar ve kontrol altında bir ticari dinamizm sağlamaya çalıştığını belirtir. Bu sayede geçmişte sadece hammadde ihracatıyla ayakta durabilen azgelişmiş ülkeler, ilerde sanayi malları

¹⁸² Baran, *Büyümenin Ekonomi Politikası*, s.187-192.

¹⁸³ Dos Santos, s.40.

üretebilecek kapasiteye kavuşur.¹⁸⁴ Yani Cardoso kolonileşme durumunun avantaja çevrilebileceğini savunarak bağımlılık kuramcıları arasında farklı bir yer edinmiştir.

C. Kapitalizme ve Küreselleşmeye Eleştiriler – Alternatif Bir Sistem: Sosyalizm

Az gelişmişliğin analizi bir küresel sistem olarak kapitalizmin incelenmesini gerektirir.¹⁸⁵ Az gelişmişlikle ilgilenen bağımlılık kuramcıları kapitalizmi sorgulamış ve az gelişmişliğin kaynağının kapitalist sistemde olduğuna inanmışlardır. Bu kapsamda kapitalizmi yoğun şekilde eleştirmişlerdir.

Paul Baran kapitalist düzenin en sert eleştirmenlerindendir. Baran’a göre az gelişmişliğin temel nedeni emperyalizm ve onun sonucu olan sömürüdür. Kapitalizm’de bazı ülkelerin gelişmesinin fırsat maliyeti, Üçüncü Dünya Ülkeleri’nin gelişmemesidir. Japonya ve Batılı ülkeler dışında kalan ülkeler kapitalizmin kurduğu düzen sebebiyle geri kalmışlığa mahkûmdur.¹⁸⁶ Başka bir deyişle dünya nüfusunun %10-20’sinin refah, bolluk ve sınırsız tüketim gibi imkânlarının olmasının bedeli, kalan %80’lik kesimin açlık, eğitim, sağlık gibi temel yaşam gereksinimlerinden yararlanamamasıdır.

Baran bununla paralel olarak Avrupa’nın gelişimini, sadece çok çalışmasına, bilim ve teknolojisinin üst düzeyde olmasına ya da şansa bağlamaz. Bu ülkelerin küresel çapta yaptığı işgal ve yağmalara, doğunun zenginliklerine el koymasına ve bunları ülkelere aktarmasına vurgu yapar.¹⁸⁷ Batının sermaye birikimini bu şekilde gerçekleştirdiğini ve bu birikim sayesinde kalkındığını, kapitalizmin onlara bu fırsatı verdiğini savunur.

¹⁸⁴ Fernando Henrique Cardoso and Enzo Falletto, *Dependency and Development in Latin America*, Çev: Mariory Mattingly Urquidi, California: University of California Press, 1979, s.20–25.

¹⁸⁵ Gülaip, s.133.

¹⁸⁶ Baran ve diğerleri, *Tekelci Kapitalizm*, s.15.

¹⁸⁷ Baran, *Büyümenin Ekonomi Politikası*, s.179–182.

Emperyalizmin ekonomik temeli, kamu sektörünün desteği ile geliştirilecek güçlü iş dünyası ve üretici kesimin özel pazarlar bulma arzudur.¹⁸⁸ Ürettikleri ürünleri mümkün olan en yüksek miktarda, maksimum fiyattan satabilme fırsatını yakalamak amacıyla, hem ülkelerin hem de büyük ölçekli ulusal ya da çok uluslu şirketlerin bu arzularını gerçekleştirmek için yaptıkları mücadele o denli büyüktür ki, yerkürenin birçok alanındaki zenginlikleri elde etme yarışları ve bu sebeple bazı ülkelerin kendi zenginliklerini kullanamamaları nedeniyle belli bir refah düzeyini yakalayamamaları, eleştirilerin temel noktasını oluşturmaktadır.

Bağımlılık kuramcıları genel olarak kapitalist olmayan neredeyse tüm toplumların, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde sömürgeci ülkelere hizmet etmekte olduğunu, dünyanın kapitalist / emperyalist devletler tarafından paylaşıldığını ileri sürmüşlerdir.¹⁸⁹ Bu noktada Samir Amin'in görüşlerine değinmekte fayda vardır. Amin, kapitalizmin geçici bir ütopya olduğunu ileri sürmekle birlikte¹⁹⁰ onun bir dünya sistemi olduğunu kabul eder. Üç kutuplu (ABD, Japonya, AB) yapıdaki bu sistem merkez ülkeleri yani bu üç kutuptaki devletleri ihya etme amacındadır. Ancak bunu yaparken çevreyi de işin dışında tutmaz. Amin'e göre "olmazsa olmaz" yer altı kaynaklar çevrede yoğunlaştığından sistem içinde tutulmalı ve sermayenin yayılma mantığına bağımlı kılınmalıdır.¹⁹¹

Wallerstein ise kapitalizmin artık yaratımının en üste çıkarılmasının, kendisiyle ödüllendirildiği tek üretim tarzı olduğunu savunur.¹⁹² Yani kapitalizmde her şey maksimum kar ve maksimum sermaye bıkırımı içindir.¹⁹³ Azgelişmişlik dünya sisteminin bir sonucudur. Gelişmişlik nasıl küresel dünyanın bir unsuruyorsa, azgelişmişlik de diğer unsurdur.¹⁹⁴ Her şeyin bir bedeli olduğu gerçeği düşünülürse bazı ülkelerin gelişmiş, zengin ve refah ülkesi olmasının bedeli, geri kalan ülkelerin kalkınamamalarıdır.

¹⁸⁸ Abadan, s.26.

¹⁸⁹ Cirhinlioğlu, s.129.

¹⁹⁰ Samir Amin, *Küreselleşme Çağında Kapitalizm*, çev. Vasıf Erenus, 1. Baskı, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999, s.16-19.

¹⁹¹ Amin, *Kaos İmparatorluğu*, s.14,15

¹⁹² Immanuel Wallerstein, Etienne Balibar: *İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, çev. Nazlı Ökten, 3. baskı., İstanbul: Metis Yayınları, 2000, s. 147 .

¹⁹³ Wallerstein: "*Tarihsel Kapitalizm*", s. 11-16.

¹⁹⁴ Cirhinlioğlu, s.141

Bağımlılık yaklaşımında, Batı ülkelerinin sosyalizme kayması oldukça ütöpik olsa da, gerçekleşmesi çok zor, bir o kadar da önemli bir hedeftir. Sosyalizm sayesinde hem Batı halklarının ekonomik, sosyal, kültürel ilerlemesi sürdürülebilirken, hem de azgelişmiş ülke halklarının şu anki yoksulluk ve durgunluğuna çare bulunabilir. Batının elindeki gelişmiş teknolojinin üretime daha planlı ve adil şekilde katılması bu sayede olabilecektir. Daha da önemlisi ve gerçekleşmesi Batı dünyasına göre daha mümkün olan olgu, azgelişmiş ülkelerde sosyalizmin tercihi konusudur. Bu ülkelerin gelişebilmeleri için sosyalist planlı ekonomi mutlaka kurulmalıdır. Sermaye birikiminin sağlanması için en kolay yol budur. Tüm üretim araçlarının ekonomiye kazandırılması sayesinde belli bir birikim oluşacak, ardından aşırı tüketimin kısıtlanması ve sermayenin yurtdışına çıkışının önlenmesi, toprak ağalarının sahip olduğu taşınmazların bölüşümü gibi tedbirler alınması neticesinde verim artışı sağlanacak, kalkınmanın ilk adımı atılacaktır¹⁹⁵

Dos Santos'a göre günümüz kapitalizmi dünyaya yön veren ülkeler yaratmış, bu ülkeler sanayi ve teknolojik altyapıları ile tekeller oluşturarak, uluslararası yatırım, para dolaşımı, kur hareketleri ve banka sistemlerine müdahalede bulunarak azgelişmiş ülkelerin kaynaklarını gasp etmiş, halen de etmektedirler.¹⁹⁶ Kendi yarattıkları sistemin avantajlarını çok iyi kullanan bu ülkeler, kendilerinde bulunmayan ekonomik artı değere sahip her şeyden mümkün olduğunca yararlanmışlar, bu sayede büyük bir ilerleme kaydetmişlerdir. Örneğin 1900'lü yıllar incelendiğinde kapitalist ülkeler genellikle kendi topraklarında bulunmayan emtia fiyatlarını düşürmüşler, böylece ucuz üretim yapabilmışler, buna karşılık kendi ihraç ettikleri ham ve endüstriyel madde fiyatlarını her zaman yüksek tutmuşlardır. Örnekler çoğaltılabilir. Burada vurgulanmak istenen durum, emperyalist ülkelerin kapital sistemi her zaman kendi menfaatleri doğrultusunda kullandıkları gerçeğidir.

Kapitalizmi eleştiren bir diğer isim Wallerstein olmuştur. Wallerstein dünya sistemi kuramında sosyalist sistemin birkaç devletin değil tüm dünya ülkelerinin tercih alanına dâhil edilmesi gerektiğini dile getirirken, kapitalist üretim tarzını değiştirmeyi önerir. Çünkü kapitalist sistemde burjuvanın, işçi sınıfının tasarruflarına el koyduğunu

¹⁹⁵ Baran, *Büyümenin Ekonomi Politikası*, s.311–323.

¹⁹⁶ Cihirlioğlu, s.144.

iddia eder. Bu nedenle kapitalist üretim tarzının devrilmesi görevini de işçi sınıfına yükler. Kar için değil, kullanım için üretmeyi savunur.¹⁹⁷

A.G. Frank, kapitalizmin büyüme modellerini ve süreçlerini yoğun olarak eleştirir. Dış ticaretin büyümede tetikleyici olmaktan ziyade adaletsizliği ve tekelciliği artırdığını ileri sürer. Küresel sistemin temel unsurlarından olan sermayenin serbest dolaşımı için tavsiye edilen özelleştirmeye şiddetle karşı çıkar. Ona göre özelleştirme politikaları yoksulluğu toplumsallaştırır, derinleştirir. Bir çılgınlık haline dönüşen özelleştirme, ekonomik olarak makul değildir, siyasi olarak da ideolojiktir. Çünkü bir girişimin özel mülkiyette veya kamu bünyesinde olup olmaması çok fazla değişkenlik yaratmaz. Hepsi dünya pazarlarında eşit şartlarda birbirleriyle rekabet etmek durumundadır. Ayrıca kamu yararı söz konusu ise zaten kar amacı güdülmez, güdülmemelidir. Özetle Frank’a göre özelleştirme olgusu sahtedir, üretimde verimlilikten çok bölüşümde adaletsizlikle ilgilidir.¹⁹⁸ Frank, bağımlıktan ve sömürüden kurtulmanın yolunun sosyalizmden geçtiğini savunur.¹⁹⁹ Bu tezleri ile kapitalizme şiddetle karşı çıkarken, Marksist çizgisinde sosyalizmin savunuculuğunu yaparak ün kazanmıştır. Ancak asıl ilgiyi toplayan ve Frank’ın tüm dünyada tanınmasını sağlayan kuram merkez-çevre kuramı olmuştur.

C. Merkez – Çevre (Kuzey-Güney, Metropol-Uydu) Ayrımı

Bağımlılık yaklaşımının temelini oluşturan merkez - çevre kuramının daha iyi anlaşılabilmesi için teorik açıklamalardan önce bu kavramın tanımlanması gerekmektedir.

1. Tanım ve Kavramsal Açıklama

İlerleyen bölümlerde Frank’ın “Metropol - Uydu” tezinde ve Immanuel Wallerstein’ın “Dünya Sistemi” teorisinde daha geniş olarak ele alınacak olan Merkez - Çevre ilişkisi olgusu, yeni veya güncel gelişmeler doğrultusunda ortaya çıkmamış,

¹⁹⁷ Wallerstein, *İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, s.156.

¹⁹⁸ Andre Gunder Frank, Chomsky ve Samir Amin, *Düşük Yoğunluklu Demokrasi, Yani Dünya Düzeni ve Yeni Politik Güçler*, Çev. Ahmet Fethi, 2. Baskı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1995, s.59.

¹⁹⁹ Nazım Öztürk, *Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ankara: Roma Yayınları 2005, s.101.

aksine devletlerarası güç ve iktidar ilişkisinin var olduğu yüzyıllardır mevcut bulunan ve uluslararası ilişkilerin özünü de oluşturan kilit bir kavramdır.

Güçlü, belirleyici bir *merkez* ile buna bağımlı bir *çevre* arasındaki ilişkiler (bağımlılık ilişkileri) devletler arasındaki asimetrik ve eşit olmayan güç dengesi sonucu ortaya çıkmıştır.²⁰⁰ Merkez ülkeler olarak tanımlanan devletler, gelişmiş, belirli bir refah düzeyine ulaşmış, ekonomik ve siyasi istikrara kavuşmuştur. Sorunları yok denecek kadar azdır. Çevre ülkeler ise gelişmemiş ya da az gelişmiş olup, ekonomileri zayıf, sanayi ve üretim alanlarında yetersiz, kendi kendine yetemeyen dolayısıyla diğer ülkelerin yardımına ihtiyaç duyan, açlık, susuzluk, enerji noksanlığı, çevre felaketleri, altyapı gibi birçok temel problemleri bulunan devletlerdir. Genel olarak bu ülkelerin, merkez ülkelere bağımlı oldukları dile getirilir.

Merkez - Çevre kuramı ya da teorisi, çok çeşitli olay ve durumlar için kullanılmaktadır. Osmanlı tebaasında, halk ile saray arasındaki ilişkiyi anlatmak için veya uluslararası konjonktürde, gelişmiş ve genellikle onların etki alanları içerisinde bulunan - azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişkileri ifade etmek için kullanılabilir. Kimi zaman ulus üstü kurumlar, devletler, ülke içerisindeki toplum veya topluluklar, hatta çok uluslu şirketler “merkez” diye tabir edilen kavramsal ifadenin içerisinde yer alabilirken, kimi zaman da “çevre” pozisyonuna düşebilirler. Osmanlı sarayı halkına karşı merkez konumdayken, İngiltere ve Fransa gibi dönemin en büyük ülkelerine karşı çevre konumundaydı. Birleşmiş Milletler, tüm Dünya ülkelerine karşı “merkez” olarak algılanırken, ABD’nin kimi uygulamaları karşısında sanki bu ülkeye bağlı bir kurum gibi “çevre” vazifesi görmektedir. Yani netice olarak çevre ve merkez konumundaki güçlerin pozisyonları her zaman sabit değildir, gelişmelere ve konjonktüre bağlı olarak içinde bulundukları durum farklılaşabilir.

Merkez - Çevre teorilerine göre, merkezin genellikle çevreyi etkisi altında tuttuğuna inanılır. Ülkesel tabanda da ele alınsa (devlet – toplum düzeyinde), uluslararası ilişkiler düzeyinde de ele alınsa (ülkelerarası düzeyde), merkez ile çevrenin bir uzlaşma oluşturduğu zaman çatışmayı önleyen, oluşturamadığı zaman ise çatışmayı doğuran bir niteliğe büründüğü açıktır.

²⁰⁰ Sönmezoğlu, s. 129.

Prof Dr. Doğu Ergil’e göre çevrenin merkezle olan ilişkisini ortaya koyan ana nitelik bağımlılık iken, merkezin çevre ile ilişkisini belirleyen ana nitelik ise emperyalizmdir. Ergil, tıpkı daha sonra detaylı bir şekilde incelenecek olan Andre Gunder Frank gibi çevre ekonomilerinin dünya sisteminde merkezi geliştirme görevi gördüğünü savunmuştur. Çevrenin büyümesi veya kalkınması merkezin ihtiyaçları doğrultusunda sınırlı kalmıştır. Hiçbir ülke tümüyle dünya pazarının dışında gelişmemiştir ancak bağımlı gelişmenin temel özelliği (yani çevrenin gelişmesi) merkezdeki gelişmenin çevreye yansımalarının bir sonucudur.²⁰¹

2. Kuramsal Açıdan Merkez-Çevre İlişkileri

Bağımlılık yaklaşımının ana çerçevesini oluşturan merkez-çevre kuramında, küresel kapitalist sistem dünyayı merkez ve çevre şeklinde kutuplaştırmıştır. Merkez gelişmişliği, çevre ise azgelişmişliği temsil etmektedir.²⁰² Merkez olarak nitelenen ülkeler tek bir ülke değil, aralarında organik, ekonomik, politik bağlar bulunan, birbirlerine büyük oranda entegre olmuş, eşit (ya da yaklaşık) kalkınmışlık düzeyinde bulunan ülkeler topluluğudur.²⁰³ Bununla beraber merkez ifadesine büyük devletlerin yanı sıra, ülkeler içerisindeki gelişmiş vilayet veya eyaletler, çok uluslu şirketler ve küresel sisteme yön veren aktörler de dâhil edilebilir. Çevre kavramından anlaşılan ise “merkez” olarak tanımlanan unsurlara ekonomik, sosyal, politik vb. açılardan bağımlı durumda bulunan, azgelişmiş, belirli bir kalkınma düzeyini yakalayamamış ülkeler, bölgeler ve toplumlardır.

Merkez - çevre kuramının yaratıcısı ve bağımlılık yaklaşımının en popüler isimlerinden olan Andre Gunder Frank’ın, azgelişmişlik ve bağımlılık konusunda literatür düzeyinde yer almış oldukça fazla görüşü vardır. Bunlardan bir tanesi de azgelişmiş ülkelerin kalkınma süreçlerinde yaşadıkları tecrübelerin, gelişmiş ülkelerin kalkınma süreçlerinde yaşadıklarından farklı olduğu yönündeki iddiasıdır.

²⁰¹ Doğu Ergil, “Bağımlılık Olgusu ve Merkez - Çevre Sisteminin Evrimi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Cilt:29, No: 3-4, (1974), ss. 167-184, s.168.

²⁰² Öztürk, s.100.

²⁰³ Ergil, s.169.

Frank birçok tarihçinin sadece büyük ve kalkınmış ülkeleri inceleyip bizlere dünyanın bundan ibaret olduğunu yansıtmaya çalıştığından, öte yandan az gelişmiş ülkelerle pek ilgilenmediklerinden yakınmaktadır. Aslında Frank’a göre az gelişmiş ülkelerin geçmişleri, bu ülkelerin neden az gelişmiş olduklarını açıklamaya yeterlidir. Frank, geçmişte bugünün büyük ülkelerinin gelişmemişliği yaşamış olsa bile az gelişmişliği hiç yaşamadığını, çünkü o dönemde kapitalist kolonileştirme olgusu var olmadığından bir kolonileştirilme sürecinin içinden geçmediğini, yani çevre ya da uydu ülkeler konumuna düşmediğini ifade etmektedir.²⁰⁴ Diğer bir bağımlılık kuramcısı Furtado da Frank’la aynı cümleleri kullanmış, sorunun gelişmiş ülkelerin gelişme süreçlerinden farklı olduğunu savunmuştur.²⁰⁵ Furtado ve Frank’ın bu tezlerinden, az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkelerin kalkınma süreçlerinin aynı koşullara sahip olmadığını, bu nedenle modernleşme teorilerinde öne sürülen, “gelişmiş ülkeler nasıl geliştirse az gelişmişler de onları taklit ederek gelişebilir” iddiasının da bu doğrultuda çürütülmeye çalışıldığını anlamak mümkündür.

Mevcut gelir eşitsizlikleri ve kültür farklılıkları nedeniyle birçok araştırmacı, az gelişmiş ülkelerin ikili toplum yapısına ve ekonomik sisteme sahip olduğunu düşünmektedir. Bu düşünceye göre az gelişmiş ülkelerdeki ekonominin ve toplumun sadece bir bölümü dış kapitalist dünya ile yakın ilişki kurar, bu sayede gelişirken/modernleşirken, diğer bölümü ise tecrit halinde, asgari kalkınmışlık seviyesinde ve az gelişmiştir. Frank burada bahsedilen ikili toplum tezini reddeder. Kapitalist sistem genişledikçe her yere uzanmış, tecrit edildiği ileri sürülen az gelişmiş dünyaya bile bütünüyle girmiştir. Dolayısıyla bugün sözü edilen ülkelerdeki modern bir kısım şehir ya da metropoller nasıl kapitalist dünyanın bir ürünüyse, geri kalmış bölgeler de aynı sistemin sonucunda ortaya çıkmıştır.²⁰⁶

Az gelişmiş ülkelerde sanayinin gelişmesi, yaptıkları ya da yapabilecekleri ihracat miktarıyla doğru orantılıdır. Bu ülkelerin ihracat yaptığı alanlar daha önce de bahsedildiği gibi tarım ürünleri ve hammadde ağırlıklıdır. Ancak sözü edilen ve hedeflenen ihracat bunlar gibi düşük getiri sağlayan ürünler değil, endüstriyel üretimdir. Öte yandan sanayi malları üretebilmek için gereken teknoloji de tabî ki merkez

²⁰⁴ Andre Gunder Frank, “Az gelişmişliğin Gelişmesi”, der. Atilla Aksoy, *Az gelişmişlik ve Emperyalizm*, Birinci Baskı, İstanbul: Gözlem Yayınevi, s.103–104.

²⁰⁵ Şahin, s.126.

²⁰⁶ Frank, “Az gelişmişliğin Gelişmesi”, s.105,106.

lkelerde mevcuttur. Merkez ülkenin bu teknolojiyi genellikle vermeye yanaşmadığı, verse bile evre ülke idarecilerinden büyük tavizler kopararak teknoloji transferine razı olduğu bilinmektedir. Böylece evre ülke ya hiçbir zaman gelişememe ya da merkez ülkenin etki alanına dâhil olarak gelişme arasında bir tercih yapma pozisyonundadır.²⁰⁷ Tabi bu tercihi yaparken vazgeçtiği seçenek ise, maliyet olarak karşısına çıkmaktadır.

Frank azgelişmişliğin ulusal ve yöresel gelişimini sorgulamak amacıyla Brezilya örneğini incelemiştir. Kapitalizmin doğuşundan itibaren Brezilya’da Rio De Janeiro, Sao Paulo ve Parana gibi bölgeler ihracat ekonomilerine dönüşmüş, dünya kapitalist geliřmesinin²⁰⁸ yapısına bağlanmıştır. Bu bölgelerin dönemin altın çağından payını aldığı düşünülür. Ancak bu durum Frank’a göre aslında kendini üretemeyen ve sürdüremeyen bir uydu azgelişmişliğinden başka bir şey değildir. Bu bölgelerin pazarları ve üretkenlikleri gerileyince, buralara duyulan yerli ve yabancı ilgi kayboldu ve içinde bulundukları azgelişmişlik seviyelerine terk edildiler. Frank’a göre Sao Paulo veya Rio De Janeiro, Brezilya’nın diğer bölgelerine zenginlik sağlamak yerine bunları i sömürge uydularına dönüştürmüş, azgelişmişliklerini derinleştirmiştir.²⁰⁹

Kapitalizm hiyerarşık bir düzen ortaya çıkarmıştır. Bu düzen gelişmiş ülkeler lehine işlemektedir. Azgelişmişler hiyerarşık üstleri olan gelişmişlere ekonomik artıklarını aktarmak görevlerini üstlenmişlerdir. Böylece metropol, kendi kalkınma hızını artırmak için uydudan haraç alır konumdadır. Uydu da metropole aktardığı bu kaynak sebebiyle azgelişmiş olarak kalkmaktadır.²¹⁰ Bu tezi, Wallerstein’in çevreden merkeze sürekli bir artı değer akışının olduğu yönündeki tespiti desteklemektedir.²¹¹ Frank’a göre azgelişmişlikten kurtulmanın yolu merkezden yani kapitalizmden uzaklaşmaktır. Kapitalizmin sömürüsüne maruz kalmamaktır. Frank uydu ülkelerin en belirgin ekonomik gelişimlerinin, metropolleriyile olan bağlarının en zayıf olduğu dönemde gerçekleştiğini ifade eder, öte yandan geçmişte metropolyle çok sıkı ilişkileri

²⁰⁷ Cırhinlioğlu, s.145–147.

²⁰⁸ Kapitalist gelişme, feodal düzenden miras kalan i anarşi sonucu doğan; üretim ve tüketime, kazanma ve harcamaya dayanan yapıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulkadir Zorlu, *retim ve Tüketim Teorileri*, Ankara: Glocal Yayınları, 2006.

²⁰⁹ Frank, “Azgelişmişliğin Gelişmesi”, s.109,110.

²¹⁰ Fuat Ercan, *Gelişme Yazını Açısından Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, Birinci Baskı, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996, s.154.

²¹¹ Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, ev. Ender Abadoğlu - Nuri Ersoy, 2. Baskı. İstanbul: Aram Yayınları, 2005, s. 51–52.

bulunan ülkelerin bugün en az gelişmiş durumda bulunduğunu, bu durumun bir tesadüf olmadığını savunur.²¹²

Frank, 17. yy.daki Avrupa bunalımı, Napolyon Savaşları, I. ve II. Dünya Savaşları, 1929 Buhranı gibi dönemlerde özellikle Latin Amerika ülkelerinde önemli endüstriyel kalkınmalar gerçekleştiğini ileri sürer. Bu kriz dönemlerindeki yatırım ve ticari ilişkilerinin zayıflaması sayesinde, uydular önemli ölçüde özerk bir sanayileşme ve büyüme sağlayabilmiştir. Şili'nin, yine bu dönemlerde inşaat sanayisinin önemli bir ihracatçısı haline gelmesi bir diğer örnektir.²¹³

Frank merkez - çevre ilişkisinin kökenlerini koloniler (sömürgeler) dönemine dayandırmaktadır. Batı ülkelerinin kendi toprakları dışında işgal ettiği, sömürgeleştirdiği bölgelerde yerleşim yerleri kurmaları ve bu bölgelerle sürekli irtibat halinde kalmaları sonucu zamanla bu yeni yerleşim yerleri batının uydusu haline geldi. Ardından bu uyduların kendi içlerinde de sarmal halinde devam eden merkez - çevre ilişkisi ortaya çıktı. Yani hem uluslararası hem de yerel-bölgesel düzeyde bir metropol-uydu ilişkisi ortaya çıktı. Bu bağımlılık ilişkilerinde kaybeden hep çevre ülkeler olurken, bu ülkelerin ekonomik artıklarıyla zenginleşen merkez, sistemin sürmesi için elinden geleni yapmayı halen sürdürmektedir.²¹⁴ Bu ilişkide bir yanda zincirin ucundaki halka; merkez sürekli kalkınırken, diğer yanda zincirin diğer ucundaki çevre eşzamanlı olarak az gelişmektedir.²¹⁵

Ülkemizde de yaygın bir görüş olan gelişmenin batılılaşma veya batıyla yakınlaşma ile olabileceği anlayışına Frank şiddetle karşı çıkmış, hatta gelişmişliğin göstergesi olarak lanse edilen Batılı toplumlardan ne zaman uzaklaşırsa, kalkınmanın da o an sağlanabileceğini iddia etmiştir. Batı ile geçmişte çok yakın olan ülkelerin günümüzde en fakir ülkeler konumunda olduğunu, oysa tarihsel süreçte azgelişmiş toplumların, gelişmiş ülkelere uzak kaldığı her dönemde belli ve sağlam bir ilerlemenin sağlandığını savunmuştur.²¹⁶ Buna örnek olarak 2. Dünya Savaşı sırasında gelişmiş ülkelerle ilişkileri azalan Latin Amerika ülkelerinin yakaladığı hızlı büyüme

²¹² Frank, "Azgelişmişliğin Gelişmesi", s.111, 113.

²¹³ Frank, "Azgelişmişliğin Gelişmesi", 112.

²¹⁴ Cırhinlioğlu, s.141-142.

²¹⁵ Şahin, s.133.

²¹⁶ Frank, "Azgelişmişliğin Gelişmesi", s.111-112.

trendlerini, özerk sanayileşmelerini ve hiçbir zaman uydu/batılı olmayan Japonya'nın kalkınmasını göstermiştir.²¹⁷

Frank, gelecekte dünya ekonomisinin gittikçe kötüleşeceğini tahmin eder. Güney'in ve doğunun borç yükü altında ezilen ülkeleri, demokrasilerini de korumakta zorluk çekecektir. IMF politikaları, borçların sadece istikrara kavuşmasına ve asla bitmemesine yarayan, borç alan çevre ülkelerin ekonomik hatta bazen de siyasi kararlarını kontrol etme amacı taşır.²¹⁸

Öte yandan yukarıda da bahsedildiği üzere Merkez - Çevre kuramı sadece uluslararası düzeyde cereyan etmez. Ülkelerin kendi içerisinde de merkez ve çevre bölgeler vardır. Latin Amerika ülkelerinden Brezilya'da Sao Paulo ve Rio de Janeiro ile diğer bölgelerin gelişmişlik düzeyi aynı değildir, olması da beklenemez. Aynı durum Arjantin'de Buenos Aires ile diğer bölgeler için de geçerlidir. Yani azgelişmiş ülkelerin kendi içlerinde de gelişmiş – azgelişmiş bölgeler vardır.²¹⁹ Bu da teorik olarak merkez-çevre olarak algılanmalıdır. Çünkü bu gelişmiş kentler de çevre kentlerin zenginliklerini, sermaye birikimlerini kendi gelişimleri için kullanmaktadır.

Frank, kapitalizmin temel unsurları olan sermayenin serbest dolaşımı ve ihracata dönük büyüme gibi unsurların kalkınmayı sağladığına yönelik tezleri şiddetle reddeder. Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelerin bu yöntemle kalkınmış olmaları, bu sebeple diğer birçok çevre ülkenin G.Kore ve Tayvan'ı örnek alarak başarılarını kopya edebileceklerine dair inanç yersizdir. Çünkü Frank'a göre bu ülkelerinin kalkınmalarının asıl nedeni, kapitalizmin yukarıda bahsedilen unsurlarından ziyade, Soğuk Savaş ortamından kaynaklanan konjonktür ve ABD'nin dayattığı toprak reformudur. Öte yandan ihracat yönelimli büyüme modelini örnek alan birçok Latin Amerika, Afrika ve Güneydoğu Asya ülkesi bu çabalarında başarısız olmuştur.²²⁰ Bu tespitle Frank, kapitalizmin kalkınmada sürükleyici olmadığını ispatlama arzusundadır.

1970'li yıllarda Polonya, Romanya, Macaristan, Arjantin, Brezilya, Şili gibi askeri diktatörlük ya da komünist rejimle yönetilen ülkeler, dış ticaret (ihracat-ithalat)

²¹⁷ Cırhinlioğlu, s.142.

²¹⁸ Frank ve diğerleri, *Düşük Yoğunluklu...* s. 64.

²¹⁹ Frank, "Azgelişmişliğin Gelişmesi", s.107.

²²⁰ Frank ve diğerleri, *Düşük Yoğunluklu...* , s.51.

yönelimli kalkınma politikası benimsediler. 80'lerde bu ülkeleri Yugoslavya, Meksika ve Filipinler takip etti ve tüm bu ülkeler dış borç ödeme modeli olarak IMF'in önerilerinden faydalandılar. Frank bu noktada sözü edilen ülkelere demokrasi geldikten sonra da aynı kalkınma politikaların uygulandığı belirterek, demokrasinin neyi değiştirdiğini sorgulamıştır. Bu ülkelerde başlayan demokratik süreç ve yapılanma sonrası da yönetici sınıf yine halk karşıtı faaliyetlerde bulunmuştur. Frank'a göre bu durum, demokrasinin Güney'in Kuzey tarafından sürekli sömürülmesinin ve ezilmesinin bayrağı konumunda olduğunu gösterir.²²¹

Frank'a göre, seçimlere dayalı demokrasi geldiği her ülkede başarılı olamamıştır. Özellikle de "Üçüncü Dünya" ülkelerinde. Arjantin'de Peron, Alfonsin ve Menem gibi seçimle gelen yöneticilerin halk karşıtı ekonomik kemer sıkma politikaları uygulaması, 1989'da ulusal gelirin %10 halkın gelirinin %50 azalması, yine aynı dönemde Peru'da seçimle işbaşına gelen Alan Garcia döneminde ulusal gelirin %20 gerilemesi, Costa Rica, El Salvador ve Guatemala'da da aynı gelişmelerin yaşanmış olması bunu kanıtlar niteliktedir. Nikaragua ve Panama'da iç savaş ortamının ve devlet sisteminin, batının önerdiği şekilde değiştirilip düzenlenmesi halinde önerilen "barış ve para" yerine bu ülkelerin halkları işsizlik ve yoksullukla ödüllendirildiler. Bununla beraber batının bağımlı birer ekonomik sömürgesi oldular.²²² Kapitalizmin mutlak şartı olan demokrasi, çevre ülkelerde kalkınmayı sağlayamamış, aksine girdiği ülkeyi batının bağımlı bir kolu haline dönüştürmüştür.

Samir Amin dünyada merkez-çevre şeklinde var olan eşitsiz ayrımın yerine çok merkezlilik temelinde, tüm dünya ülke ve bölgelerinin temsil edildiği, söz sahibi olduğu bir yöntemi önerir. Bu yöntem ile tüm ülkeler arasında eşgüdüm sağlanabilecek, devletler kapitalizmin daha fazla yayılmasını desteklemek yerine karşılıklı ilişkilerini iç gelişmelerinin gereklerine bağımlı kılacaklardır.²²³

Amin, merkezin çevreye bakışını, Avrupa'nın Arap ülkelerine karşı izlediği politika ile anlatır. O'na göre Avrupa, ABD ve İsrail'in stratejisine her zaman saygı göstermiştir. Körfez savaşı Avrupa'nın bu politikasını açıkça göstermiştir. Bu politikada amaç Arap dünyasını mümkün olduğunca kırılgan ve zayıf bir konumda tutmaktır. Bu

²²¹ Frank ve diğerleri, *Düşük Yoğunluklu...*, s. 47, 54,56

²²² Frank ve diğerleri, *Düşük Yoğunluklu...*, s. 61,62.

²²³ Amin, *Kaos İmparatorluğu*, s.17.

nedenle AB, Arap Birliği'ne şiddetle karşı çıkar. Yine bu nedenle Körfez'deki antidemokratik rejimlere müsamaha gösterir.²²⁴ (Günümüzde AB'nin bu politikasını terk ettiği görülüyor)

Johan Galtung, emperyalizmi tanımlarken, Frank'ın yukarıda bahsedilen 'merkez ve çevrenin yerel düzeydeki oluşumu' savına benzer bir hipotez ileri sürmüştür. Galtung, emperyalizmi merkez ulus ile çevre ulus arasında belli özelliklerin hâkim olduğu bir ilişki olarak tanımlamıştır. Bu özellikleri ise; "merkez ulustaki merkez ile çevre ulustaki merkez arasındaki çıkar uyumu", "merkez ulustakine kıyasla çevre ulusların daha fazla çıkar uyumsuzluğu içinde bulunması" ve "merkez ulustaki çevre ile çevre ulustaki çevre arasında çıkar uyumsuzluğunun bulunması" olarak sıralar.²²⁵ Yani Galtung merkez – çevre ilişkisini daha derinleştirmiş, "merkezin merkezi", "merkezin çevresi", "çevrenin merkezi", "çevrenin çevresi" gibi kavramlar ile küresel ilişkileri daha kapsamlı açıklamaya çalışmıştır.

Galtung, merkez ulustaki merkezin, çevre ülkede mutlaka bir destekçisinin olması gerektiğini ifade eder. Ona göre bu destekçi, çevrenin merkezidir. Çevre ülkedeki merkez, merkez ülkedeki merkeze çıkar uyumu nedeniyle sıkı sıkıya bağlıdır ve bağımlıdır. Galtung'un üzerinde durduğu olgu, yukarıda bahsedilen kavramların kendi arasındaki uyumsuzluğu ya da çıkar çatışmalarıdır. Öncelikle çevre, ekonomik ve toplumsal birikimini merkeze aktarırken, kendi merkezi ve çevresi arasındaki çıkar çatışması yaşar. Öte yandan merkez bu birikimi sahiplenirken de kendi merkezi ve çevresi arasında ganimetin paylaşımı konularında uzlaşamaz. Ancak kazanan her zaman merkezin merkezi olur. Tabi tüm bu durumlar, merkez ulusun çevre ülkede bir işbirlikçisi olması durumunda mümkündür. Aksi halde emperyalizmden ya da sömürden bahsetmek güçleşir.²²⁶

Bağımlılık kuramını inceleyen Prof.Dr. Doğu Ergil, çevrenin merkezle olan ilişkisini bağımlılık, merkezin çevreyle olan ilişkisini de sömürme olarak değerlendirmektedir. Ergil'e göre gelişen hiçbir ülkenin kapital sistemden etkilenmemesi mümkün değildir. Ancak çevre ülkeler kapital sistemden olumsuz

²²⁴ Amin, *Kaos İmparatorluğu*, s.28.

²²⁵ Johan Galtung, "Emperyalizmin Yapısal Teorisi", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2004, s.30.

²²⁶ Galtung, s.30–32.

etkilenirken, merkez ülkeler sistemin kendi lehlerine olan avantajını çok iyi kullanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle Ergil çevre ülkelerin gelişmesini merkezin sermaye ve teknolojisine bağımlı olarak görmekte, bu durumu uluslararası adalet ve rekabet açısından sorgulamaktadır.²²⁷

Merkez - çevre konusuna ilgi gösteren bir diğer Marksist kökenli bağımlılık kuramcısı olan Samir Amin, Frank'ın metropol - uydu modeliyle aynı doğrultuda bir yaklaşım tarzı benimsemektedir. Amin, sermaye birikim sürecini merkez ve çevre ülkeler ayrımını artıran bir faktör olarak görür. Bu da kutuplaşmaya neden olur.²²⁸ Bu bağlamda, dünya ekonomik sistemini iki parçaya ayırırken bu parçalardan merkezin rahat ve bolluk içinde, çevrenin ise buna hizmet eden köle olduğunu ifade etmektedir. Amin'e göre çevre ihracat yoluyla merkeze para aktarır, merkezin yabancı sermayesi çevreden büyük paralar kazanır ve bu kaynağı tekrar merkeze aktarır, bu şekilde sistemin çarkları dönmeyen devam eder. Bu yapıdan kurtulmak için merkez ile bağlar kesilmeli, kapitalizmden vazgeçilmelidir. Ancak Samir Amin bunu söylerken diğer yandan da mevcut sosyalizmi savunmamış, bugünkü sosyalizmin ülkeleri sömürmeye yardımcı olduğunu dile getirmiş, yeni bir sosyalist alternatif sistem geliştirilmesi gereğinin altını çizmiştir.²²⁹

Samir Amin, çevre ülkeleri 'Üçüncü Dünya' ve 'Dördüncü Dünya' ülkeleri olarak gruplandırır, Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin diğerlerine göre nispeten daha iyi düzeyde bulunduğunu, yarı endüstrileşmiş toplumlar olduklarını ileri sürer. Dördüncü Dünya olarak nitelediği başarısız devletlerden ise ümidini kesmiştir. Amin, 'Üçüncü Dünya' ülkelerinin bölgesel gruplaşmalar (Arap Birliği ve Afrika Birliği gibi) oluşturarak haklarını daha rahat savunabileceklerini iddia ederken, Batı'nın buna şiddetle karşı çıktığını belirtir. Aslında Amin'e göre Avrupa Birliği'nin kurulması ve idaresi oldukça zor iken, ortak kültüre ve dile sahip ondan çok daha kolay örgütlenebilecek bir Arap Birliği'nin işlevsel olmamasını eleştirir. Eleştirilerin bir bölümü Arap Birliği'ni organize edemeyen, ayakta tutamayan bölge devletlerine iken, aslan payı egemen ve kapitalist devletlere yönelmiştir. Amin, hegemon Batı'nın petrol

²²⁷ Ergil, s.168.

²²⁸ Amin, *Kaos İmparatorluğu*, s.11.

²²⁹ Samir Amin, *Entelektüel Yolculuğum*, çev. Uğur Günsür, Birinci Baskı, Ankara: Ütopya Yayıncılık, 2000, s.64,83,84.

kaynaklarını ilelebet kontrol altında tutmak için ‘Üçüncü Dünya’ bölgelerinin tümünde istikrarsızlık ve güçlü olmayan bir yapılanma arzu ettiği kanısındadır.²³⁰

‘Dördüncü Dünya’ ülkelerinin Samir Amin tarafından çevre ülkeler grubunda gösterildiğinden daha önce bahsedilmişti. Amin, aslında ‘Dördüncü Dünya’nın artık çevre statüsünü bile hak etmediğini, bu bölgelerin kapitalist yayılmanın yıkıma uğrattığı alanlar olduğunu ifade eder. ‘Dördüncü Dünya’ kapitalist yayılmanın bir sonucudur ve çevrenin en zayıf halkasıdır. Amin’e göre geleceğin çevresinde bu toplumlar yer alamayacak, çok daha düşük düzeylerde kendilerine yer bulacaklardır. Onların yerine yarının çevresini günümüzdeki yeni sanayileşmiş ülkeler olarak nitelenen ‘Üçüncü Dünya’ ülkeleri alacaktır.²³¹

Samir Amin, batı medyasının kuzey ile güney (merkez – çevre) arasındaki çatışmanın ortadan kalktığını ve artık böyle bir sorunun kalmadığını çağrıştıran yayınlarını eleştirir. Bu propagandanın sebebini, kuzey - güney çekişmesinin olmadığını savunan batılı ideolojiye destek vermek olarak görür. Çünkü batılı devletler bu çekişmeyi kabul ederse, çevre halklarının çıkarlarına yönelttikleri sürekli saldırıları itiraf etmiş olurlar. Bu kapsamda Amin, kuzey-güney çatışmasının şiddetini göstermesi açısından 1. Körfez Savaşı’nı örnek verir. Batı’nın Irak’a askeri müdahalesi söylendiği üzere demokrasi ve hukukla ilgili değildir. Öyle olsa aynı batı İsrail’in Filistin ve Suriye’deki kanun tanımazlığına, BM kararlarına rağmen müdahale etmez miydi? Irak’a savaşı göze alan batı İsrail’e neden alamadı sorularını gündeme getirir. Amin bunun nedenini, rejimlerin Batılı ittifaklar içerisinde yer aldıkları sürece yaptıkları katliam ve hukuk dışı uygulamaların görmezden gelindiği gerçeği ile açıklar. Bu kapsamda Körfez Savaşı’nın temel hedefi demokrasi ya da adalet değil, Arap Dünyası’nı kontrol etme görevi olan ve bu görev sebebiyle bölgenin en güçlü askeri kapasitesine sahip olma rolü biçilen İsrail’in gücünün, Saddam Hüseyin’in silahlandığı Irak Devleti tarafından geride bırakılması ihtimalinin doğmasıdır. Bu sebeple Irak Batı’lı ordular tarafından yıkıma uğratılmıştır.²³²

Hem kapitalizmi hem de küresel eşitsizliği eleştirmesi bakımından oldukça aykırı bir yaklaşım gösteren Amin, ‘Dördüncü Dünya’ ülkeleri üzerine yaptığı tespitler

²³⁰ Amin, *Kaos İmparatorluğu*, s.55,56.

²³¹ Amin, *Kaos İmparatorluğu*, s.70.

²³² Amin, *Kaos İmparatorluğu*, s.109,117,118.

ile bağımlılık kuramcıları arasında oldukça önemli bir yer bulmuştur. Ancak ayakları yere basan, net ve alternatif bir yol göstermemesi nedeniyle eleştirilmiştir.

E. Eşitsiz Mübadele

Eşitsiz mübadele kuramının önde gelen ismi Arghiri Emmanuel, uluslararası ticarete az gelişmiş ülkeler aleyhine işleyen bir düzen olduğundan yakındır. Bu düzen az gelişmiş ülkelerin sattığı ve satın aldığı ürünler ve hizmetlerden kaynaklanır. Yani çevre ülkelerin düşük getiriye sahip, teknolojik açıdan niteliksiz ve genellikle endüstriyel olmayan mamuller ihraç ederken, çok daha pahalı mamuller ithal etmeleri sonucu uluslararası acımasız rekabet koşullarında büyük bütçe açıkları ve yoksullukla karşı karşıya kalmaları Emmanuel'in eşitsiz mübadele tezini ortaya çıkarmıştır.

Arghiri Emmanuel'in eşitsiz mübadele tezinin özünde aynı miktarda emek değer üreten emek gücünün farklı ülkelerde değişik ücretler alması vardır.²³³ İşçi ücretleri az gelişmiş ülkelerde çok düşüktür. Az gelişmişliğin çaresini fakir ülkelerdeki ücret artışında gören Emmanuel, ücretlerdeki artışın kalkınmayı da beraberinde getireceğini iddia eder. Onun bu görüşü, işçi ücretlerinin eşit düzeye gelmesiyle tüm ülkelerdeki rekabet ortamının artacağı, az gelişmişlerin artık ihracat yapma şanslarının kalmayacağı ve böylece eşitsiz gelişmenin hızlanacağı eleştirilerini almıştır.²³⁴

Az gelişmiş ülkeler gelişmiş teknolojiye sahip değildir ve bu teknolojiyi elinde bulunduran ülkeler de onu vermeye hevesli değildir. Az gelişmişlerin sanayileşmeye devam etmesi için teknolojiye ihtiyaçları vardır. Bu da onları merkez ülkelere bağımlı kılar.²³⁵ Teknolojik gelişme ve bu sayede ortaya çıkan verimlilik artışı, tüm ülkelere eşit bir biçimde yayılamadığından, merkez ülkeler teknolojinin yarattığı imkanları tekelleştirmişlerdir.²³⁶ Merkez ülkeler az gelişmişlere doğrudan yatırım yaparak teknoloji temin ettiklerini söylese de yaptıkları; büyük karlar elde ettikten sonra

²³³ Arghiri Emmanuel, *L'Echange Inegal, Değiştirerek Düzenleyen: Çağlar Keyder, Emperyalizm Az gelişmişlik ve Türkiye*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1974, s.91.

²³⁴ Aksoy, s.203,233.

²³⁵ Cırhınlioğlu, s.146.

²³⁶ Arslan, s.40.

fabrikalarındaki son çiviye kadar söküp ülkelerine sermaye birikimi olarak geri dönmektir.

Eşit olmayan değişim konusunda Galtung'un 'iki aşamalı sömürü' değerlendirmesine değinmekte fayda vardır. Bu nokta sömürünün ilk aşamasında hegemon devletin yaptığı yağmalama ve karşılığında hiçbir şey vermemesi durumu vardır.²³⁷ Bu dönem Birinci Dünya Savaşı öncesi sömürge bulma yarışının yaşandığı sürece benzer.

Sömürünün ikinci aşaması, egemen devlet satın aldığı hammadde, gıda veya enerji ürünleri karşılığında bir şeyler vermeye başlar. Ancak verdikleri, aldıkları ile mukayese edilemeyecek düzeyde önemsiz ve değersizdir. (Galtung, burada hegemon devletin verdiklerini biraz da mecazi olarak küçümseyerek bir çift boncuk olarak nitelemiştir.) Uluslararası güç ilişkileri değiştikçe, kamuoyu baskısı ve duyarlılığı arttıkça egemen ülkenin ödediği miktar da artar. Ancak burada akla gelen soru bir noktada bu değiş – tokuşun eşit hale gelip, gelemeyeceğidir.²³⁸

Samir Amin, eşitsiz mübadeleye uluslararası tarım ve gıda yetiştiriciliği açısından bakmış, küresel dengesizliğin bir başka boyutunu incelemiştir. Amin, kapitalizm öncesi tüm toplumların köylü toplumlar olduğunu ancak kapitalizm sonrası modern tarımsal sanayi şirketleri tarafından her alanda olduğu tarıma da yoğun bir saldırı ve ele geçirme politikası izlendiğini ifade etmiştir. Bunun kanıtı olarak da 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün Katar'da, tarımsal ürünler ve gıda için genel rekabet kuralını kabul etmesini gösteren Amin, bu kararın sonucunda milyarlarca rekabetçi olmayan çiftçinin kısa bir zaman içerisinde iflas edeceğini ileri sürmüştür.²³⁹

Amin'e göre DTÖ'nün aldığı kararda artan dünya nüfusunun gelecekteki gıda ihtiyacını karşılama amacı vardır. Aslında doğru bir amaç olarak kabul edilse de neticeleri ve yarattığı eşitsizliğe de değinmek gerekir. Zaten modern yöntemler ve makineleşme sebebiyle az gelişmiş ülkelerde tarımdan alınan verim 1'e 10 düzeylerindeyken, en ileri kapitalist ülkelerde bu oran 1'e 2000'e yaklaşmaktadır. Bu

²³⁷ Galtung, s.34.

²³⁸ Galtung, s.34-35.

²³⁹ Samir Amin, "Dünya Yoksulluğu, Yoksullaşma ve Sermaye Birikimi", *Mülkiye Dergisi*, Cilt:33, Sayı:262, Yıl: 2009, s.89,91.

eşitsiz rekabet şartlarının yanı sıra, gıda ve hammadde üretimi dışında pek gelir elde edemeyen tarımsal az gelişmiş ülkeler için bir olumsuz haber de gıda fiyatlarının 50 yıl önceye kıyasla beşte bire düşmüş olduğu gerçeğidir. Amin bu şekilde ilerlenmesi durumunda şu an üç milyar köylü tarafından üretilen gıdanın gelecekte modern ülkelerin otuz-kırk milyon çiftçisi tarafından üretilebileceğini düşünmektedir. Amin bu durumda “şu an geçimini tarımdan sağlayan milyarlarca insanın akıbeti ne olacaktır” sorusunu gündeme getirmiştir.²⁴⁰

Eşitsiz mübadele kuramcılarının Robert Gilpin, uluslararası ekonomi politığe liberal bir süper gücün hâkim konumunda olmasında yarar görmüştür. Bu durumda küresel istikrar artacak, ekonomik faaliyetler bir düzen içerisinde sürecek ve dış ticarete dinamizm artacaktır. Aksi takdirde korumacı, tekelci ve merkantalist eğilimler artacak dünya ekonomik sisteminde bir kaos meydana gelecektir. Leslie Sklair ise Gilpin’in tezlerine cevap niteliğinde görüşler ortaya koyarak liberal merkez ülkelerin küresel istikrara değil, istikrarsızlığa yol açtığını savunur.²⁴¹

Robert Gilpin ve Leslie Sklair eşitsiz mübadele konusunda birbirleriyle farklı görüşte gibi görünmesine rağmen aslında olaya farklı açılardan bakmaktadırlar ve hatta birbirlerini tamamlamaktadırlar. Küresel çapta hakim güç ya da güçlerin olması, kaos ortamının engellenmesini sağlarken, Robert Gilpin’in eksik kaldığı konu bu gücün bir devlet yerine ulus üstü bir yapılanma olması durumunun daha yararlı olacağı gerçeğidir. Bu tür bir örgüt, herhangi bir devlete oranla daha adil bir yaklaşım sergileyeceğinden liberal bir süper gücün yerine düşünülebilir. Öte yandan Leslie Sklair’in eleştirdiği husus da bu sayede ortadan kalkacaktır. Daha adil bir ulus üstü idareci örgüt ile merkez ülkelerin çevreyi sömürmesi büyük çapta engellenebilir. Yani her iki kuramcının ifadelerini tamamlayan unsur; işleyen, adil, uluslararası ve meşru bir ulus üstü ekonomik örgütün dünya ekonomik sistemini yönetmesidir.

Uluslararası piyasalarda kriz dönemleri hariç hammadde fiyatları düşme, sanayi ürünlerinin fiyatları da artma eğilimde olduklarından sözü edilen piyasa için rahatlıkla tekelleşmiş ve kontrol altındadır ifadeleri kullanılabilir.²⁴²

²⁴⁰ Amin, “Dünya Yoksulluğu...”, s.90,91.

²⁴¹ Günsoy, s.223.

²⁴² Dos Santos, s.43.

F. Dünya Sistemi Kuramı

Wallerstein’le özdeşleşen Dünya Sistemi kuramı; kapitalist sistemin dünya pazarını yaratması, bu sayede yaratılan işbölümünün merkez olarak nitelendirilen gelişmiş kapitalist devletlerin çıkarlarına, çevre ve yarı-çevre adı verilen devletlerin (Wallerstein bu devletlere periferi ve yarı-periferi alanlar demiştir) aleyhine işleyen hiyerarşik bir sistem oluşturması, tarihin bu sistemin oluşturduğu ilişkiler ağı kavranmadan anlaşılamayacağı tezidir. Merkez ülkeler, ilişki kurdukları diğer ekonomileri kendi gereksinimlerine göre dönüştürmüşlerdir. (Avrupa pazarları için hammadde üretilip buralardan mamul madde alacak biçimde) Merkezde sermaye ağırlıklı üretim, çevrede ise emek yoğun üretim yürütülerek eşitsiz mübadele aracılığıyla değiştirilir, bu sayede büyüyen kapitalizm azgelişmişlik yaratır.²⁴³

Dünya sistemi kuramının sahibi Wallerstein, sosyal bilimlerin; insanlık tarihi boyunca bazı dönüm noktalarının olduğu iddiasına destek verir. Ona göre en önemli iki dönüm noktası “Tarım Devrimi” ve “Modern Dünyanın Ortaya Çıkışı”dır. İkinci dönüm noktası üzerinde duran Wallerstein, bunun nasıl ortaya çıktığını, tarihsel boyutunu da irdeleyerek izah etmek amacıyla kuramını oluşturmuştur.²⁴⁴

Dünya Sistemi’nin temel özellikleri şunlardır:

- Dünya sistemi sosyal bir sistemdir. (Bir sosyal sistemin en ayırt edici özelliği, içindeki yaşamın büyük oranda kendi başına/bağımsız olmasıdır).
- Dünya sisteminin sınırları, üye grupları, meşruiyet kuralları, sistematiği ve bağdaşıklığı vardır.
- Küçük, özerk veya herhangi bir düzenli-talep edici sistemin parçası olmayan geçimlik ekonomiler, dünya sistemi içerisinde yer almaz. Aksine bu sistem oldukça büyük, karmaşık ve birbirine bağımlıdır.
- Dünya sistemi, gerilime sahip bir ortam içinde çatışan gruplardan oluşur. Her grup kendi menfaatleri için çabalar. Sistemi bu doğrultuda şekillendirme arzusundadır.

²⁴³ Seyidoğlu, s.210,211.

²⁴⁴ Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi; Kapitalist Tarım ve 16.Yüzyıl’da Avrupa Dünya - Ekonomisinin Kökenleri*, 1. Cilt, çev. Latif Boyacı, 1.Baskı, İstanbul: Bakış Yayınları, 2004, s.21,9.

- Dünya sistemi bir organizmaya benzer, onun özelliklerine sahiptir. ²⁴⁵

Wallerstein oluşturmak istediği Dünya Sistemi kuramının sınırlarını belirlemek amacıyla ilgi alanını, Avrupa ülkelerinin “denizaşırı mülkiyetleri” ve onlarla olan emperyalist münasebetlerinin nasıl işlediğinin analizi ile şekillendirmiştir. Bu kapsamda bağımsızlıklarını ilan eden eski sömürge yeni bağımsız devletlerin, bağımsızlık sonrası dönemleri de onun inceleme alanına girmektedir. Tüm Afrika Kıtası, Latin Amerika bölgesi, Doğu Avrupa ülkeleri, ABD’nin iç savaş öncesi dönemi hatta erken dönem ‘Batı ve Güney Avrupa’ Wallerstein’in araştırmak istediği coğrafi alanların kapsamı dâhilindeydi. Tüm bu bölgeleri incelemenin zorluğundan yakınan Wallerstein, erken dönem modern Avrupa’yı temel inceleme alanı olarak seçmesini buna bağlar. ²⁴⁶

Wallerstein modern dünyanın kökenlerini 16. yüzyıla dayandırır. Onun dünya sistemi kuramına göre yeryüzünde “dünya ekonomiler” ve “dünya imparatorluklar” olmak üzere iki temel yapı/unsur vardır. Bu bağlamda dünya imparatorlukları, içinde pek çok farklı kültürü barındıran Çin, Mısır, Roma gibi geniş siyasi yapılardır. Dünya ekonomiler ise daha karlı bir artı değer ve maksimum üretim peşinde koşan, ulus devletler ile sermayenin kilit öğeler olduğu, devletin temel ekonomik girişimci rolünü bırakarak, piyasa kurallarını ve koşullarını belirleyen bir aktör konumuna büründüğü bir sistemdir. ²⁴⁷ Ve bu sistem uluslararası alanda ülkeleri merkez ve çevre ülkeler olarak ayırmıştır. Wallerstein’in kuramından, modern dünya sistemini kapitalist dünya ekonomisi ya da bugünkü güncel adıyla küresel ekonomik sistem olarak nitelendirdiği çıkarımı yapılabilir. ²⁴⁸

“Dünya Ekonomiler” olarak nitelendirilen sistem; merkez, “periferi” yani çevre ve yarı çevre ülkelerden oluşur. Merkez bölgesi, ulusal kültüre ve değerlere sahip güçlü bir devlet altyapısını içinde barındıran, dünya sistemi içinde yer alan farklılıkları koruyacak bir mekanizma ve meşruiyet görevi görür. Çevre bölgesinin özelliği ise buralarda yerel devletin zayıf olması, bir nevi sömürge ya da neo-sömürge konumunda

²⁴⁵ Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi 1*, s.359,360.

²⁴⁶ Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi 1*, s.23,24.

²⁴⁷ Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi 1*, s.360,32,33. Dünya imparatorluklar, topraklarının büyük bölümünde tek bir politik sistemi yaşatan devletler olarak tanımlanırken, dünya ekonomiler, bütün topraklar üzerinde böyle bir politik sistemin hiç, ya da fiilen hiç, var olmadığı sistemler olarak ifade edilmiştir. Bkz. s.360

²⁴⁸ Immanuel Wallerstein: “*Jeopolitik ve Jeokültür*”, çev. Mustafa Özel, İstanbul: İz Yayınları, 1993, s.146.

olmasıdır. Wallerstein merkez ve çevre alanlar ile beraber iktisadi etkinlikleri, karmaşıklığı, devlet mekanizmasının kudreti, kültürel birlik ve beraberlik gibi birçok boyutta merkez ve çevre arasında bulunan yarı-çevre (yarı periferi) bölgelerin de mevcut olduğunu ileri sürer. Bu yarı çevre bölgelerden bazıları dünya ekonomisinin önceki versiyonlarının merkez ülkeleri, bazıları da dünya ekonomisinin değişen konjonktürü sonucu ortaya çıkan yükselen piyasalardır. Ona göre yarı-çevre dünya ekonomisinde gerekli, yapısal bir elemandır. Bu ara bölgeler çevre bölgelerine yerleşen grupların aksine, merkez ülkelere ve onların devlet aygıtlarına yönelecek baskıları kısmen de olsa başka yönlere çevirebilir.²⁴⁹

Wallerstein'in modern dünya sistemi, kapitalist dünya ekonomisi ile eşdeğerdir. Bu sistemin en avantajlı unsuru olan merkez ülkeler, küresel yapıyı kendi menfaatleri etrafında şekillendirmiştir. Ancak merkez devletlerin bu sistem içerisinde her zaman büyüme ve genişleme gibi avantajları bulunsun da merkez kalma özelliğini kaybetme riski de bulunmaktadır. Bu durum tüm taraflar için geçerlidir. Merkezdeki bir ülke yarı çevre, yarı çevrede bulunan bir ülkede çevre konumuna düşebilir.²⁵⁰ Yani merkez-çevre-yarı çevre bölgelerde bulunan devletler, aralarında yer değiştirebilirler. Bu durum dünya sisteminin bir özelliğidir.

Wallerstein'e göre çevre ülkelerdeki ucuz emek-işgücü ve büyük kazanç elde edilecek bakir alanlar merkez ülkeler için oldukça önemlidir. Çünkü Dünya Sistemi'nde kilit öge sermayedir. (Hatta sonsuz sermayedir.) Kapitalist dünya ekonomisinin temeli daha fazla tüketim alışkanlığı oluşturmaya, ihracat yapabilmeye ve sonsuz üretime dayanır. Bu üretimi minimum maliyetle sağlamak için az gelişmiş çevre ülkelerdeki üretim maliyetlerin düşük olması bir fırsat olarak görülür ve merkez ülkelerce değerlendirilir. Wallerstein'e göre 3. Dünya'daki yoksulluğun sebebi de budur. (Merkez ülkelerin çevre ülkelere ait kaynak ve fırsatlara el koyması)²⁵¹

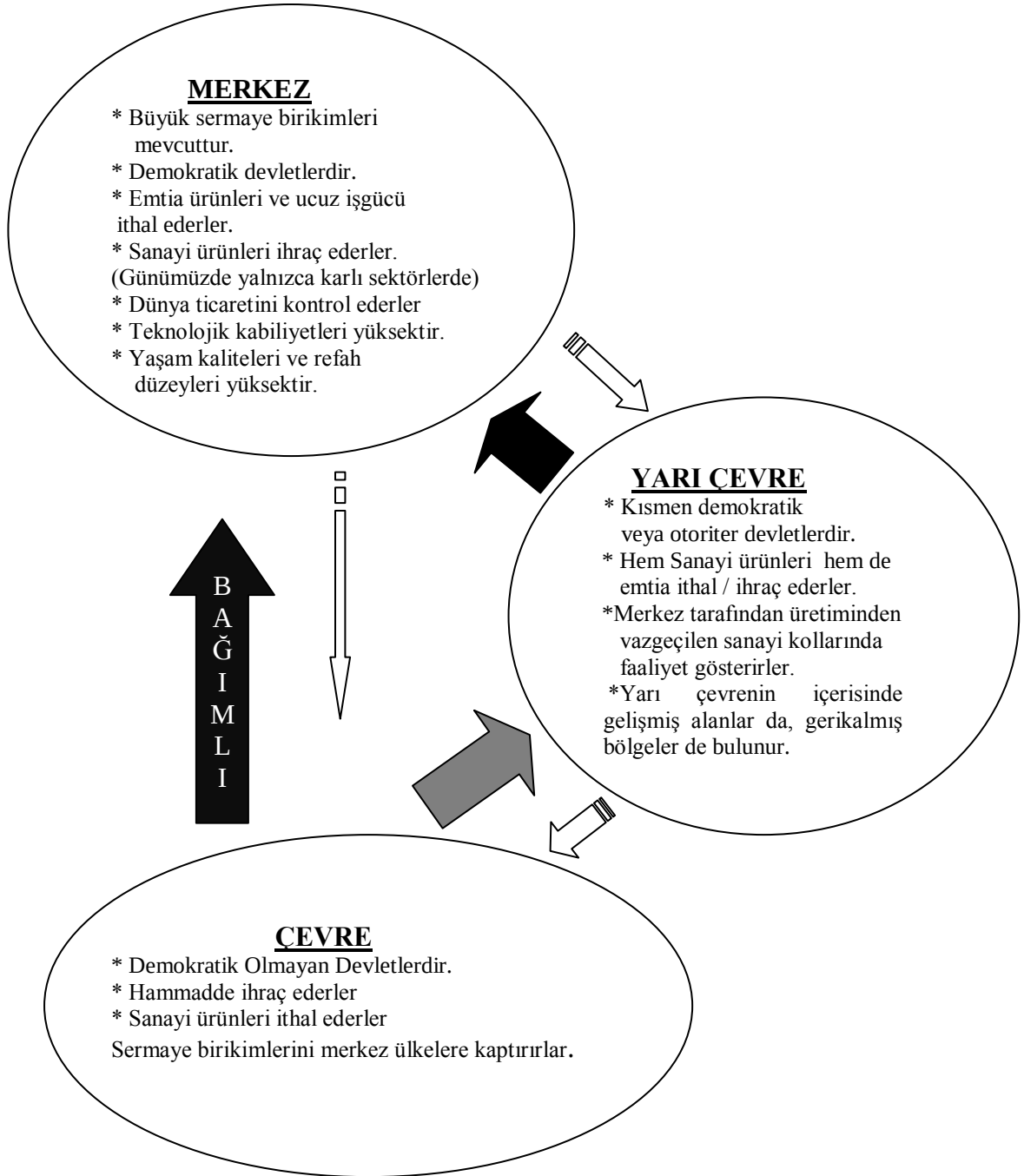
Wallerstein'in Dünya Sistemi Kuramının işleyişini anlatan merkez, çevre ve yarı çevre arasındaki ilişkileri gösteren şekil ile bu yapı daha rahat algılanabilir:

²⁴⁹ Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi 1*, s.361-362.

²⁵⁰ Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi 1*, s.362

²⁵¹ Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi 1*, s.116,117,361.

Tablo 6: Wallerstein'in Merkez-Çevre-Yarı Çevre Kuramı

Kaynak: Immanuel Wallerstein, Modern Dünya Sistemi 1, s.110-176.

Kuramını dönemsel parçalara ayıran Wallerstein²⁵² ilk olarak Avrupa’da ortaçağ sonrası dönemi ele almıştır. Bu dönemin başlarında Avrupa’da ne bir dünya ekonomisi ne de dünya imparatorluğu olmadığını, Avrupa’nın büyük çoğunluğunun kendi kendine yeterli feodal yapıda bulunduğunu ileri sürer. Dönemin en temel özelliği feodal üretim tarzının 14. yy.dan itibaren daralma göstermesi ve bu daralmanın da eski kıtada bazı politik sorunlar yaratmasıdır. Bölgesel çapta kriz olarak nitelenen bu durum artık Avrupa’nın doyum kapasitesine ulaştığı ve yeni bir düzenin ilk kıvılcımları için gelişen bir olay olarak görülür. Yeni bir “artı değer” yönetimi gerektiği hususunda varılan konsensüs sonucu kapitalist dünya sisteminin ilk aşamaları ortaya çıkmıştır. Wallerstein böyle bir kapitalist dünya ekonomisinin kurulmasında, üç temel etkeni öne çıkarır. Bunlar; dünyanın keşfedilen coğrafi hacminin genişlemesi, dünya ekonomisi için yeni emek kontrol metotlarının ortaya çıkması ve “merkez devletler” olarak nitelendirebilecek yeni güçlü ülkelerin dünya sahnesinde yer almaya başlamalarıdır. Wallerstein burada Portekiz ile başlayan coğrafi keşifler ve sömürge dönemini kastetmektedir.²⁵³

16. yy. da ortaya çıkan yeni sistem Avrupa ölçekli dünya ekonomisiydi. Bu sistem, daha önce dünyanın tanık olmadığı bir sosyal sistemdi. Bu yeni yapı, imparatorlukların, ulus devletlerinin aksine politik olmaktan çok ekonomikti. İçinde yeryüzündeki tüm yönetimleri barındırmakta tüm dünyayı kapsamaktadır. Ancak onun bir dünya sistemi olması bu sebepten değil, hukuksal olarak tanımlanmış bütün politik birimlerden büyük olmasından kaynaklanmaktadır. Wallerstein bu sistemin adını “dünya ekonomisi” olarak ifade eder. Çünkü sistemin en temel karakteristik özelliği ekonomi üzerine kurulmuştur.²⁵⁴

Oysa imparatorluk olarak nitelenen güç odağı politik bir yapıdır. Wallerstein imparatorluğun bu özelliği Eisenstadt’ın imparatorluk tanımına “İmparatorluk normalde geniş, merkeze büyük ölçüde bağlı bölgeleri içine alan politik yapıları adlandırmak için kullanılagelmıştır. Bu yapılarda merkez imparatorun şahsı ve merkezi politik kurumlarla temsil edildiği şekliyle otonom bir karakter sergiliyordu. Ayrıca her ne

²⁵² Kuramını 4 ana bölümde incelemiştir. İlk bölüm dünya sisteminin kökenleri ve dönemin şartlarını ele alırken, ikinci bölüm, ölçekli dünya ekonomisinin iç entegrasyonu, üçüncü bölüm modern sanayileşmenin teknolojik bölümünü ve son bölüm de kapitalist dünya ekonomisinin en güçlü olduğu dönem yani günümüze kadar olan süreci kapsar. Bkz. Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi*, s.28

²⁵³ Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi* 1, s.53-55

²⁵⁴ Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi* 1, s.31.

kadar imparatorluklar genellikle geleneksel meşruiyet üzerine oturtuluyor idiyseler de bünyelerinde kendilerini oluşturan parçaların her birinden öteye giden daha geniş potansiyel olarak evrensel politik ve kültürel yönelimler barındırmaktaydılar.” atıf yaparak vurgulamıştır. Bu kapsamda imparatorluklar binlerce yıldır dünya sahnesinde yer alırken sayıları belki de yüzlerle ifade edilebilir ve çok farklı özellikleri de bünyelerinde barındırır. Örneğin politik olarak merkezîyetçi olmak bir imparatorluk için hem kuvvet hem de zayıflık göstergesidir. Güce dayalı karakteri dolayısıyla alınan vergi, hediye ve tekeli ticari yapıdan kaynaklanan avantajlar sayesinde çevreden merkeze ekonomik akışın gerçekleşmesi, merkezîyetçiliğin kudretinin bir göstergesidir. Zayıflığın kaynağı ise, merkezîleşme sebebiyle oluşan bürokrasi sebebiyle elde edilen karın gereğinden fazlasının tüketilmesidir.²⁵⁵

Wallerstein’in vurgulamak istediği şeyle ilgili şu saptama yapılabilir. 16. yy. öncesi dönemde ülkeler arası bağımlılık sınırlı ve çok azdı. Dönemin dünya güçleri olan devletlerin askeri ve siyasi alanlarda bu güçlerini gösterirken ekonomik anlamda diğer toplumları etkileyebilecek durum ve şartlara sahip olmamaları da bu durumun sebepleri arasındadır. Ülkeler arası mal ve ürün alım-satımının günümüzle kıyaslanamayacak düzeyde az ve belli alanlarda olması (istisnalar hariç) hiçbir ülkeyi diğerine mutlak bağımlı ve muhtaç hale getirmemiştir. Zaten ürün çeşidinin de oldukça az olması, öte yandan sözü edilen tarihlerde insanların gereksinim duyduğu teknolojinin zayıf ve günlük hayatta kullanım alanının dar olmasıyla da paralel olarak birkaç parça ile sınırlı olması uluslararası alanda bağımlılığın oluşmasını önlemiştir. Bu bağlamda 16. yy öncesi dönem uluslararası bağımlılığın az olduğu, 16. yy. sonrası dönem ise küresel ilişkilerin ve bağımlılığın üst düzeyde arttığı süreç olarak ifade edilebilir.²⁵⁶

Dünya ekonomisi modern dünyanın bir keşfi değildir. Çünkü binlerce yıl önce de dünya ekonomileri vardı. Ancak bu ekonomiler her zaman dünya imparatorluklarına dönüşmüştür. (İran, Mısır, Roma ve Çin gibi) Dünya ekonomisinin temel özelliği 500 yıl ayakta kalmasına rağmen hiçbir zaman bir dünya imparatorluğuna dönüşmeme

²⁵⁵ Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi 1*, s.31,32.

²⁵⁶ Bu konuda benzer bir dönemselleştirmeyi Samir Amin de yapmıştır. Amin’in sınıflandırmasında ilk sırayı Avrupa’nın coğrafi keşiflere ve yeryüzünü işgal sürecine başlaması alırken, bu süreç 1500–1800 yılları arasını kapsar. Daha sonraki yüz yıl boyunca “rekabetçi kapitalizm” yaşanmış, ardından kapitalizmin günümüzdeki şekli olan üçlü yapı (ABD, Japonya ve AB) 1900 sonrası döneme hâkim olmuştur. Bkz: Samir Amin, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, çev. Semih Lim, İkinci Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997, s.67-70.

kabiliyetindedir. Dünya ekonomisinin gücü buradan kaynaklanır ve bu kapitalizm sayesinde olur.²⁵⁷

Kapitalizm sadece dünya ekonomisi çerçevesinde uygulanabilir. Dünya imparatorluklarında bu mümkün görünmemektedir. Wallerstein bunun nedenini Avrupa ile Çin'i kıyaslayarak göstermeye çalışmıştır. Bu bağlamda birçok akademisyenin görüşlerine (akademisyenlerden bazıları Avrupa'nın Çin'den çok önce tarım, endüstri ve askeri teknolojide üstünlüğü elinde bulundurduğunu savunurken, bazıları da Çin'in Avrupa'dan aşağı durumda bulunmadığını birçok icat ve gelişmenin Çin'den Avrupa'ya geçtiğini, hatta Çin'in kendisini tüm dünyadan üstün gördüğünü ileri sürmüştür.) yer veren Wallerstein, ilk olarak 16. yy. da Avrupa ve Çin arasındaki nüfusun birbirine yakın olduğu tespitini yaparak, burada beşeri şartlar açısından bir eşitsizlik olmadığını vurgulamıştır. İkili arasındaki ilk ayrımı tarımsal politikalara (toprağın ekiliş işleniş ve üretim yöntemleri açısından), ikinci ayrımı ise Çin'in büyük bir imparatorluk, Avrupa'nın ise ulus ve şehir devletlerden oluşan bir dünya ekonomisi olmasına bağlar.²⁵⁸

Wallerstein kuramında dünya ekonomik sisteminin sınırlarını tartışır. 16. yy sonrası dönemde bazı ülkeler bu sistemin içindeyken, bazı ülkeler dışında yer almaktaydı. Örneğin Rusya, Osmanlı Devleti ve İran sistemin dışında iken, Brezilya ve Macaristan içerdeydi. Hangi ülkelerin neden içeride ya da dışarıda yer aldığını sorgulayan Wallerstein, bunun sadece ticaret hacmi ile açıklanamayacağını savunurken, sebebini ise çevre ve yarı-çevre ülkeleri inceleyerek anlamaya çalışır. Rusya örneğini inceleyen Wallerstein güçlü ve sözü geçen bir imparatorluk olmasına rağmen Rusların Avrupa ekonomisi karşısında nasıl çevre ya da yarı-çevre durumuna geldiğini sorgular. Rusya'nın neden bu duruma geldiğinin iki açıklaması vardır. Birincisi ürettikleri ve satın aldıkları mamuller, ikincisi de sosyal ve politik yapıları.²⁵⁹

Kapitalist dünya ekonomisinde sabit unsur 'hiyerarşik iş bölümü'dür. Birçok ülke bu iş bölümünden daha yüksek pay almayı ya da sıralamadaki yerini değiştirmeyi

²⁵⁷ Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi 1*, s.32, 360.

²⁵⁸ Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi 1*, s.68-73.

²⁵⁹ Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi 1*, s.313-317. Wallerstein'in yarı-çevre olarak nitelendirdiği Rusya 16. yy. da Avrupa'ya hammadde ve tarımsal ürünler satarken, karşılığında mamul maddeler alıyordu. Sermayesini bu sayede yitirmekteydi. Öte yandan toplumsal yapısı ve yönetici sınıfı Avrupa'ninkinden oldukça farklıydı. Bkz s. 318.

ister. Bunun için mücadele eder ancak çok azı bunu başarır. Bunun nedeni pastanın büyüklüğünün pek değişken olmaması nedeniyle birinin başarısının diğerinin başarısızlığına yol açmasıdır. 17. yy. da gerileyen birçok yarı çevre bölgesi varken (İspanya, Portekiz gibi), ilerleyen oldukça az devletin (İngiliz Kuzey Amerika'sı) olması bu durumun bir göstergesidir.²⁶⁰

Wallerstein yarı - çevre bölgelerden İspanya'nın gerilemesini incelemiştir. Ona göre bu durum 17. yy.ın en şaşırtıcı olayıdır. İspanya'nın ekonomik ve siyasi yapısı zayıflık bulunduğunu, bunu askeri gücünün gizlediğini belirten Wallerstein, İspanya'nın 17. yy. da hammadde ihracatçısı ve imalat merkezi olduğunu ifade etmiştir. Sözü edilen yıllarda yaşanan derin kriz İspanya'yı da vurmuş, ülke önemli dış ticaret kaynağını oluşturan tekstil, gemi inşası ve maden alanlarında pazarlarını kaybetmiştir. Bunun sonucu olarak da İspanya'da merkez (Kastilya) ve çevre bölgeler (Katalonya ile Portekiz ve İspanya'nın diğer bölgeleri ile kolonileri) ortaya çıkmış, bu bölgeler arasındaki uçurum gittikçe derinleşmiştir. Bu bağlamda Kastilya'nın refahı için diğer tüm bölgelerden alınan vergi ve benzeri uygulamalar bugün İspanya'nın başına bela olan Katalonya ve daha sonra bağımsız olan Portekiz'de isyanların başlamasına neden olmuştur.²⁶¹ Wallerstein'in ifadesiyle bir yarı çevre ülke olan İspanya, kendi içinde çevre bölgeler yaratmış, böylece ülke içinde kalkınmışlık anlamında eşitsiz durum vurgulanmıştır.

Tezin bu bölümünde genellikle modern dünya sisteminin doğduğu, günümüze kadar uzanan küresel ekonomik düzenin oluşmaya başladığı 16. ve 17. yüzyıllar geniş bir şekilde anlatıldı. Peki, 20. yy ve sonrasında, özellikle günümüzde Wallerstein'e göre durum nasıldır? Bunu açıklamadan önce Wallerstein'in Dünya Sistemi Kuramı'nın işleyişini kısaca tekrar anlatmak yararlı olacaktır.

Wallerstein'in kuramına göre tarihin her döneminde, belli zaman aralıklarında tüm evrende söz sahibi konumunda bulunan hegemon bir güç ile ona meydan okuyan ikinci bir güç odağı bulunur. Bu iki taraf sürekli ve kısır bir mücadele içerisindedir. Bu mücadele sırasında üçüncü bir ülke güç kazanır ve aradan sıyrılarak bir sonraki dönemin hegemon gücü olur. Örneğin 19. yy.'ın hegemon gücü İngiltere ve ona meydan okuyan

²⁶⁰ Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi; Avrupa Dünya Ekonomisinin Pekiştirilmesi ve Merkantalizm*, 2. Cilt, çev. Latif Boyacı, 1. Baskı, İstanbul: Bakış Yayınları, 2005, s.207, 208.

²⁶¹ Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi* 2, s.208–210.

güç Almanya iken, bu iki ülkenin rekabet döneminde ABD aradan çıkmış ve 20. yy'ın hegemon gücü olmuştur.²⁶²

Tablo 7: Wallerstein'in Dünya Sistemi Kuramına Göre Merkez – Çevre – Yarı Çevre Bölgelerin Tasnifi

*	1600 Öncesi Kapitalizm Öncesi Dönem	1600 – 1900 Kapitalizmin Ortaya Çıktığı Dönem	1900 – 1970
Merkez (Sömüren)	Portekiz (1450–1600) Hegemon güç	Kuzey Batı Avrupa: Hollanda (1600–1700) yy. Hegemon Güç İngiltere (1700–1900) Hegemon Güç Fransa (Motor güç/İkincil güç)	ABD (1900-...) Hegemon Güç Avrupa Ülkeleri ve Japonya (Motor güç/İkincil güç)
Çevre (Sömürülen)	-	L.Amerika, D.Avrupa	G.Asya, Afrika ve L.Amerika
Yarı-çevre (Hem sömüren hem sömürülen)	-	Portekiz, İspanya, Rusya	D.Avrupa, G.Doğu.Asya

Kaynak: Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi 1. ve 2 Cilt.* / Abdülkadir Zorlu, *Üretim ve Tüketim Teorileri*, s.105

Peki, bu durum günümüzde de geçerli midir? Bir başka deyişle Amerika gelecekte de hegemon güç olmayı sürdürebilecek midir?

20. yy.ın hegemon gücü Amerika'nın, İkinci Dünya Savaşı sonrası politikası, savaşı kaybeden dönemin iki büyük gücü Almanya ve Japonya'yı kontrolü altında tutmak ve tekrar güçlenmelerine mani olmaktı. Bu iki ülke savaştan sonra Amerikan

²⁶² Yrd.Doç.Dr. Abdülkadir Zorlu ile 28 Eylül 2011 tarihinde yapılan söyleşi.

politikalarına karşı gelmeyen ve her ortamda bu politikalara destek veren hükümetlerce uzunca bir süre yönetildiler. Ancak 1969'dan itibaren Almanya'da, 1996'dan itibaren de Japonya'da bu yaklaşımı sorgulamaya başlayan iktidarlar, politikalarını bu kapsamda oluşturmaya ve mutlak Amerikan bağımlılığından vazgeçme çabalarına yöneldiler.²⁶³ Böylece 1970'li yıllar itibariyle Amerikan hegemonyası Wallerstein'in ifadesiyle çöküş sürecine girdi.

Wallerstein'e göre, 1970'ler itibariyle, Amerika artık mutlak hegemon güç değildir. Bu tarihten itibaren Batı Avrupa ve Japonya'nın artan ekonomik ve politik gücü Amerikan hegemonyasını ciddi şekilde tehdit etmiş, Amerikan yönetimleri de sözü edilen tarihlerde bu tehdidin farkına varmışlardır. Avrupa, dünya ekonomisindeki yapının kendisine sağladığı tüm avantajlarla birlikte, mevcut merkez- çevre yarılmasını korumak konusunda Amerika ile çıkar ortaklığına sahiptir. Öte yandan Avrupa, Amerika'nın açıkça ekonomik rakibidir ve bu rekabet gelecek on yıllarda daha da yoğunlaşacaktır.²⁶⁴ Bu kapsamda Amerika, daha önce uydusu olarak gördüğü bu ülkeleri kontrol altında tutabilmek ve bu ülkelerin gittikçe artan güçlerinin kendi etki alanının dışına çıkmasını engelleyebilmek için çeşitli tavizler vermiştir. G-7, Davos Dünya Ekonomik Forumu'nun icadı ve Üçlü Komisyon'un kurulması gibi. Wallerstein, bu tavizlerin verilmesindeki temel amacın, Amerikan hegemonyasının çöküşünü yavaşlatmak olduğunu iddia eder. Ancak bu amaca sekte vuran ve çöküşü hızlandıran iki gelişme yaşanmıştır. 1989-91'de SSCB'nin yıkılışı ve ortak tehdidin ortadan kalkması, öte yandan İkinci Bush dönemindeki kimseyi önemsemeyen, başına buyruk, neocan politikalar Amerikan hegemonyasına ve jeopolitik gücüne ciddi zararlar vermiştir.²⁶⁵

Wallerstein bu tespitler ışığında Amerikan hegemonyasının çöktüğünü ya da gücünün ve etki alanının ciddi şekilde azaldığını ispatlamak amacıyla birkaç örnek vermiştir. Latin Amerika ülkelerinde son yıllarda gerçekleşen seçimler ve iktidar değişimleri, büyük oranda Amerikan dış politikasının desteklemediği merkez sol eğilimli hükümetlere devredilmiştir. Bununla beraber Amerikan yanlısı olmayan

²⁶³ Immanuel Wallerstein, "U.S. Concerns: First Germany, Now Japan?", 1 Ocak 2010, <http://www.iwallerstein.com/u-s-concerns-first-germany-now-japan/>, Erişim Tarihi: 01.10.2011.

²⁶⁴ Immanuel Wallerstein, "'Batı dünyası hala var mı?", 1 Mayıs 2003, <http://www2.binghamton.edu/fbc/archive/112-tr.htm>, Erişim Tarihi: 08.10.2011.

²⁶⁵ Immanuel Wallerstein, "The United States Misreads Brazil's World Policy", 1 Şubat 2010, <http://www.iwallerstein.com/the-united-states-misreads-brazils-world-policy/>, Erişim Tarihi: 30.09.2011.

hükümetleri devirmeye yönelik Amerika destekli darbe planları genellikle başarısız olmuştur.²⁶⁶ 2003 yılında Amerika'nın Irak'a saldırısından önce BM Güvenlik Konseyi'nin onayını alamaması,²⁶⁷ S&P ve benzeri kredi derecelendirme kuruluşlarının Amerikan ekonomik sistemi ile ilgili tarihte ilk kez not düşürme işlemleri²⁶⁸ Wallerstein'in Amerikan hegemonyasının çöküşüne dair verdiği örneklerden bazılarıdır. 1950-60'lı yıllarda neredeyse her istediğini dünyaya kabul ettiren Amerika'nın artık birçok talebinin geniş destek bulmak bir yana ciddi muhalefetle karşılaşması onun bu tezini destekleyen bir durumdur.

Wallerstein'e göre Amerikan gücünün gerileme sebeplerinden biri, önceleri sadece Amerika tarafından gerçekleştirilen ucuz ve yüksek boyutlarda üretimin 1960 sonrası başta Japonya ve Almanya olmak üzere birçok ülke tarafından yapılabiliyor olmasıdır. Bugün üretimde Amerika'yı geçen ülke ya da ülkeler dahi bulunmaktadır. Öte yandan uzun yıllardır süregelen cari açık sorununu çözememiş olması da bu sebeplerden biridir. Bunun finanse edilememe riski dahi büyük panik oluşturabilecek güçtedir. Daha önce de belirtildiği gibi geçmişte bir hegemon gücün zayıflaması ya da bir diğer güçle mücadelesi neticesinde bir başka ülkenin hegemon olduğu konusunu dile getiren Wallerstein, günümüzde böyle bir gücün henüz kendisini göstermediğini, ileriki dönem için ise olası tahmininin, 2075 ya da 2100 yılında ancak yeni bir hegemon gücün ortaya çıkabileceği şeklinde olduğunu, bunu da Doğu Asya'dan beklediği söyler. Tabi bu bölgedeki üç temel gücün (Japonya Çin ve Güney Kore) ortak hareket edip entegrasyona yönelmesi şartını koşar.²⁶⁹

Wallerstein'ın dünya sistemi anlayışı geniş kapsamlı düşünülmelidir. "Kelebek etkisi"²⁷⁰ örneğindeki gibi dünyanın bir ucunda cereyan eden herhangi bir gelişmenin, diğer ucundaki toplumları derinden etkileyebilmesi, yani artık dünyanın her bölgesinin

²⁶⁶ Immanuel Wallerstein, "Obama, Bush, and Latin American Coups", 15 Kasım 2009, <http://www.iwallerstein.com/obama-bush-and-latin-american-coups/>, Erişim Tarihi: 01.10.2011.

²⁶⁷ Wallerstein, "The United States Misreads Brazil's World Policy".

²⁶⁸ Immanuel Wallerstein, "The World Consequences of US Decline", 15 Ağustos 2011, <http://translate.google.com.tr/translate?hl=tr&sl=en&tl=tr&u=http%3A%2F%2Fwww.iwallerstein.com%2F&anno=2>, Erişim Tarihi: 09.10.2011.

²⁶⁹ Immanuel Wallerstein, "Jeopolitika ve Dünya Ekonomisi: Bir Dönüşüm Krizi" İstanbul Bilgi Üniversitesi 6 Mart 2009 Tarihli Konferans. Detaylı bilgi ve konferans metninin bir bölümü için bkz. http://www.almanak.net/index.php?option=com_content&task=view&id=390&Itemid=358

²⁷⁰ Kelebek etkisi bir matematik kuramı olup "Çin'deki bir kelebeğin kanat çırpmasıyla rüzgârın yönü değişebilir ve bu değişim Avrupa'da bir bölgede yağın yağmurun nedenlerinden birisi olabilir" şeklinde ifade edilebilecek bir teoridir.

birbirine inanılmaz derecede bağı ve bağımlı olması Wallerstein'in kuramından elde edilebilecek çıkarımlardandır. Onun bu tespitlerinden çıkarılabilecek sonuç, azgelişmişliğin nedenini sadece iç yapısal sorunlarda veya dış müdahalelerde aramamış olması, uluslararası konjonktürün ve küresel sistemin de gelişmeyi etkilediğini ortaya koymasındır.

III. BAĞIMLILIK KURAMINA İLİŞKİN GENEL DEĞERLENDİRME VE ELEŞTİRİLER

Bağımlılık kuramının altı grupta sınıflandırılabileceğini yukarıdaki bölümlerde ifade etmiştik. Üçüncü Dünya adıyla nitelendirilen azgelişmişlerin sosyal bilimlere yaptığı en önemli katkı olarak kabul edilen bağımlılık yaklaşımı, azgelişmişliği tarihsel boyut içerisinde sadece geçilmesi gereken bir süreç olarak gören modernleşme yaklaşımının aksine, kapitalizmin gelişiminin yarattığı etki olarak görür. Bu bağlamda bağımlılık yaklaşımı ticari ilişkiler, eşitsiz mübadele, sömürü, toplumsal tasarrufa el konulması gibi azgelişmişliğe ilişkin bazı tespitleri dile getiren kavramlarla, yaşanan pratiği daha iyi anlama imkânı sunmaktadır.²⁷¹

Kuramın öncülerinden Paul Baran, sermaye birikimi konusu üzerine eğilmiştir. Baran, sermaye birikimini ekonomik büyüme ve kalkınma için hayati olarak görür. Azgelişmiş ülkelerin tüketimlerinin oldukça düşük olduğunu, yeterli üretim yapılması durumunda büyük tasarruf kapasitesine sahip bulunduklarını, böylece sermaye birikimlerini gerçekleştirebileceklerini savunur. Ancak gelişmiş ülkelerin buna izin vermediğinden yakınır. Tekelci kapitalizm ismini verdiği bir olgu içerisinde, gelişmişlerin azgelişmişleri sömürmede etkili bir araç olarak da ÇUŞ'ları suçlar. Baran'ın bu görüşleri kalkınmakta olan ülkelere sermaye birikiminin önemini vurgulaması açısından oldukça önemlidir.

Bir başka önerme de A.G.Frank'ın merkez-çevre ya da metropol-uydu kuramıdır. Aslında bu önermeye bağımlılık kuramlarının en temel savı da denebilir. Frank'ın yanı sıra Samir Amin ve Wallerstein de bu konunun üzerini vurgulamıştır.

²⁷¹ Ercan, s.157.

Frank'a göre kapitalizm, metropol-uydu şeklinde hiyerarşik bir yapı üretmiştir. Aslında Frank'ın merkez çevre kuramı ile Baran'ın sermaye birikimi tezi iç içe geçmiş durumdadır. Buna göre merkez sermaye birikimini uydudan çekerek, kendi gelişmesi için kullandığından dolayı gelişmiş, çevre ise kendi artığını kullanamadığı için az gelişmiştir. Artığın merkez ülkelere aktarılması sadece uluslararası düzeyde değil, yerel düzeyde de bağımlılık ilişkileri yaratmıştır. Frank'a göre, yapısal az gelişmişliğin oluşmasında önemli olan unsur, çevrenin dünya kapitalist sistemi ile bütünleşmesinden sonra sermaye birikiminin çekilmesinden daha da önemlisi, insanların yurt içi ekonomik, politik ve toplumsal yaşamlarını örgütleyen ve hâkimiyetinde bulunduran aynı kapitalist yapı ve temel çelişkiler ile çevrenin yurt içi ekonomisinin çökertilmesidir.²⁷² Kapitalist batıdan uzak durulmazsa, çevre ülkelerin toplumsal yapıları ciddi zarar görür. Batı'nın ırkçılık, etnik ayrımcılık, uyuşturucu ve suç batağı gibi ahlaki çöküntülerinin, Doğu ve Güney toplumlarına da bulaşmasının kaçınılmaz olduğunu savunur.²⁷³

Frank'ın değindiği diğer konular, çağdaşlaşmanın sadece batılılaşma ile mümkün olmayacağı, ülkelerin kendi öz kalkınma modellerini geliştirmesi gerektiği, kalkınma için ihracat miktarının ve ihracat yapılan ürün çeşidinin değiştirilmesi ve artırılması gerekliliği, az gelişmiş ülkelerin kalkınma süreçlerinin, gelişmiş ülkelerle aynı biçimde olamayacağı şeklindedir. Dünya sistemi ve eşitsiz mübadele tezleri de bu durumu vurgulamaktadır. Wallerstein ve A.Emmanuel'in tezleri dünya sistemindeki adaletsizliğe, emeğin serbest dolaşamamasına, az gelişmiş ülkelerin sattığı ürünlerin değersiz olduğuna vurgu yapmaktadır. Öte yandan Samir Amin ve Wallerstein da Frank'ın tezlerini destekler ve dünya ekonomik sistemini merkez ile çevre olarak ikiye ayırır. Hatta Wallerstein merkez-çevre kuramını daha da geliştirerek yarı çevre kuramını bu olguya eklemiştir. Sonuç bölümünde bu kuramın üzerinde daha detaylı bir değerlendirme yapılacaktır.

Bağımlılık Kuramı içinde yer alan iktisatçılara göre, az gelişmişliğin nedenleri, ilgili ülkelerin tarihsel süreçte dünya kapitalist işbölümü içinde almış oldukları rollerde incelenmelidir. Az gelişmişlik, sanayileşmiş kapitalist ülkelerin dünya çapında genişleyip, az gelişmiş ülkeleri etkilemeleri sonucu ortaya çıkan, dışsal bir olgudur.

²⁷² Andre Gunder Frank, *Lümpen Burjuvazi, Lümpen Gelişim*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Gökkuşuğu Yayınları, s.9.

²⁷³ Frank ve diğerleri, *Düşük Yoğunluklu...* s. 64.

Buna göre, uluslararası sistemin yapısı azgelişmiş ülkelerin kalkınması ile ilgili fırsatları ve olanakları sınırlamakta ve hatta engellemektedir.²⁷⁴

Hemen hemen tüm kuramcılar kapitalizmi yoğun şekilde eleştirmekte, mevcut küresel sistemin adil olmadığını savunmaktadır. Bununla beraber Cardoso dışındaki bağımlılık kuramcıları azgelişmiş ülkelerin gelişmemesini dış sebeplere bağlamaktadır. Kuramcılara göre kapitalist sistem ülkeleri kolonileştirerek sömürür. Ancak bu kolonileştirme sadece geçmiş dönemlerde olduğu gibi işgal şeklinde değil çağımızda daha modern bir biçimde de icra edilmektedir. Dış yardım ve destekler, dış yatırımlar, ÇUŞ'lar modern kolonileştirmenin unsurlarıdır.

Bağımlılık Kuramı azgelişmişlik sorununa üçüncü dünya ülkeleri cephesinden bakışı temsil etmektedir. Bazı bağımlılık teorisyenleri azgelişmişliğin ortadan kaldırılması için bir ön koşul olarak, dünya çapında sosyalizmin yayılmasının gereğine inanırken, bazıları mevcut sosyalizmin problemleri çözmede yeterli olmadığını, yeni bir sosyalist sistemin geliştirilmesi gerektiğini vurgular. Bu yaklaşımlar emperyalizm veya yabancı tahakkümün azgelişmişliğe neden olduğu ve gelişmenin ana engelini oluşturduğu görüşü ile temellendirilmektedir. Daha önce de vurgulandığı gibi bağımlılık kuramı azgelişmiş ülkelerin kalkınabilmesi için, çağdaş gelişmiş ülkelerin gelişme modelinden farklı özgün bir “öz-merkezli” gelişme modeli önermektedir, ancak modelin nasıl gerçekleşeceği yeterince açıklanmamıştır. Bağımlılık kuramının en temel eksikliği, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında hakça olmayan ilişkileri ortaya koyması açısından yararlı olmasına rağmen, mevcut dünya ekonomik düzenine fonksiyonel olan bir alternatif düzen oluşturmakta başarısız kalmasıdır.²⁷⁵

Bağımlılık yaklaşımı genelde modernist yaklaşımın temel savlarının tam tersini ele almıştır.²⁷⁶ Eleştiriler genelde bu konunun üzerinde yoğunlaşmıştır. Bağımlılık yaklaşımı; modernist görüşe bir tepki üzerine odaklandığı, bilimsel olmaktan çok ideolojik fikirler içerdiği, belirli bir sistematiği, yapıcı rolü olmadığı, yeterli ayrıntı içermediği ve hep aynı tezleri vurguladığı gibi eleştirilere maruz kalmıştır.

Philip J.O'Brien bağımlılık kuramlarının yapıcı olmadığını savunur. Ona göre kuramlar, bazı olgu ve gelişmeleri eleştirirken, bunların nedenlerini ve nasıldını

²⁷⁴ Tamer İşgüden, “Gelişme Kuramları”, *Gelişme İktisadı*, der. Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay, İstanbul: Beta Basım Yayın, 1995, s. 157.

²⁷⁵ Ersoy, s.13.

²⁷⁶ Ercan, s.159.

genellikle yeterli bir biçimde açıklamamaktadır. Geçmiş yıllardaki politikalar eleştirilirken, genelde bu politikaların sadece ulusal kalkınmayı gerçekleştiremediği belirtilmekle yetinilmiştir. O'Brien bu nedenle bağımlılık kuramlarının bir çok açıdan azgelişmişlik konusunda Marksist yazarların birçoğundan daha yararlı bir perspektif sağlayamadığını iddia eder. O'Brien'e göre bağımlılığın temel özelliklerini anlamak isteyen biri, bağımlılık kuramlarını tek tek incelemek yerine Lenin bağımlılık tanımı ve açıklamalarını okuyarak aynı değerde bilgiye sahip olabilir.²⁷⁷ O'Brien'ın görüşlerinden çıkarılabilecek sonuç bağımlılık yaklaşımının, temel tezlerinde eleştirileri kadar çözüm önerilerine de yer verse daha yapıcı olabileceğidir.

Bağımlılık yaklaşımının bir diğer zaafı ise bağımlı ülkelerin azgelişmiş olduğu yönündeki tezlerdir. O'Brien karşılıklı bağımlılığın günümüzde çok yüksek seviyelere geldiğini ifade eder ve bağımlı ülkeyi bağımlı yapanın ne olduğunun bilinmesi gerektiğini savunur. Çünkü neredeyse tüm ülkeler bir şekilde bir ülke yada kuruma az da olsa bağımlıdır. O'Brien burada Kanada örneğini vermektedir. Kanada açık bir şekilde bağımlı bir ülkedir buna rağmen yüksek reel gelir, iyi standartlarda eğitim, sağlık ve refah sistemine sahiptir. Bu örnek bağımlılık yaklaşımının tezini çürütmektedir. Bu bağlamda bazı bağımlı ülkelerin zengin iken bazılarının neden yoksul kaldığı açıklanmalıdır.²⁷⁸

Henry Bernstein, bağımlılık kuramında ifade edilen “gelişmenin” bağımsız ve öz merkezli bir doğaya sahip olmakla, “azgelişmişliğin” bağımlı ve özerk olmama nitelikleri ile kavramsallaştırılamayacağını ileri sürmektedir.²⁷⁹ Gelişmişlik ve azgelişmişlik bu kadar basit ifadelerle açıklanamaz. Toplumsal ve ekonomik kalkınmalarını gerçekleştiren ülkeler tabi ki çok güçlüdür ve çevre ülkeleri etkileyebilme kapasitesine sahiptir. Ancak bağımsız ve kendi öz kalkınma modelini oluşturmuş ancak bunda başarılı olamamış ülkelerin bu kapsamda nereye oturtulacağı belirsizdir.

²⁷⁷ O'Brien, s.39.

²⁷⁸ O'Brien, s.39.

²⁷⁹ Henry Bernstein, “Gelişme Toplumbilimine Karşı Azgelişmişlik Toplum Bilimi mi?”, *Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, der. Melih Ersoy, 1. Baskı, Ankara: V Yayınlar, 1992, s.62.

Colin Leys artık bağımlılık kuramının fazla bir yararı olmadığını, popülerliğini ve işlevini yitirdiğini belirtir.²⁸⁰ Bunun nedenleri şu şekilde sıralar:

- Az gelişmiş ve bağımlılık yazınında gözlenen kuramsal yineleme ve durağanlık,
- Bağımlılık kuramının çözemeyeceği, hatta formüle bile edemeyeceği temel çözümleme sorunlarının varlığı ve bunlara bağlı önemli gelişme stratejisi konularında bağımlılık yaklaşımının ya sessiz kalması, ya da somut görüşler ortaya koymaktan uzak bir belirsizlik içinde olması,
- Üçüncü Dünya ülkelerinde mücadelelerini sürdüren halkçı güçler lehine pratik bir etkiye bulunmak bir yana, uluslararası sermaye ile ittifak halinde olan gelişmecilerle işbirliğine yönelik eğilim içinde bulunması.²⁸¹

Colin Leys'in değindiği ilk iki madde, kuşkusuz O'Brien'in da belirttiği gibi bağımlılık yaklaşımının eleştirilerinin bilimsel metodolojiden, sistematiklikten ve bilimsel yöntemlerden uzak, ideolojik olduğu, çözüm üretmekten yoksun bulunduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu konuda haklılık payı da yüksektir. Örneğin bağımlılık kuramları az gelişmiş ülkelerin neden geri kaldıklarını merkez-çevre ilişkisine ve sermaye birikimlerinin ellerinden alınmasına bağlar. Ancak bu duruma çözüm olarak genelde sadece merkezden uzaklaşmayı önermişlerdir. Sistemik ve arıntılı bir biçimde nasıl topyekün kalkınılacağını ve bağımlılıktan nasıl kurtulunabileceğini gösteren bir formülleri yoktur. Üçüncü maddedeki iddiası ise somut örnek vermediğinden inandırıcılık konusunda şüpheler içermektedir.

İra Gerstein, Wallerstein ve Samir Amin'i yoğun şekilde eleştirmiştir. Gerstein, Wallerstein'in kavramlarında tarihsel olmama hatası bulunduğunu öne sürerken, kapitalist dünya ekonomisinden bir dünya sistemi çıkarmasını eleştirir. Wallerstein'in dünya ekonomisini kavramanın yapıcı unsuru olarak politik yapının üzerinde ısrarla durmasını "kuramsal temellere dayanmamasına karşın, çalışmasının en önemli kavramı" olmakla niteler. Bununla beraber Wallerstein'in üretim ilişkilerini tam olarak kavrayamadığını iddia eder. Onun dünya sistemini 4 zaman dilimine almasını, merkez-

²⁸⁰ Colin Leys, "Az gelişmişlik ve Bağımlılık: Eleştirel Notlar", *Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, der. Melih Ersoy, 1. Baskı, Ankara: V Yayınlar, 1992, s.75.

²⁸¹ Leys, s.75.

çevre-yarı çevre kuramını ifade ederken kapitalist üretim tarzındaki değişiklikleri ve çelişkileri tam olarak yansıtamadığını savunur.²⁸²

Aynı şekilde Samir Amin de Gerstein'in eleştirilerine maruz kalmıştır. Amin çevreyi dünya sistemi için kaçınılmaz olarak gördüğünü ifade ederken, Gerstein bunu savunmaz. Gerstein, Samir Amin'in olaylara çevrenin gözünden baktığını, çevrenin hep sömürülen ve bastırılan taraf olduğu konusunun adeta bilinçaltında yer bulduğu anlamını çıkarabileceğimiz görüşlerini dile getirmiştir.²⁸³

Gerstein'in eleştirilerinin genelde üretim sistemi ve kavramsal tanımlamalara ilişkin olduğu görülmektedir. Wallerstein ve Amin'in tarihsellikten uzak olduklarından ve değinmeleri gereken konulara olması gerekenden daha az vurgu yaptıklarından yakınmaktadır.

Bağımlılık yaklaşımçıları, istihdam, yabancı sermaye ve gelir dağılımı gibi konularda ne tür politikalar izleneceğini açık bir şekilde ortaya koymamışlar, genelde kalkınmayı gerçekleştirmek için içyapının değiştirilmesi (sosyalizmin tercih edilmesi gibi) ya da merkezle olan bağların koparılması gerektiğini vurgulamakla yetinmişlerdir.²⁸⁴

Bu eleştiriler genelde bağımlılık kuramına karşı olan isimler tarafından dile getirilmiştir. Bununla beraber bağımlılık yaklaşımının temsilcileri de kendi aralarında çeşitli çelişkili kuramlar ileri sürmüşlerdir. Daha önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi H.Cardoso, Frank'ın aksine bağımlı gelişme tezini ortaya atmış, bağımlılık ve gelişmenin aynı anda olabileceğini savunmuştur. (Cardoso ve Frank'ın görüşlerine daha önce detaylı olarak değinilmiştir.)

²⁸² Ira Gerstein, "Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm Kuramları", *Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, der. Melih Ersoy, 1. Baskı, Ankara: V Yayınlar, 1992, s 96-100.

²⁸³ Gerstein, s.101-103.

²⁸⁴ O'Brien, s.39,40.

SONUÇ

Soğuk savaşın başlangıç yıllarında, bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler büyük gurur ve sevinç içerisindeydi. Büyük devletlerden siyasi olarak ayrılmış, kendi topraklarını kontrol eder hale gelmişlerdi. Ancak ekonomik olarak hala bu ülkelere bağımlı durumda olduklarını anlamaları çok zaman almadı. Enflasyon, işsizlik, üretim ve ticaret yapamama, yatırım yapacak kaynak bulamama gibi iktisadın halkı derinden etkileyen problemleriyle tanışınca ve bu sorunların üstesinden gelemeyince, bu yeni devlet adayları eski sömürgeci ülkelerle aralarında hala sömürü kapsamına giren “yeni sömürgeci” bir ilişki olduğunu fark ettiler.²⁸⁵ Bu durumu adı geçen ülkelere önce, bağımlılık kuramının Frank ve Baran gibi kurucu teorisyenleri fark etmiş ve yeni bir yaklaşımın öncüleri olmuşlardır.

Bağımlılık kuramı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkiler ağını “bağımlılık” olarak görür. Bu yaklaşım, azgelişmiş ülkelerin sorunlarına “3. Dünya Ülkeleri”nin penceresinden bakar. Bağımlılık yaklaşımını modernleşme teorilerinden ayıran temel faktör de budur. Modernleşmeciler bu paradigmaya gelişmiş ülkelerin penceresinden bakmaktaydı. Bağımlılık kuramcılarının temel tezleri azgelişmişliğe dışsal faktörlerin yani uluslararası küresel sistemin neden olduğudur. Bu bağlamda eğer sosyalizm yayılırsa kalkınmanın da çok rahat sağlanabileceğine ve bununla birlikte her ülkenin gelişmiş ülkelerin kalkınma modellerinden farklı öz-merkezli bir model oluşturması gereğine vurgu yaparlar. Oysa modernleşme teorisyenleri azgelişmişlik sorununu içyapısal faktörleri geliştirerek çözmeye çalışmaktaydı.²⁸⁶ Bu doğrultuda aynı amaca (azgelişmişleri kalkındırmak) hizmet veren iki farklı anlayışın ayrıldıkları temel noktanın; kapitalizm ve sosyalizm sistemleri arasındaki tercihler ile azgelişmişliğe Batı’nın ve Üçüncü Dünya Ülkelerinin penceresinden bakmaları olduğu söylenebilir.

²⁸⁵ Han ve diğerleri, s.32.

²⁸⁶ Doğan ve diğerleri, s. 40–41.

Küreselleşmenin neredeyse tüm ülkeler tarafından benimsenmesi ile popülerliğini yitirdiğine inanılan bağımlılık yaklaşımı, birçok açıdan güncelliğini kaybetmemiş bir konudur. Gelişmemiş ülkeler var oldukça onların kalkınamamasının dış sebepleri arasında daima bağımlılık en önlerde gelmeye devam edecektir. Azgelişmiş ülkelerin uluslararası alandaki bağımlılıklarının incelendiği “Uluslararası İlişkilerde Bağımlılık Yaklaşımı” tezinin ortaya çıkma safhasında, öncelikle bağımlılık kavramının tanımı yapılmış, ardından bağımlılık türleri açıklanmıştır. Bu türlerden tek taraflı bağımlılık tez konusunu oluşturmakta iken karşılıklı bağımlılık ise bağımlılık yaklaşımının olumsuzluğuna dair bir çözüm ve bu yaklaşımın özü itibarıyla taban tabana zıttı olarak ifade edilmiştir. Bağımlılık yaklaşımıyla doğrudan ilgili büyüme, kalkınma, geri kalmışlık, güç, hegemonya, küreselleşme gibi kavramlara da kuramların alt yapısını oluşturmak amacıyla yer verilmiştir.

Kavramsal çerçeve ortaya konduktan sonra kuramsal açıdan bağımlılık yaklaşımı konusu açıklanmaya başlanmış, öncelikle kendisiyle zıt konumda bulunan ve bağımlılık yaklaşımının doğmasına yol açan modernleşme teorileri ve ECLA anlayışı anlatılarak yaklaşımın genel çerçevesi hakkında bir fikir oluşması hedeflenmiştir. Ardından bağımlılık kuramcılarının görüşleri bir gruplandırmaya gidilerek detaylı bir şekilde incelenmiştir. Tüm kuramcıların ortak savları ana başlıklar altında sunularak derli toplu bir anlatım benimsenmeye çalışılmıştır. Örneğin Frank ağırlıklı olmak üzere tüm kuramcıların merkez-çevre kuramı konusu bağlamındaki görüşleri Merkez-Çevre Ayrımı başlığı altında yer bulmuştur. Bu doğrultuda bağımlılık yaklaşımının temel özelliklerini içeren altı ana önerme başlık olarak sunulmuştur. Bu önermeler; Sermaye Birikimi, Kapitalizmin Kolonileştirmesi, Kapitalizme Eleştiriler – Alternatif Bir Sistem: Sosyalizm, Merkez – Çevre (Kuzey-Güney, Metropol-Uydu) Ayrımı, Eşitsiz Mübadele ve Dünya Sistemi Kuramı olarak sayılmıştır.

Bağımlılık yaklaşımının özünde geri kalmışlık konusu bulunmaktadır. Aslında modernleşme yaklaşımının da özünde bu sorun bulunur. Ancak iki yaklaşım arasındaki fark geri kalmışlığa neden olan faktörü birisinin iç diğerinin dış nedenler olarak görmesinden kaynaklanır. Bilindiği gibi 2. Dünya Savaşı sonrası uluslararası ticaret hacmi oldukça azalmıştı. Bununla beraber birçok ülke korumacı bir ekonomi politikası gütmekteydi. Bu da uluslararası ticaretin ciddi derecede azalmasına, ülkelerin yeterli ihracat-ithalat yapamamasına sebep olmuştu. Bu anlamda dünya ticaretini artırmak ve

liberalizasyonu sağlamak amacıyla Dünya Bankası ve İMF gibi kurum ve kuruluşlar oluşturulmuştur. Bu kurumların temel amacı kredi sağlayıp dünya ticaretini canlandırmaktır. Fakat bağımlılık yaklaşımı bu durumu farklı yorumlamıştır.

Bağımlılık yaklaşımının merkez-çevre ve dünya sistemi kuramlarında savunduğu ilkeler, yerkürenin bir avuç zengin ve güçlü ülke tarafından kontrol edildiği, küreselleşme adı altındaki bu sistemin Dünya Bankası, IMF, Birleşmiş Milletler gibi birtakım kurumlar yardımıyla yüzlerce ülkeyi sömürerek zenginleri daha da güçlendirdiği savına dayanır. Bu kapsamda “ geri kalmışlığın nedenleri nelerdir? ” sorusunu cevaplamakta fayda vardır.

Geri kalmışlığın nedenleri iç ve dış nedenler olarak iki açıdan düşünülebilir. İç nedenler ülkelerin yapısı ve karakteristik özellikleriyle ilgilidir. Hammadde yetersizliği, nüfusun azlığı veya aşırı nüfus, eğitimin yetersizliği, işsizlik, terör gibi unsurlar iç nedenlerden sadece birkaçıdır. Ancak burada hammadde kaynağı bakımından fakir olan Japonya ile nüfus açısından oldukça küçük olan Avrupa kıtası ülkeleri az önce sayılan bu iç faktörleri çürüten kalkınmış ülkelere örnekler olarak öne çıkmaktadır. Bağımlılık yaklaşımı da bu noktayı vurgulamaktadır. Bağımlılık yaklaşımı, az gelişmiş ülkelerin sorunlarına 3.Dünya ülkelerinin penceresinden bakar, kalkınma sorununun temel nedenini dış faktörler olarak görür. Bu dış faktörlerin de en önemlisi, küresel sisteme ve bu sistemi yönlendirme gücünü elinde bulunduran ülkelere olan tek taraflı bağımlılıktır.

Aslında hem iç hem de dış faktörler kalkınma sorununun belirleyici unsurlarıdır. Tek başına iki unsurdan birini neden olarak göstermek büyük bir eksiklik. Sadece iç faktörlerin etkili olduğunu savunan yaklaşımın çelişkisi, Avrupa kıtasında bulunan 30’a yakın ülkenin neredeyse tamamının kalkınmış olarak değerlendirildiği göz önüne alınırsa tüm bu ülkelerin iç yapısal dinamikleri aynı olamaz. Toplum yapıları benzese dahi, geleneksel özellikleri, üretim biçimleri, eğitim ve düşünme tarzları, geçmişten gelen tecrübeleri farklıdır. Öyleyse bu ülkelerin gelişmesinin tek nedeni iç faktörler olamaz. Bölgenin kalkınması, ABD’nin desteği ve bölgede bulunan Almanya, Fransa gibi ülkelerin barışın tüm Avrupa ülkelerinin kalkınmasından geçtiğine yönelik inancı, eski kıtanın gelişiminde önemli rol oynamıştır. Burada dış faktörler, iç faktörle bütünleşmiş, onu tamamlamıştır. Kalkınma açısından düşünülmesi gereken de bu

olmalıdır. Bu doğrultuda dış ve iç faktörlerin farklı oranda ancak bir arada azgelişmişliğe ya da gelişmeye etken konumunda olduğu gerçeği çıkarılabilir.

Uluslararası küresel sistemi kontrol altında tutan ülkeler, çok uluslu şirketleri ile rekabet gücünde adaletsizlik yaratır. Azgelişmiş ülkelerdeki sermaye birikimini kendi ülkesine aktarır. Dış yardımlar ile toplumları tembelliğe ve hazır paraya alıştıırır. Gücü ve hegemon yapısı sayesinde kendisi için önemli konularda caydırıcı ve sözü geçen konumundadır. Bu hususlar bağımlılık kuramcıları ile paralel doğrultuda fikirler olarak öne çıkmaktadır.

Öte yandan ÇUŞ'ların azgelişmiş ülkelerin kalkınmasına katkıda bulunduğuna dair görüşler de bulunmaktadır. Yabancı yatırımın geri kalmış ülkelerde işsizliği azalttığı, buralara bilgi ve teknoloji getirdiği ileri sürülür. Dış yardımların uluslararası toplumda büyük yaralar sardığı, barış ve huzura katkıda bulunduğu savunulur.

Her iki eleştirinin de haklı olduğu yönler bulunmaktadır. Önemli olan bu küresel sistemin yukarıda sayılan unsurlarının faydalı yönlerinden yararlanırken, ülkeler için yol açacağı zararları minimize etme çabasında bulunmaktır.

Geri kalmışlık konusu irdelenirken azgelişmiş - gelişmiş ülke ayrımının yeniden yapılmasında fayda vardır. Başını ABD ve Rusya'nın çektiği G-7, G-8 gibi isimlerle anılan gelişmiş ülkelerin sayısı sadece 7-8 tane midir? Öyle değilse ne kadardır? Avrupa Birliği ülkeleri de bu kapsamda değerlendirilebilir mi? Milli geliri yüksek, işsizlik, enflasyon gibi makro ekonomik problemleri neredeyse olmayan ancak küresel sistemi etkileyebilme kapasitesi de bulunmayan Hollanda, İspanya, Lüksemburg, Norveç gibi Avrupa ülkeleri ile Katar, Dubai gibi Arap ülkeleri de gelişmiş ülkeler olarak sayılabilir mi?

Farz edelim ki tüm bu ülkeler gelişmiş ülke olarak kabul edilsin, yeryüzündeki 200'ü aşkın ülkeyi gelişmiş ve gelişmekte olan (azgelişmiş) ülkeler olarak iki şekilde sınıflandırmak mümkün müdür? Yukarıda sayılan 20 civarı ülke gelişmiş olarak kabul edilirken, geri kalan 180 ülke azgelişmiş midir? BRİC ²⁸⁷ adı verilen ülkeler arasında yer alan ve milli geliri 2,5 trilyon dolar olan Brezilya ile 5,5 trilyon dolar olan Çin, en

²⁸⁷ BRİC: Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'den oluşan gelişmekte olan dört ülkeye kısaca "BRİC Ülkeleri" adı verilmektedir.

yoksul ülkeler arasında yer alan Nikaragua veya Nijerya ile aynı kategori içerisinde sayılabilir mi? Bu durum ekonomik açıdan gelişmiş 20 ülke arasında yer alan Türkiye, Güney Kore, Endonezya gibi ülkeler için de geçerlidir.

Gelişmekte olan ülkelerin ne zaman gelişmiş ülke statüsüne sahip olacağı hususu önemli bir tartışma konusudur. Gelişmişliğin kıstasları nelerdir. Ekonomik güç mü, nüfus mü, askeri güç mü, bölgesel ya da küresel güç mü olmaktır. Bunların hangisine ya da ne kadarına hangi oranda sahip olmak bir ülkeyi gelişmiş yapar. Gelişmiş olarak nitelendirilen AB bölgesinin bazı ülkeleri (İspanya, Yunanistan, İrlanda, Portekiz gibi) son ekonomik krizi başarılı şekilde yönetememiş olmasına rağmen, krizde çok yüksek oranlarda büyüyen Çin ve Brezilya'ya göre halen kalkınmış olarak görülmektedir. Daha doğru bir ifade ile dünya kamuoyuna yön veren batı medyası durumu bu şekilde göstermektedir. Tabi ki bu ülkelerin de büyük sorunları bulunmaktadır. Ancak ekonomik açıdan Dünya ekonomisinde ilk 10 içerisinde bulunurlar, askeri güçleri ve dünya siyasetini etkileyebilme kapasiteleri mevcuttur, bölgelerinde sözü geçen ülkelerdir. Kredi derecelendirme kuruluşlarının ülke olarak iflas etmiş konumda bulunan Yunanistan ile İrlanda'yı çok uzun süre yatırım yapılabilir ülke seviyesinde ilan etmesi de bu kapsamda değerlendirilebilir.

Bu bağlamda dünya ülkelerini gelişmiş ve azgelişmiş devletler olarak sıralamak doğru değildir. En azından bağımlılık kuramında ifade edildiği şekliyle “gelişmiş ülkeler, azgelişmiş toplumların kaynaklarını sömürerek kalkınmıştır” teorisinin içini biraz daha doldurmakta fayda vardır. Bunun yerine daha kapsamlı bir gruptandırma gidilmesi yerinde olacaktır. Geçmiş yıllarla kıyaslandığında dış politika kararlarını alırken büyük ülkelerin çıkarlarını kendi çıkarlarının üzerinde tutmayan ya da en azından bu yönde bir niyet/tutum içerisinde bulunan Brezilya, Çin, Türkiye gibi ülkelerin azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerle aynı kefeye konmaması gerekmektedir. Bu kapsamda merkez-çevre kuramı ile ifade edilen ülkeler sadece Frank'ın kuramındaki şekliyle değil, Wallerstein'in yarı çevre tezi hatta bu tezin de geliştirilmesi ile daha geniş perspektiften düşünülmelidir. Bu kapsamda oluşacak ülkeler gruplamasına (merkez, çevre, yarı-çevre) yarı-merkez olarak nitelenebilecek ülkeler de ilave edilebilir.

Değnilmesi gereken bir diğler konu bağımlı gelişme mi, özgün gelişme mi daha mümkündür? Her iki yöntemi de savunan bağımlılık kuramcıları vardır. Cardoso ve Furtado küresel sistem içerisinde gelişmenin mümkün olduğunu savunurken başta Frank ve Baran olmak üzere diğler birçok bağımlılık kuramcısı bunun yerine her ülkenin kendine özgü ve dış müdahaleden arınmış bir kalkınma stratejisi ile gelişebileceğini savunur. Her iki savın da haklı olduğu noktalar bulunmaktadır. Azgelişmiş devletler kalkınmış ülkelerin büyüme modellerinden farklı öz merkezli bir model oluşturarak gelişbilmelidir. Çünkü bağımlılık kuramcılarının üzerinde uzlaştığı husus gelişmiş ülkelerin geçirmiş olduğu büyüme ve kalkınma süreçleri ile azgelişmiş ülkelerin olası büyüme süreçlerinin ve koşullarının aynı olmayacağıdır. Bugünün gelişmiş ülkelerinin ortaya çıktığı dönemde dış ticaret, bilgi, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin zayıf olması yani bağımlılığın az olması bu ülkelerin kalkınmalarına bir engel oluşturmamıştır. Ancak bugün bu bağımlılığın yüksek düzeylerde bulunması tam tersi bir etki yaratmaktadır. Örneğin geçmişte hiçbir önemi bulunmayan ambargo kavramının bugün ülkeler üzerinde ne denli etkili olduğu aşikârdır. Kamuoyunun duyarlılığın artması, savaş ve balistik füze teknolojisinin geldiği seviyeler bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Bağımlılık yaklaşımına göre gelişmiş ülkelerin kalkınmalarına müsait ortamı oluşturan kapitalist sistemdir ve bu sistem sayesinde güçlü kalabilmişlerdir. Ancak kapitalist sistem azgelişmişleri kalkındırma açısından uygun koşullar sunmamaktadır. Öte yandan kapitalist sistemin sunduğu serbest ticaret ve rekabet avantajı sayesinde refaha erişebilmiş ülkeler de (G.Kore gibi) bulunmaktadır. Kapitalist sistem potansiyeli olan ülkeleri üretime ve tüketime yönlendirir. Bu da kalkınmanın altyapısını oluşturur. Bu bağlamda sadece bağımlı ya da sadece özgün gelişme yerine her ikisinin de ülkelerin yapısına uydurularak eritildiği bir yöntem ile kalkınma daha mümkün görülebilir.

Teorisyenlerin değindiği bir diğler nokta sermaye birikimi konusudur. Paul Baran azgelişmiş ülkelerin sermaye birikimlerinin büyük ülkelerce ellerinden alındığını iddia eder. Hâlbuki gelişmekte olan ülkelere tüketim çok düşük olduğu için tasarruf potansiyeli en üst seviyededir. Buna rağmen azgelişmiş ülkeler ekonomik artık sağlayamamaktadır. Gelişmiş ülkelerin bu ekonomik artığı çekme araçları yabancı sermaye ve çok uluslu şirketlerdir. Bu araçlar vasıtasıyla yapılan kar transferleridir. Tüm bu unsurlar bağımlılığı doğurmaktadır. Bunlardan korunmanın yolu kritik sanayi dallarında yabancı sermayeyi yerli sermaye ile baskı altında tutmaktır.

Bağımlılık yaklaşımının şiddetle eleştirdiği kalkınma ideolojisi kapitalizmdir. Kapitalizmin az gelişmiş ülkeleri kolonileştirdiği ve onların kaynaklarına el koyduğu iddiası kuramcılar arasında büyük destek bulmuştur. Ancak kuramcıların eleştirileri neticesinde önerdikleri somut bir ideoloji olarak göze çarpan sosyalizm de aslında çok destek bulamamıştır. Yani kapitalizmi eleştiren kuramcılar ona bir alternatif sunamamıştır. Frank kapitalizme karşı geniş çaplı bir izolasyonu (metropol ülkeler ile ilişkilerin en düşük seviyelerde gerçekleşmesini) savunurken, kuramcılar arasından sadece Wallerstein ona alternatif olarak Sosyalizm’i önermiştir. İdeolojik yaklaşımlardan kaçınırsak aslında küresel sistemin az gelişmiş ülkeyi değil, ülkenin küresel sistemi kontrol altında tutabilmesi sağlanırsa, ülkeler sosyal yardım ve imkânları artırabilirse yani kapitalizm ile sosyalizmin iyi yönleri ortak bir şekilde uygulanabilirse, bağımlılığın azaltılmasında önemli bir avantaj sağlanabilir.

Yaklaşımda ortaya çıkan bir diğer önerme olan eşitsiz mübadele aslında “Dünya Sistemi” ve “Merkez Çevre” kuramlarının bir sonucudur. Küresel ekonomi politik dengesizlikten yakınılan bu kuramın temeli uluslararası piyasalarda gelişmiş ülkeler lehine olan adaletsizliktir. Az gelişmiş ülkelerin başlıca gelir kaynağı olan hammadde ve tarımsal gıda fiyatlarının oldukça düşük seviyelerde seyrederken, endüstriyel ve teknolojik ürünlerin fiyatları çok yüksektir. Emmanuel, Dos Santos, Wallersten, Gilphin gibi kuramcılar bu durumun az gelişmiş ülkelerin kalkınmasının önündeki en büyük engel olduğunu savunurlar. Doğruluk payı yüksek olan bu değerlendirmeler konusunda bazı noktalara değinmekte fayda vardır.

Kuramcıların tespitleri yerindedir, ancak son yıllarda yükselen emtia ve gıda fiyatları bu tespitleri yeniden değerlendirmeye yönlendirmelidir. Yükselen petrol fiyatları sebebiyle Rusya, İran ve Arap ülkeleri bütçelerinin önemli bir kısmını sadece ham petrol ve doğalgaz ihracatından temin etmişlerdir. Öte yandan bu ülkelerde büyük miktarlarda sermaye birikimi oluşmuştur. Bu sermaye birikimi inşaat ve turizm başta olmak üzere birçok sektörde hızlı bir gelişme başlatmış, sözü edilen ülkelerin çehresini değiştirmiştir. Bağımlılık kuramcılarının azımsadığı “emtia” yoluyla gelen kaynak kalkınma açısından büyük bir dönüşümün başlangıcı olmuştur.

Aynı durum gıda fiyatları için de geçerlidir. Günümüzde sınırlı da olsa gıda fiyatları belli dönemlerde yükseliş trendi yakalamaktadır. İlerleyen yıllara yönelik

yapılan analizlerde gıda fiyatlarının yükseleceği yönünde tahminler yapılmaktadır. Tarım ülkesi konumundaki toplumların bu fırsatı değerlendirmeleri durumunda kalkınmaları daha da hızlanabilir.

Hammadde ve gıda konusunda eğer ülkeler bu kaynaklarını kendi öz imkânları ile çıkarabilir ve üretebilirse gelecek dönemde avantajlı konumda bulunabilirler. Ancak genelde olduğu gibi gelişmiş ülkelerin büyük şirketleri bu kaynaklara bir şekilde el koyarlarsa, bağımlılık yaklaşımının savunduğu eşitsiz mübadele ortamından kurtulmak mümkün olmayabilir.

Bağımlılık yaklaşımı fakir ve gelişmemiş ülkelerin durumlarını ortaya koyması açısından önemlidir. Peki, ideal olan bağımlılık türü nedir? Ya da tek taraflı bağımlılıktan kurtulmak mümkün müdür?

Aslında bağımlılık yaklaşımı olaya “bir ülke geri kalmamışsa o ülke bağımlı değildir” bakış açısı ile bakar. Bu durum yaklaşımın eksikliğidir. Gelişmiş ülkelerin birçoğu (AB ülkelerinin büyük bölümü) dış politika ve siyasi karar alma süreçlerinde Amerika’ya büyük oranda bağımlıdır. Avrupa Birliği, NATO gibi kuruluşlar Amerikan çıkarlarına aykırı kararlar almazlar. Avrupa ülkeleri ABD ile ilişkileri sıkıntıya sokmamak için kendi çıkarları ile ilgisi olmayan birçok konuda ABD ile ortak vizyon ve misyon içerisindedir. Örneğin İran ve Kuzey Kore’nin, Almanya, Fransa ve İngiltere’ye herhangi bir tehdit oluşturması mümkün değildir. Ancak ABD’nin baskılarıyla bu ülkelere karşı yaptırım kararları almışlardır. Öyleyse bağımlılık her ülke açısından bir sorundur. Peki, bu sorun nasıl aşılabilir?

Ülkeler bağımlılıktan ancak çıkarları ve ilişkileri dengeli şekilde artırarak kurtulabilir. Bu da karşılıklı bağımlılıkla mümkün olur. İlişki içerisindeki devletlerin birbirlerine yaptıkları ithalat ve ihracat miktarı yakın olmalıdır. Enerji tedariği yapılan ülke sayısı artırılmalıdır. Savunma sanayi ürünleri tek bir ülkeden temin edilmemeli, mümkün olduğunca yerleştirilmez. Sadece savunma sanayinde değil, ülkenin ihtiyaç duyduğu her türlü tüketim malzemelerinin en az bir yerli şirket tarafından üretilmesi oldukça faydalı olacaktır. Yerli olmayan ürün yelpazesi ise çok sayıda ülkeden sağlanmalıdır. Bir ya da birkaç ülke ile çok yoğun ilişki içerisinde olmak çıkarlar açısından tehlikelidir. Dış ilişkiler çeşitlendirilmeli, komşu ülkelerle olan problemler

azaltılmalıdır. Böylece tehdit olgusu da azalacağından ülkeler tüm enerjilerini kalkınmaya verebileceklerdir.

Bağımlılık yaklaşımı azgelişmiş ülkelerin haklarını savunmaktadır. Dünya ekonomik ve siyasi sistemindeki adaletsiz yapıyı eleştirmektedir. Kalkınamamanın nedenleri üzerinde durmaktadır. Bu gibi iyimser özelliklerinin yanı sıra bağımlılık yaklaşımına getirilen eleştirilerin bazılarına tekrar değinmek yararlı olacaktır. Çünkü bu eleştirilerin bazılarında büyük haklılık payı vardır. Bağımlılık yaklaşımı temelde aynı savları çok fazla tekrarlar (merkez-çevre, sermaye birikimi, eşitsiz mübadele gibi) çözüm önerisi üretmede aynı ölçüde başarılı değildir. Bu savların temel dayanağını oluşturan kapitalizme yönelik eleştiriler, yapıcı olmaktan uzaktır. Bununla beraber küresel sisteme alternatif olarak somut bir model üzerinde uzlaşamamıştır. Bazı kuramcılar mevcut sosyalizmi önerirken, bazıları yeni bir sosyalist anlayışın oluşturulmasını ister. Cardoso gibi kuramcılar ise kapitalizme sıcak bakar. Ancak genel olarak kuramcıların hatası bu önerilerin içeriğini doldurmamalarıdır. Temel ideolojik söylemlerin ötesine geçmeyen bu eleştiriler, dünya sistemindeki eşitsizliği vurgulaması açısından sempati toplarken, bir alternatif üretmemesi açısından bilimsellikten uzak olarak görülebilirler.

Bir diğer eleştiri konusu kuramcıların bağımlı olan ülkeleri azgelişmiş olarak tanımlamasıdır. Oysa daha önce de ifade edildiği gibi Kanada ve bazı Avrupa ülkeleri kapitalist olmalarına rağmen bağımlıdır ancak kalkınmışlardır. Burada temel yanlış bağımlılık yaklaşımının modernizm ve kapitalizme olan tahammülsüzlüğüdür. Modernist ve kapitalist teorilerin savunduğu tüm ilkeleri kayıtsız şartsız eleştiren bağımlılık yaklaşımı, eleştirilerin içeriğini doldurmadığı için ideolojik ve temelsiz olarak görülme riskine sahiptir.

Netice olarak çalışmanın temel savı; bağımlılık teorilerinin, azgelişmiş ülkelerin yapısal bağımlılık durumlarını, bağımlılığın temel nedenlerini ve bu yaklaşımın “geri kalmışlığın nedeni tek taraflı bağımlılıktır” yönündeki kanaatini yeterince açıklayabilmiş olup olmadığının cevabını aramaktır. Bu kapsamda yukarıdaki değerlendirmelerden de yola çıkarak bağımlılık yaklaşımının azgelişmiş ülkelerin yapısal bağımlılık durumlarını, eksikleri olmakla beraber büyük ölçüde nedenleri ile birlikte sorgulamaya çalıştığı çıkarımı yapılabilir. Özellikle adil ve dengeli olmayan

mevcut dünya sistemi ve başta Birleşmiş Milletler olmak üzere, devletlerin çıkar ve haklarını koruyabilecek yapı veya sistemlerin ve bu sistemleri yöneten az sayıda ülkenin karar alma süreçlerindeki tekелci anlayışını sorgulaması açısından oldukça önemlidir. Yaklaşımın eleştirilen temel yönü ise geri kalmışlığın büyük ölçüde sebebini bahsedilen bu dünya sistemi ve gelişmiş ülkelerin dış müdahalesinde arayan, ancak iç sebepleri aynı özenle dile getirmeyen görüşler ve bu görüşlerin yol açtığı “ideolojik” ve “yapıcı olmayan, yol göstermeyen” şeklindeki kritiklerdir. Bu değerlendirmelerin bir diğer sebebi de bağımlılık kuramcılarının kalkınamamanın sebeplerini ararken, kalkınma sorununun nasıl aşılabileceğine yönelik büyüme model ve teknikleri üzerinde yeterince durmamış olmasıdır.

KAYNAKLAR

ABADAN, Nermin, “Siyasal Gelişme Teorileri ve Modeller”, Ankara *Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 25 Sayı: 4, 1970.

ALTINKAŞ, Evren, Küreselleşme ve Ulus Devlete Etkileri, Çukurova Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://strateji.cukurova.edu.tr/ULUSLARARASI/uluslararasi.htm>, Erişim Tarihi: 13 Aralık 2009.

AKA, Asiye, “Antonio Gramsci ve Hegemonik Okul”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 12, Sayı:21, ss. 329 – 338, 2009.

AKTAN, Coşkun Can ve Hüseyin Şen, “Ekonomik Kriz Nedenler ve Çözüm Önerileri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, s.1, 2002.
http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/toplam-kalite/aktan-sen-ekonomik-kriz.pdf, Erişim Tarihi: 10.11.2010.

AMİN, Samir, “Dünya Yoksulluğu, Yoksullaşma ve Sermaye Birikimi”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt:33, Sayı:262, Yıl: 2009.

AMİN, Samir, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, çev. Semih Lim, İkinci Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997.

AMİN, Samir, *Entelektüel Yolculuğum*, Çev. Uğur Günsür, Birinci Baskı, Ankara: Ütopya Yayıncılık, 2000.

AMİN, Samir, *Kaos İmparatorluğu; Yeni Kapitalist Küresellesme*, Çev. Işık Soner, 1. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1993.

AMİN, Samir, *Küreselleşme Çağında Kapitalizm*, Çev. Vasıf Erenus, 1. Baskı, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999.

AKYOL, Servet ve Süleyman Ulutürk, “Küresel Kamu Malları: Hegemonya ve İstikrarın Küresel Ekonomi Politikası”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, Antalya, Sayı: 13, ss.62–85, 2007.

ANGOTTİ, Thomas, “Bağımlılık Kuramının Politik Sonuçları”, *Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, der. Melih Ersoy, 1. Baskı, Ankara: V Yayınlar, 1992.

ARSLAN, Ünal, “*Latin Amerika Ülkelerinde Bağımlılık*”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:8, Sayı: 3, 2006

ATAMAN, Muhittin, “Uluslararası Ekonomi Politik: Güç Siyasetinin Ötesi”, *Uluslararası Politikayı Anlamak – Ulus Devlet’ten Küreselleşmeye*, der. Zeynep Dağı, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2007.

AYHAN, Veysel, “Petrol ve Güvenlik: Orta Doğu’daki Krizlerin Ekonomi Politikası”, (Doktora Tezi, T.C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), Bursa, 2005.

APPELBAUM, Richard P., *Toplumsal Değişim Kuramları*, Çev. Türker Aklan, Birinci Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1987.

BAHAR, Halil İbrahim, *Sosyoloji*, Üçüncü Baskı, Ankara: USAK yayınları, 2009.

BARAN, Paul, *Büyümenin Ekonomi Politikası*, Çev. Ergin Günçe, İstanbul: May yayınları, (Düzenleyen: Eriş yayınları), 1974.

BARAN, Paul ve M. Sweezy, *Tekelci Kapitalizm*, Çev. Filiz Onaran, Birinci Baskı, Ankara: Doğan Yayınları, 1970.

BERBEROĞLU, Güneş, Yetki Güç ve Liderlik”, *Yönetim ve Organizasyon*, Edit: Celil Koparal, 2. Baskı, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004.

BERNSTEİN, Henry, “Gelişme Toplumbilimine Karşı Azgelişmişlik Toplum Bilimi mi?”, *Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, der. Melih Ersoy, 1. Baskı, Ankara: V Yayınları, 1992.

CARDOSO, Fernando Henrique and Enzo Falletto, *Dependency and Development in Latin America*, çev. Mariory Mattingly Urquidi, California: University of California Press, 1979.

CEM, İsmail, Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi, 12. baskı, İstanbul: Can Yayınları, 1997.

CHOSSUDOVSKY, Michel, *Yoksulluğun Küresellesmesi*, Çev. Nesenur Domaniç, İstanbul: Çiviyazıları, 1999.

CİRHİNLİOĞLU, Zafer, *Azgelişmişliğin Toplumsal Boyutu*, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1999.

ÇETİN, Adnan ve İbrahim Yücedağ, “Modern Geleneksel Ayrımının Bilgi-İktidar İlişkisi Bağlamında Değerlendirilişi”, *Mukaddime Dergisi*, Sayı 1, 2010.

ÇINAR, Barış ve Eray Yücel, “Ekonomi Notları: Enflasyon Hedefleyen Gelişmekte Olan Ülkelerin Kriz Dönemindeki Faiz Kararları”, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Yıl: 2011, Sayı: 02, <http://www.tcmb.gov.tr/research/ekonominotlari/2011/tr/EN1102.pdf>,

DAVUTOĞLU, Ahmet, *Stratejik Derinlik, Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları, 2000.

Devlet Planlama Teşkilatı, “*Yıllık Uluslararası Ekonomik Göstergeler Raporu 2010*”, <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC8169BDB4D2B2BF1F>, Erişim Tarihi: 02.04.2010.

Devlet Planlama Teşkilatı, “*Uluslararası Ekonomik Göstergeler Raporu 2009*”, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ueg/2009/2009.asp>, Erişim Tarihi: 10.06.2010.

DİKEN, A.Alpay, “Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Birikim Yayınları, Sayı: 86, 2000.

DOĞAN, Âdem ve Nazım Öztürk, “Yeni Kalkınma Kuramları”, *Bütçe Dünyası Dergisi*, sayı:33, 2010.

DOS SANTOS, Thetonio, “Bağımlılığın Yapısı”, *Az gelişmişlik ve Emperyalizm*, Der. Atilla Aksoy, , Birinci Baskı, İstanbul: Gözlem Yayınevi, 1978.

DPT, *Avrupa Birliği Kronolojisi*, Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, 1946–2002, Yıl:2002, <http://ekutup.dpt.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 12.06.2011

DURSUN, Hasan, “Dış Yardımla Ekonomik Büyüme ve Kalkınma”, *Kamu İş Dergisi*, Cilt: 8, Sayı 4, 2006.

EİSENSTADT, S.N, *Modernization: Protest and Change*, Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1966.

EMİROĞLU, Kudret ve diğerleri, *Ekonomi Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2006.

EMMANUEL, Arghiri, *L'Echange Inegal*, Değiştirerek Düzenleyen: Çağlar Keyder, Emperyalizm Az gelişmişlik ve Türkiye, İstanbul: Birikim Yayınları, 1974.

“En Az Gelişmiş Ülkeler Raporu Açıklandı”, CNNTÜRK, 17.07.2008, <http://www.cnnturk.com/2008/ekonomi/genel/07/17/en.az.gelismis.ulkeler.raporu.aciklandi/482311.0/index.htm>, Erişim Tarihi: 16.02.2010.

ERALP, Atilla, “Hegemonya”, *Devlet ve Ötesi*, Der. Atilla Eralp, 3. Baskı, İstanbul: İletişim yayınları, 2007.

ERBAŞ, Hayriye, “Gelişme Yazını ve Geleceği”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sayı: 8, Doğu Batı Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1999.

ERCAN, Fuat, *Gelişme Yazını Açısından Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, Birinci Baskı, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996.

ERGİL, Doğu, “Bağımlılık Olgusu ve Merkez - Çevre Sisteminin Evrimi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Cilt:29, No: 3-4, ss. 167-184, 1974.

ERDEMİR, Erkan, “Postmodern Yaklaşımın Yönetim ve Örgüt Yapılarına Etkileri: Modern Post-Moderne Dönüşüm Tartışmalarının Yönetim Teorisine Katkıları” (Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Eskişehir, 2000.

ERSOY, Melih, “Bağımlılık Okulu Eleştirisine Giriş”, *Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, Der. Melih Ersoy, 1. Baskı, Ankara: V Yayınları, 1992.

FRANK, A.G. *Lümpen Burjuvaji, Lümpen Gelişim*, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Gökkuşak Yayınları, 1995.

FRANK, A.G. “Azgelişmişliğin Gelişmesi”, der. Atilla Aksoy, *Azgelişmişlik ve Emperyalizm*, Birinci Baskı, İstanbul: Gözlem Yayınevi, 1978.

FRANK, A.G ve diğerleri, *Düşük Yoğunluklu Demokrasi, Yani Dünya Düzeni ve Yeni Politik Güçler*, Çev. Ahmet Fethi, 2. Baskı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1995.

GALTUNG, Johan, “Emperyalizmin Yapısal Teorisi”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2004.

GERSTEIN, İra, “Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm Kuramları”, *Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, Der. Melih Ersoy, 1. Baskı, Ankara: V Yayınları, 1992.

GIDDENS, Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, Çev. Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.

GRAMCİ, Antonio, *Hapishane defterleri*, Çev. Adnan Cemgil, 5. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2007.

GÜLALP, Haldun, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Birinci Baskı, Ankara: Yurt Yayınevi, 1983.

GÜNŞOY, Bülent, *Küreselleşme Bir Varoluş Çözümlemesi*, Birinci Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi, 2006.

GÜVEN Çağdaş, “Rusya’nın Tek Kutuplu Sistem Yorumu ve AB”,
<http://yeni.beykent.edu.tr/WebProjects/Uploads/cagdas-temmuz.pdf>, Erişim Tarihi: 20.05.2011

HAN, Ergün ve Eylem Ayşen Kaya , “Kalkınma ve Azgelişmişlik”, *İktisadi Kalkınma ve Büyüme*, Edit. Erol Kutlu, 1. Baskı, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1575, 2004.

HEPER, Metin, *Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1973.

HUNTINGTON, Samuel P. “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, çev. Ergun Özbudun, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:22, Sayı:1, 1966.

HUNTINGTON, Samuel P., *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev: Mehmet Turhan, Cem Soydemir, 5. Baskı, İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2006.

IŞIK, Rıdvan “Azgelişmişlik Sorunu, Demokrasi Sorunu ve İnsani Kalkınma Endeksine Göre Azgelişmiş Demokrasiler”, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya, 2006.

İÇLİ, Gönül, “Gelişme Sorunu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, Burdur, Yıl:4, Sayı:5, 2003.

International Monetary Fund, “World Economic Outlook April 2009 (Crisis and Recovery)”, World Economic and Financial Surveys.

İSMAYİLOV, Altay, Azgelişmiş Ülkelerin İktisadi Kalkınma Sorunu: Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisi Örneği, (Doktora Tezi, T.C. Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı), Konya, 2007.

İŞGÜDEN, Tamer, “Gelişme Kuramları”, *Gelişme İktisadi*, Der. Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay, İstanbul: Beta Basım Yayın, 1995.

KARAKÖSE, Hasan, Siyasal Düşünce Tarihi, 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.

KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım “Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı / Türkiye Çalışmaları”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, İstanbul, Sayı: 91, 2001–2002.

KEYNES, J.M, *İstihdam Faiz ve Para Genel Teorisi*, Çev. A.Baltacıgil, İstanbul: Minnetoğlu Yayınları, 1986.

KILIÇBAY, Mehmet Ali, “Türk Modernleş(eme)mesi, Türk Post-Modernleşmesi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı: 8, Doğu Batı Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1999.

KIREL, Çiğdem, “Örgütlerde Güç ve Politika”, *Örgütsel Davranış*, Edit. Enver Özkalp, 2. Baskı, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1468, 2004.

KONGAR, Emre, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Dördüncü Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1985.

KUMAR, Krishan, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma – Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, Çev. Mehmet Küçük, İkinci Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2004.

KURAN, Ercüment, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, 2.Baskı, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

LEYS, Colin, “Azgelişmişlik ve Bağımlılık: Eleştirel Notlar”, *Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, Der. Melih Ersoy, 1. Baskı, Ankara: V Yayınları, 1992.

MAKYEVELLİ, Niccolo, *Prens*, Çev: Rekin Teksoy, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 1999.

MENDRAS, Henry *Sosyolojinin İlkeleri*, çev. Buket Yılmaz, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

MİRAN, Bülent ve diğerleri, “Uluslararası Entegrasyon Teorileri, *Tek Kitap: Alan Bilgisi 2*, Edit. Cemal Baltacı, 1. Baskı, Ankara: Gökçe Kitabevi Yayınları, 2006.

MORGENTHAU, Hans J., *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Gözden geçirilmiş 5. baskı, New York: Alfred A. Knopf, 1978.

MUSAOĞLU Neziha ve Uğur Özgöker, “AB-Rusya İlişkilerinde Stratejik Ortaklıktan Stratejik Depresyona”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl:4, Sayı:8, Aralık 2008, İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi, 2008, ss.73–97.

“Obama Bankalara Savaş Açtı, Borsalar Allak Bullak”, *Milliyet Gazetesi*, 23 Ocak 2010.

O'BRIEN, Philip J., “Latin Amerika Bağımlılık Kuramlarına Bir Eleştiri”, *Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, Der. Melih Ersoy, 1. Baskı, Ankara: V Yayınları, 1992.

OKSAY, Serhan, *Kalkınmanın Finansmanı*, İstanbul: Okumuş Adam Yayınları, 2005.

OKUMUŞ, Ejder, “Modernleşme Sekülerleşme ve Din”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kamu Hukuku Arşivi*, s.4–5, 2007, http://www.akader.info/KHUKA/2007_mart/1.pdf, Erişim Tarihi: 12.05.2010

OZANKAYA, Özer, *Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*, Genişletilmiş 3.Basım, Ankara: Savaş Yayınları, 1984.

ÖZDEMİR, Haluk, "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt:63, no:3, 2008.

ÖZKALP, Enver, "Toplumsal Değişme ve Modernleşme", *Davranış Bilimlerine Giriş*, Edit. Enver Özkalp, 3.Baskı, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1355, 2004.

ÖZTÜRK, Nazım, *Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ankara: Roma Yayınları, 2005.

"Petrol Şirketleri Zorda", Habertürk Gazetesi, 10 Mayıs 2009.

ROSTOW, Walt W., *"İktisadi Gelişmenin Merhaleleri"*, Çev. Erol Güngör, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 1970.

SABIR, Hasan, "Azgelişmiş Ülkelerde İthal İkameci Politikaların Başarısızlığı Üzerine", http://www.ekodialog.com/Makaleler/azgelismis_ulkelerde_ithal_ikameci.html, Erişim Tarihi: 28 Nisan 2010.

SANDIKLI, Atilla "Uluslararası Ekonomi Politik", Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=155:uluslararar-ekonomi-politik&catid=116:analizler-ekonomi&Itemid=145, Erişim Tarihi: 21.12.2009.

SAYGILI, Şeref ve diğerleri, *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi: Büyüme ve Verimlilik; 1972–2000*", DPT Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Yayın No: DPT. 2665, 2002.

SEVİNDİRİCİ, İbrahim, *Azgelişmiş Ülkelerde Sermayenin Birikimi*, 1. Baskı, Ankara: Ayyıldız Yayınları, 2010.

SEYİDOĞLU, Halil, Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük, 3. Baskı, Kurtiş Matbaası, İstanbul, 2002.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 3. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000.

SUĞUR, Serap ve Nadir Suğur, “*Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçiş*”, *Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan*, Der. Gürhan Can, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1020, ss. 17–30, 1998.

ŞAHİN, Çiğdem, *Kapitalizm ve Yoksulluk – Dünya İşbölümü, Azgelişmişlik ve Alternatif Yaklaşımlar*, Birinci Baskı, İstanbul: Çivi Yazıları, 2000.

ŞEN, Ali, “Uluslararası Sistemde Ekonomi Politik Etkileşimi”, *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*, Edit. İdris Bal, 2. Baskı, Ankara: Lalezar Kitabevi, 2008.

T.C. Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor 2010,
<http://www.sgb.gov.tr/Raporlar/Y%C4%B1ll%C4%B1k%20Ekonomik%20Rapor/Y%C4%B1ll%C4%B1k%20Ekonomik%20Rapor%202010.PDF>, Erişim Tarihi: 08.10.2010

TEZKAN, Yılmaz, *Jeopolitikten Milli Güvenliğe*, İstanbul: Ülke Kitapları, 2005.

TOLUNAY, Ahmet ve Ayhan Akyol, “Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar,” *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, 2006.

TOPÇUOĞLU, Abdullah, “Girişimcilik ve Kalkınmadaki Rolü”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Konya, Sayı: 2, 1993.

Türkiye İstatistik Kurumu, “Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri: Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi–2”, TÜİK Yayınları, <http://www.tuik.gov.tr/basinOdasi/sorularlaRip.html>, Erişim Tarihi: 03.12.2010

Türkiye İş Bankası, Dünya ve Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler Raporu, İktisadi Araştırmalar Bölümü, Türkiye İş Bankası Yayınları, Mayıs 2010.

TÜYLÜOĞLU, Şevket, “Küreselleşme Sürecinde Kalkınma Politikaları ve Devletin Zayıflayan Rolü”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 9, Sayı:1, s.257–280, 2004.

USLU, Nasuh, *Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, 1. Baskı, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.

ÜNAY, Cafer, *Makro Ekonomi*, 8. Baskı, Bursa: Vipaş Yayınları, 2001.

WALLERSTEİN, Immanuel, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu; Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

WALLERSTEİN, Immanuel Etienne Balibar, “*İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*”, Çev. Nazlı Ökten, 3. baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2000.

WALLERSTEİN, Immanuel, “*Tarihsel Kapitalizm*”, Çev. Nemciye Alpay, 3. baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2002.

WALLERSTEİN, Immanuel, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, Çev. Ender Abadoğlu - Nuri Ersoy, 2. baskı, İstanbul: Aram Yayınları, 2005.

WALLERSTEİN, Immanuel, “*Jeopolitik ve Jeokültür*”, Çev. Mustafa Özel, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

WALLERSTEİN, Immanuel, *Modern Dünya-Sistemi (1); Kapitalist Tarım ve 16.Yüzyıl’da Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri*, Çev. Latif Boyacı, İstanbul: Bakış Yayınları, 2004.

WALLERSTEİN, Immanuel “U.S. Concerns: First Germany, Now Japan?”, 1 Ocak 2010, <http://www.iwallerstein.com/u-s-concerns-first-germany-now-japan/>, Erişim Tarihi: 01.10.2011.

WALLERSTEİN, Immanuel, ““Batı dünyası hala var mı?”, 1 Mayıs 2003, <http://www2.binghamton.edu/fbc/archive/112-tr.htm>, Erişim Tarihi: 08.10.2011.

WALLERSTEİN, Immanuel “The United States Misreads Brazil's World Policy”, 1 Şubat 2010, <http://www.iwallerstein.com/the-united-states-misreads-brazils-world-policy/>, Erişim Tarihi: 30.09.2011.

WALLERSTEİN, Immanuel “Obama, Bush, and Latin American Coups”, 15 Kasım 2009, <http://www.iwallerstein.com/obama-bush-and-latin-american-coups/>, Erişim Tarihi: 01.10.2011.

WALLERSTEİN, Immanuel “The World Consequences of US Decline”, 15 Ağustos 2011, <http://translate.google.com.tr/translate?hl=tr&sl=en&tl=tr&u=http%3A%2F%2Fwww.iwallerstein.com%2F&anno=2>, Erişim Tarihi: 09.10.2011.

WALLERSTEİN, Immanuel "Jeopolitika ve Dünya Ekonomisi: Bir Dönüşüm Krizi" İstanbul Bilgi Üniversitesi 6 Mart 2009 Tarihli Konferans. Detaylı bilgi ve konferans metninin bir bölümü için bkz. http://www.almanak.net/index.php?option=com_content&task=view&id=390&Itemid=358

WEBER, Max, *Meslek Olarak Siyaset*, Çev. Afşar Timuçin, Mehmet Sert, Birinci Baskı, İstanbul: Chivi Yazıları Yayınevi, 2006.

YAPICI, Merve İrem, “Bosna Hersek’te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt 2, No: 8, 2007.

YASED Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Değerlendirme Raporu Ağustos 2010, <http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/Yayinlar/Documents/UDYRaporu-2010-ilkvari.pdf>, Erişim Tarihi: 13.08.2010

YILDIRIM, Murat, “Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:6 Sayı:2, 2009.

YILDIZ Ezgi ve Metin Berber “İthalata Dayalı Büyümenin Sürdürülebilirliği: 1989–2007 Türkiye Örneği”, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, 27–29 Mayıs 2009, Erzurum, 2009.

YILMAZ, Sait, “Uluslararası İlişkilerde Güç ve Güç Dengesinin Evrimi”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:1, sayı: 1, 2008.

YÜKSEL, Dilek Yiğit, “Rus Modernleşmesi ve Türkiye: 1682–1905”, (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü), Ankara, 2006.

ZORLU, Abdulkadir, *Üretim ve Tüketim Teorileri*, Ankara: Glocal Yayınları, 2006.

ÖZGEÇMİŞ

Bu çalışmayı hazırlayan Emre AYDİLEK 1986 yılında Ankara’da doğdu. İlk öğrenimini M.E.B. Atıf Benderlioğlu İ.Ö.O.’da tamamladı. 2004 yılında M.E.B. Etimesgut Anadolu Lisesi’ni bitirdi. 2004 yılında Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü’nde lisans eğitime başladı. 2007 yılında 3 ay süreyle dil eğitimi amacıyla yurtdışında (ABD) bulundu. 2008 yılında lisans eğitimini tamamladı. Aynı yıl Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Eğitimi’ne başladı. Şu anda Kastamonu Üniversitesi’nde devlet memuru olarak görev yapmaktadır.